

**T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**CELALİ İSYANLARI ÖRNEĞİNDE CANBULADOĞLU ALİ
PAŞA İSYANI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

SÜLEYMAN DUMAN

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Songül ÇOLAK

HATAY - 2011

ONAY

SÜLEYMAN DUMAN tarafından hazırlanan **CELALİ İSYANLARI ÖRNEĞİNDE CANBULADOĞLU ALİ PAŞA İSYANI** adlı çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği ile **TARİH ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

.../.../2011

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Doç. Dr. Songül ÇOLAK (Tez Danışmanı) .....

Yrd. Doç. Dr. Haydar Çoruh (Üye).....

Yrd. Doç. Dr. Bayram Çetin (Üye).....

Süleyman DUMAN tarafından hazırlanan **CELALİ İSYANLARI ÖRNEĞİNDE CANBULADOĞLU ALİ PAŞA İSYANI** adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini onaylarım.

Doç.Dr. Yakup BULUT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışma, 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin taşra yönetiminde Kilis valisi iken İran cephesine geç gitmekle itham edilip öldürülen amcası Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın intikamını almak için ayaklanan ve tüm Suriye'ye hâkim olup bölgesel bir devlet kurmak isteyen, son büyük Celali olarak da bilinen, Canbuladoğlu Ali Paşa'yı muhtelif yönleriyle incelemeyi hedeflemiştir.

Celali isyanları ile ilgili bir çalışma yapmaya karar verdiğimizde birçok önemli Celali lideri arasından Canbuladoğlu Ali Paşa'yı seçmemizin nedeni; diğer Celali liderinden farklı olarak bölgesinde bir devlet kurmaya çalışması ve bunun için Avrupa ve İran'da destek aramasıdır. Canbuladoğlu Ali Paşa'yı incelerken amacımız sadece bir Celali liderinin faaliyetlerini inceleyerek devlete karşı nasıl bir tehlike oluşturduğunu belirtmek değildir. Celali isyanlarının Osmanlı devlet ve toplum hayatında meydana getirdiği değişimler ile isyan öncesi ve sonrasında Suriye'nin durumunu belirtmektir. Aynı zamanda isyanın Osmanlı Devleti merkez yönetimi, bölge siyaseti ve Avrupa politikaları açısından sonucunu ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda çalışmamızda 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde bir iç güvenlik sorunu olarak, Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı örneğinde, Celali isyanlarının Osmanlı merkez yönetiminin taşra yönetimi ve güvenliğine bakışında ortaya çıkan değişimleri de inceleyerek bir sonuca varmayı amaçlamıştır.

Bu çerçevede tezin birinci bölümünde, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın yaşadığı dönem ile Osmanlı merkez yönetiminin aynı dönemde geçirdiği değişimler ve bu değişimlerin Celali isyanları üzerindeki etkileri değerlendirilerek Celali isyanlarını doğuran sosyal, ekonomik ve askeri nedenler ile devletin isyanlar karşısında gösterdiği refleks ve bunun isyanlar üzerinde yarattığı etkiler irdelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde, Suriye'nin hem askeri hem de ekonomik yönden Osmanlı ve Avrupa açısından önemi ve Avrupa devletlerinin bölgede etkinlik kurma faaliyetleri çerçevesinde Canbuladoğlu ailesinin ortaya çıkışı ve Kuzey Suriye'nin yönetiminde etkinliği ele alması işlenmiştir. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isyan sürecinde, batılı devletlerle ittifak girişimi ve Osmanlı Devleti'nin isyana gösterdiği tepki, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın yakalanması, affedilmesi, Temeşvar'a vali olarak atanması ardından idam

edilmesi ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Tez konusunun tespitinden, çalışmanın bitimine dek hiçbir konuda yardımını esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Songül Çolak'a teşekkür ederim. Tezin incelenmesi aşamasında önerileriyle beni yönlendiren Yrd. Doç. Dr. Haydar Çoruh ve Yrd. Doç. Dr. Bayram Çetin'e katkılarından dolayı teşekkür ederim. Tezin yazılması ve düzeltilmesindeki katkılarından dolayı sevgili eşim Okutman Olcay Özkaya Duman, arkadaşlarım Cennet Hiloğlu ve Mehmet Tuzsus'a, Osmanlıca belgelerin transkribinde yardımlarını esirgemeyen Mehmet Yusuf Çelik'e, Ali Paşa Canbulad isimli Arapça kitabın Suriye'den getirilmesinde yardımcı olan Aylin Özkaya Eraslan'a, aynı kitabın Türkçe'ye tercüme edilmesinde yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Mehmet Buz ve Nihat Aslanyürek'e, zamanlarından çaldığım oğullarım Arda ve Tuna'ya teşekkür ederim

HATAY 2011

Süleyman DUMAN

CELALİ İSYANLARI ÖRNEĞİNDE CANBULADOĞLU ALİ PAŞA İSYANI**Süleyman DUMAN****Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi 2011****DANIŞMAN: Doç. Dr. Songül ÇOLAK****ÖZET**

Süleyman Duman. Canbuladoğlu Ali Paşa. Yüksek Lisans Tezi, Antakya, 2011.

Bu çalışma, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin zayıflamasıyla birlikte Osmanlı Anadolu'sunda görülen Celali İsyanları ve bu isyanların örneğinde Canbuladoğlu Ali Paşa ile ilgilidir. Canbuladoğlu Ali Paşa amcasının öldürülmesini gerekçe göstererek öç almak için ayaklandıysa da kısa zamanda bölgede etkinlik kurmak isteyen Toskana ve İran'ın (Safevi) yardımını almayı ummuş böylece isyan diğer örneklerinden farklı olarak ülkeler arası bir boyut almıştır. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın diğer Celali liderlerinin aksine dış destek alarak Suriye'de bir devlet kurmaya çalışması, Osmanlı Devleti'nin isyanı benzerlerinden daha tehlikeli bulmasına ve isyanı bastırmaya öncelik vermesine neden olmuştur. Doğu ticaret yollarının Avrupa ile bağlantısının Suriye olması bu bölgeyi stratejik açıdan önemli kılmaktaydı. Bunun farkında olan Osmanlı Devleti yöneticileri isyanı bastırarak bölgede hâkimiyetlerini kısa zamanda yeniden kurmuşlardır. Canbuladoğlu Ali Paşa yenildikten sonra İstanbul'a giderek Sultan I. Ahmet (1603-1617) ile görüşüp af dilemiş; isteği her ne kadar kabul edilip Temeşvar'a vali olarak atandıysa da dönemin sadrazamı Kuyucu Murad Paşa tarafından idam edilmekten kurtulamamıştır.

ANAHTAR KELİMELELER

Osmanlı, Celali, Canbuladoğlu Ali Paşa, Suriye, Sipahi, Toskana,

Antakya 2011

Süleyman DUMAN

**UPRISING AS AN EXAMPLE OF JELALI REBELLIONS ON CANBULADOGLU
ALI PASHA**

Master's Thesis, Suleyman DUMAN

The Science Branch Of History Postgraduate 2011

Supervisor: Asist. Prof. Songul COLAK

ABSTRACT

This study is about uprising as an example of Jelali Rebellions witnessed in Ottoman Anatolia upon weakening of statue central authority in the 17. th century. Although Canbuladoglu Ali Pasha defied on grounds of his paternal cousin's murder to take revenge, he in fact, hoped to get the support of Tuscany and Persia (Safevid) which were willing to set up their authorities in the region in a short time; thus, this defiance of Ali Pasha's, different from others, had regional results. Unlike other Jelalies, Ali Pasha, struggled to found a state in Syria by taking outside support, caused the Ottoman State's considering this uprising more risky and giving precedence to supressing this revolt. The fact that Syria was the link of eastern trade routes to Europe made this region strategically important. Being aware of this, Ottoman rulers set up their domination in the region again in a short time by supressing the Ali Pasha's rebellion, afterwards, went to İstanbul and asked to be forgiven by Sultan Ahmed I (1603-1617). Although his demand was accepted and assigned as a governor to the city of Timisoara, he wasn't able to escape from his eternal fate of being hanged up by Kuyucu Murad Pasha, the period's Grand vizier.

Keywords

Ottoman, Jelali, Canbuladoglu Alı Pasha, Syria, Sipahi, Tuscany

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET VE ANAHTAR KELİMELER.....	III
ABSTRACT AND KEYWORDS.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
EKLER	VII
KISALTMALAR	III

I. BÖLÜM

16. VE 17. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

1.1. Osmanlı Devleti'nin 16 -17. Yüzyılda Mali, Askeri, Siyasi ve İctimai Durumu..9	
1.2. Celali İsyancıları	21
1.2.1. Celali İsyancılarında Yer Alan Gruplar.....	35
1.2.2. İsyancılar Karşısında Devletin Tutumu ve Aldığı Tedbirler.....	36
1.2.3. İsyancıların Doğurduğu İktisadi, Siyasi ve İctimai Sonuçlar.....	41

II. BÖLÜM

CANBULADOĞLU ALİ PAŞA İSYANI

2.1. Canbuladlar'dan Önce Suriye.....	44
2.2. Canbuladoğlu Ailesi.....	49
2. 2. 1. Canbulad Cafer Bey.	55

2. 2. 2. Canbulad Habib Bey.....	55
2. 2. 3. Canbulad Hüseyin Bey.....	56
2.3. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın İsyân Etmesi.....	60
2.4. Osmanlı Devleti'nin Canbuladoğlu Ali Paşa'ya Tepkisi.....	72
2.5. Oruç Ovası Savaşı.....	78
2. 6. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın İstanbul'a Gelmesi Ve Bağışlanması.....	85
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA.....	100

EKLER LİSTESİ

EK – 1 : 11 Numaralı Anteb Şeriye Sicilleri’nden Seçilen Dava Örnekleri....	106
EK – 2: BOA, AET Belge No: 616.....	110
EK – 3: BOA, AET Belge No: 465.....	111
EK – 4: BOA 29 Zilhicce 1015 Numaralı Hat.....	112
EK – 5 : HARİTA 1, Halep’ten İsfahan’a Beş Anayol.....	113
EK – 6 : HARİTA 2, Canbuladoğlu Ali Paşa’nın Ticari Merkezi.....	114
EK – 7 : HARİTA 3, 17. Yüzyıl Başlarında Halep ve Çevresi.....	115
EK – 8 : HARİTA 4, Canbuladoğlu Ali Paşa’nın Korunma Bölgesi.....	116
EK – 9 : HARİTA 5, 1607 Osmanlı Seferi.....	117
EK – 10 : Canbulad Bey Türbesi.....	118
EK – 11 : Kilis’te Canbuladoğlu Camii.....	119
EK – 12 : Kilis’te Paşa Hamamı.....	120
EK – 13 : Kilis’te Canbuladoğlu Ailesine Ait Mezartaşları.....	121
EK – 14 : Larnaka’da Canbuladoğlu Mozolesi.....	122

KISALTMALAR

AÜDTCFTAD	: Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi
AET	: Ali Emiri Tasnifi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz	: Bakınız
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Çev	: Çeviren
Haz	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜEFD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
KKT	: Kamil Kepeci Tasnifi
MD	: Mühimme Defterleri
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TVYY	: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Yay	: Yayınları

GİRİŞ

1. Konu, Amaç ve Yöntem

Klasik Dönemde, Osmanlı Devleti merkez yönetimi, tımar sistemi aracılığıyla eyaletlerde idari, askeri, ekonomik ve sosyal düzeni sağlarken üretim, fiyatlandırma, vergilendirme ve harcamaları taşradaki temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti yönetiminde taşra idarecilerinin en önemli işlevi, ülke topraklarında emniyet ve asayişin sağlanması, eyalet askerlerinin savaşa hazırlanması ve devlet adına vergilerin toplanıp merkeze gönderilmesidir (Göndürü, 2005: 1). Buna göre devlet ile toplum arasında kabul edilmiş bir sözleşmenin olduğu söylenebilir. Bu sözleşmeye göre, devlet halkını gözeterek koruyacak; bunu yaparken de toplumun düzen ve disiplininin bir teminatı olan yasalardan yararlanacaktır. Bu himayeye karşılık halk da otoriteye itaat edecektir (Erdoğan, 2006: 220). Devlet güvenlik ve huzuru temin ederken reaya da toprağı işleyerek vergi verme sorumluluğunu yerine getirecektir. Bu bakış açısına göre sistemdeki herhangi bir bozulma tüm sistemi etkileyecektir.

Osmanlı Devlet anlayışı temelde toplumsal düzenin devamı için padişahın ülkeyi adaletle yönetmesi fikrine dayalıdır. Buna karşılık toplum tabakaları, düzenin devamı için kendi işleriyle meşgul olmalı ve tabakalar arasında kurallara aykırı geçişlerin olmaması gerekir (Öz, 1997: 53). Osmanlı Devleti bürokrasisi, II. Mehmed döneminde (1451-1483) gelişmeye başlamış, I. Süleyman'ın saltanatında (1520-1566) uzmanlaşarak çeşitlilik kazanmıştır. Bu dönemde bürokraside sultanların kişisel katkılarına daha az gereksinim duyulmuş; saltanat kurum olarak başa geçen sultanların kişiliklerinden önemli ölçüde soyutlanmıştır. Bununla birlikte saltanat kurumunun, tebaanın gözünde yönetimin meşrulaşması açısından gaza faaliyetlerini düzenlemesi, adaletin koruyucusu olarak toplumun bütünleşmesinde etkin bir rolü olduğu kabul edilmektedir (Faruki, 1994: 2110).

Klasik Dönem'de iyi eğitim görmüş hükümdarlardan en yeteneklisinin yönetime gelmesini sağlayan bir sistem kurulmuş, hükümdarlar hükümet işlerinde etkin olarak yer almış, ordunun başında sefere gitmiş ve devlet sorunlarının çözümünde aktif bir siyaset izlemişlerdir. Fakat zamanla şehzadelerin taşrada görevlendirilmesi sistemine son verilerek sarayda harem ağaları ve cariyelerin denetiminde kısıtlı bir eğitim almaları benimsenmiştir. Bu değişiklik sarayda hükümdar üzerinde etkisini giderek attıran güç odakla-

rının oluşmasına yol açmış; bunların etkisiyle tahta geçen şehzade sorunları çözebilecek yönetim deneyiminden yoksun olduğu için çöküşü engellemek mümkün olamamıştır.

Hükümdarın yetiştirilmesi usulünün değiştirilmesinin yanı sıra sultanın kardeşlerini öldürme geleneğine son verilmesi, en güçlü hizibin desteklediği şehzadenin hükümdar olmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu değişim saray kadınları, harem ağaları veya saray dışındaki diğer güç odaklarının iktidarı ele geçirmek için çatışmalarına yol açmıştır (Shaw, 2004: 212-213). Sistemin en önemli unsurlarından olan orduda ise, kapıkulu mensuplarının askerlikten ayrılıp evlenmeleri, askerlik dışında işlerle ilgilenmelerine, askere çağrıldıklarında yerlerine daha düşük değerde asker göndermelerine bağlı olarak disiplinsizlik görülmüştür. Tımar beyleri ise bölgelerinde yalnız vergi toplama göreviyle uğraşır olmuş, çoğunluğu işsiz, köylü gençler ve asker kaçaklarından oluşan ordular kurarak resmi görevlerini kendi çıkarları için kullanmaya başlamışlardır. Böylece taşrada imparatorluğun merkezi otoritesini temsil eden yöneticiler arasında bozulmanın yayılması toplumsal huzursuzlukları şiddetlendirmiştir. 16. yüzyılın ortalarından itibaren iç ve dış dinamiklerin de etkisiyle yönetim alanında başlayan değişim ve dönüşümler kaçınılmaz olarak taşrada kendini; tarım arazilerinin terk edilmesi, birçok köylünün çiftbozan durumuna düşmesi, göç ve Celali isyanları olarak göstermiştir. Görüldüğü gibi sistemdeki bozulmalar bir toplumsal çözüluşe neden olmuştur. Tverinitova'ya göre Osmanlı Devleti'nin çözülmesinin nedeni rüşvet, yolsuzluk, askeri kurumların bozulması veya sultanın otoritesinin zayıflaması değil; devletin ekonomik temeli sayılan tımar düzeninde ziraatın geçirdiği bunalımdır. Tverinitova bu görüşü doğrultusunda Karayazıcı-Deli Hasan (1593-1603), Kalenderoğlu Mehmed (1606) ¹, Canbuladoğlu Ali Paşa (1606) isyanlarını, imparatorluğun toplumsal ve ekonomik ilişkilerinin geçirdiği bunalımın dıştan görünen yansıması olarak tanımlamıştır (Tverinitova, 2006: 12-13).

---

¹ Kalenderoğlu Mehmed Ankara'nın Murtazabat kazasına bağlı Yassıviran köyündendir. 1592'de seksenbin kişi ile isyan etmiştir. Karayazıcı Abdülhalim ile birlikte af edildikten sonra kendisine vaad edilen beylerbeyliğinin verilmemesi üzerine 1604'te Aydın ve Manisa taraflarında ayaklanmıştır. Kuyucu Murad Paşa Anadolu seferi sırasında Kalenderoğlu Mehmed'i oyalamak için Ankara Beylerbeyliği'ni vermişse de buraya bir türlü giremeyen Kalenderoğlu Mehmed aldatıldığını anlayınca Aydın ve Saruhan taraflarına geçerek eşkıyalığını sürdürdü. 1608'de Gökşun'da yapılan savaşta Kuyucu Murad Paşa ordularına yenildikten sonra İran'a kaçmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. İşbilir, 2002, Uzunçzrşılı, 1995..

16. yüzyılın ortalarından itibaren yönetim alanında başlayan bozulmalar, 18. yüzyılın sonlarına kadar artarak devam etmiş bu süre içinde imparatorluğun gücünü emen genel bir soruna dönüşmüştür. Bu bozulmalara rağmen imparatorluk kurumlarının ve toplum altyapısının güçlü olması, kötü gidişatın Avrupa devletlerince görülememesi imparatorluğun ömrünü uzatmış; fakat Osmanlı Devleti yöneticileri, Avrupa'nın imparatorluktaki bu yapısal değişimleri uzun süre fark etmemesini, çöküşü durdurmak için kullanamamıştır (Shaw, 2004: 212-213).

Klasik Dönem'de, Osmanlı Devleti ekonomisi, tarımdan elde edilen gelirlere ve ekonominin kendi kendine yeterli olması üzerine temellendirilmişti. Ancak bu dönemde Avrupa devletleri, Amerika ve Afrika'ya yayılmaları sonucu elde ettikleri servet sayesinde zenginleşmiş; Avrupa'da hammadde ihtiyacı artmış buna paralel olarak fiyatlar yükselmiştir. "Fiyat Devrimi" denilen bu hareket tüm Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde ekonomik ve sosyal bunalımlara yol açmıştır. Bu görüş, para hareketleri ile toplumsal dönüşüm hareketlerinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu fikrini öne çıkarır. Osmanlı Devleti'nde enflasyon Amerikan gümüşünün Avrupa'ya gelmesinden sonra başlamış, sahte paraların piyasayı kaplaması, tağşişler, savaş giderleri, Celali isyanları, nüfus artışı, kıtlık gibi faktörler enflasyonu müzmin hale getirmiştir (İnalçık, 2005: 173).

Avrupa'da fiyat devrimi yaşanırken Osmanlı Devleti'nde 15. ve 16. yüzyılların sonuna kadar buğdayın fiyatı on kat artmıştır. Paranın değerinin düşmesine bağlı olarak esnaf fiyatları arttırmış, ücretler ise aynı kaldığı için fiyatların yükselmesinden ve enflasyondan en çok sabit gelirliler yani maaşlılar ile küçük tımar sahipleri etkilenmiştir (İnalçık, 2005: 175). Nitekim küçük tımar sahiplerinin, sipahilerini besleyemeyip savaş masraflarını karşılayamamasına bağlı olarak sipahilerin sefere katılmaması üzerine devlet, bu tımar sahiplerinin tımarlarına el koyma yoluna gitmiş, tımar sahipleri ise rüşvetle bunu engellemeye çalışmışlardır. Tımarları elinden alınanların bir kısmı, bölgelerinde türeyen soyguncu birliklerine katılarak devlete karşı asi durumuna gelmişlerdir.

Köylünün terk ettiği topraklar zamanla üst düzey yönetici sınıfın eline geçmiş bu yöneticiler zamanla tımar ve iltizamları, malikâne veya vakıf haline getirerek büyük çiftlikler oluşturmuşlardır. Bu süreçte yeniçeriler büyük çiftlik sahipleriyle birlik olup kasaba ve kentlerin egemen unsurları haline gelmişlerdir. Merkezi hükümet ise siyasal boşluğu dolduran bu kişiler karşısında çaresiz kalmıştır. Bütün bu değişimler, mevcut du-

rumdan yararlanan bir grup oluşturmuş, halk ise düzenin kendisine sağladığı eski güvenlik ve adaletten yoksun kalmıştır. Devlet arka arkaya çıkardığı adaletnamelerle bu hukuk dışı uygulamaları önlemeye çalışmıştır. Bu koşullar altında 16. yüzyılın başlarında işsiz köylülerin ve toprağını terk eden askerlerin çete oluşturup geniş çaplı ayaklanmalara katıldıkları görülmüştür. Bunlar ya en yüksek bedeli ödeyene hizmet ederek soygunlara katılmış ya da iş bulma umuduyla büyük kentlere giderek bu kentlerde iskân, istihdam, güvenlik ve beslenme sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmışlardır (Shaw, 2004: 217-219).

I. Süleyman'ın oğulları Selim ile Bayezid'in giriştiği taht kavgasında Bayezid, büyük vaatlerle "Yevimlü"² adı altında asker toplayarak isyan etmiş, babasının desteğini alan Selim'de aynı şekilde asker toplamıştır. Bu mücadelede Bayezid yenilerek İran'a kaçtıktan sonra (Jorga, 2009: 120) paralı askerleri-Yevimlü'ler ise etrafa dağılarak eşkıya gruplarına katılmışlardır. Şehzadeler kavgası isyan hareketlerine hız verdiği gibi, işsiz suhte ve genç köylülerin silah edinme arzusunu da kamçulamıştır. İşsiz suhte ve genç köylüler bir bey veya paşanın hizmetine girerek kolayca tüfek sahibi olabilirdi. Bu durum Anadolu'da kanunlara aykırı olarak tüfeğin yayılmasını hızlandırmıştır (İlgürel, 1979: 302-305).

Sultan II. Selim (1566-1574) tahta çıktıktan sonra devlet adamları ve yeniçerileri kendisine bağlamak için bunlara yüklü miktarda para dağıttırmiştir. Diğer taraftan kendisini taht mücadelesinde destekleyen Yevimlü'ler daha çok pay almak için ayaklanmış Sultan Selim'in bunlara aylık bağlaması veya büyük topraklar vermesi aslında Osmanlı Devleti'nde taht üzerinde yeni bir dönemin başladığına işaret etmektedir ki bundan sonra imparatorluğun askerleri artık taht kavgalarında daha sık taraf olmaya başlayacaklardır. Köylerini terk eden gençlerin oluşturduğu sekban ve sarıca gruplarının (levendler) Yevimlü adıyla Kanuni'nin oğulları arasında çıkan taht kavgasında taraf olmaları bahsettiğimiz değişim-dönüşümlerin siyasi yaşamı da etkilediğini göstermektedir.

Haçova Savaşı'na (1596) gelinceye kadar geçen süre içinde giderek daha ciddile-

² "Yevimlü" para karşılığı askere alınan kişilere verilen isimdir, bu tabir Sultan II. Mehmed döneminde dahi kullanılmaktaydı; Sultan I. Süleyman'ın oğulları Bayezid ile Selim arasındaki taht mücadelesinde daha yaygın kullanılmıştır. Yevimlüler Bayezid'in topladığı maaşlı-gündelikçi askerlerdir. Bayezid sultan olması durumunda onları yeniçeri ocağına alacağını vaad etmesi sonucu çevresine birçok asker toplanmıştır. Cezar'a göre bu olaydan sonra Yevimlü tabirine bir daha rastlanmamasının nedeni yeni bir şehzade isyanının çıkmaması ve sıkı bir Yevimlü teftişinden kaynaklanmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Cezar, 1965.

şen ekonomik ve toplumsal güçlükler halkı isyancılara katılmaya veya onları desteklemeye yöneltmiştir. Celali isyanları İstanbul'a, devşirme yeniçeriler ile Anadolu Türkleri'nden oluşan sipahiler arasındaki düşmanlık olarak yansımıştır. Bu mücadeleyi yeniçeriler kazanarak sipahilerin çoğunu öldürmüştür, kurtulanlar ise Anadolu'ya geçerek Celali hareketine katılmıştır (Shaw, 2004: 221-222). 1590-1610 yılları arasında doğuda Safeviler, batıda Habsburglar ile girişilen uzun, sonuçsuz ve masraflı savaflara Celali ayaklanmaları ve kıtlıklarda eklenince fiyatlar önemli ölçüde artmış, ekonomik darlıklar her alanda kendini hissettirmiştir. Bundan sonra fiyatların hızlı ve sürekli yükselmesi, paranın istikrarsızlığı, özellikle sosyal yaşamda sorunlara yol açmıştır (İnalçık, 2005: 176).

Osmanlı Devleti'nin batıda giriştiği uzun savaş sürecinde Habsburglar'ın ateşli silahlarla donatılan ordusu karşısında tımarlı sipahiler etkisiz kalınca devlet, Anadolu'da ateşli silahları kullanmayı iyi bilen Türklerden ücret karşılığı sekban-sarıca adıyla bölükler oluşturup cepheye sürmeye başlamıştır (İnalçık, 2004: 204). İnalçık'a göre 1593-1610 yılları arasında Anadolu'da görülen Celali isyanları aslında işsiz kalan Türk askerleriyle kapıkulları arasındaki mücadeleyi ifade eder. Böylece Anadolu Türkleri'nin kapıkulu düzenine karşı asıl mücadelesi 1590'lardan sonra sekban ve sarıca örgütünün ortaya çıkmasıyla kendini göstermeye başlamıştır (İnalçık, 2004: 204).

Bütün bu değişim ve dönüşümler karşısında çöküşü durdurmak için ilk yoğun çaba Sultan II. Osman (1618-1620) zamanında gösterilmiştir. Sultan, Anadolu ve Suriye Müslümanlarından oluşan bir ordu kurarak yeniçerilerin gücünü dengeleme planı yapmıştır. Bu plan, Türk kökenliler ile kul kökenliler arasındaki çekişmenin taht düzeyinde bir yansıması olarak ele alınabilir. Sultan II. Osman, başkenti Ankara, Bursa gibi Türk kültürünün yaşandığı bir bölgeye taşımayı tasarlamış; Şeyhülislam ve ulema sınıfının etkinliğini azaltarak çıkaracağı yasalar için elverişli bir ortam kurmaya çalışmıştır (İnalçık, 2004: 240). Ancak planları yeniçerilerce öğrenilince durum sultanın öldürülmesine kadar varmıştır. Sultan II. Osman'ın öldürülmesinin başkentte ortaya çıkardığı karışıklığın Anadolu'ya yansıması isyancılardan yeniden harekete geçmesiyle kendini göstermiş, böylece Sultan I. Ahmed döneminde (1603-1617) Kuyucu Murad Paşa'nın göreceli de olsa sağladığı düzen ve disiplin tekrar bozulmuştur.

Yukarıda sözünü ettiğimiz bozulmalara rağmen devletin daha üç yüzyıl varlığını sürdürmesi, bazı yerel yöneticilerin -kadı, dini liderler gibi- bölgelerinde hükümete bağlı kalarak etkin görev almalarına, sadrazam ve padişah gibi üst düzey yöneticilerin de reform yaparak devleti düştüğü bu kötü durumdan kurtarmaya çalışmış olmalarına bağlanabilir. Bu reformcu yöneticiler, büyük ölçüde başarılı olup devletin toparlanmasını sağlamıştır; ancak kötü gidişat sona erdiğinde reformlar terk edildiğinden, sorunlar devam etmiştir.

Çalışmamızda, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kurumsal yapısında iç ve dış bazı dinamiklerin etkisiyle ortaya çıkan değişimlerin taşra yönetimine yansması sonucu yerel yöneticilerin güçlenmesi ve devlet otoritesini temsil eden taşra memurlarının hatalı uygulamalarının yeni güç odakları yaratması bağlamında Canbuladoğlu Ali Paşa'nın faaliyetleri incelenecektir. "El Kürdi" denilen Canbuladoğlu ailesine ilişkin en eski bilgi Canbulad bin Kasım'a dayanmaktadır. Canbulad Bin Kasım'ın 1571'de Kıbrıs'ın fethinde bulunduğu dair muhtelif kaynaklarda (Griswold, Haşşi, Konyalı, İslam Ansiklopedisi) bilgilere de rastlanmıştır.

Çagalazade Sinan Paşa'nın 1605'te İran seferine geç gelmekle itham edip öldürttüğü Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın öcünü almak bahanesiyle yeğeni Canbuladoğlu Ali Paşa isyan etmiş, bu isyan kısa zamanda büyüyerek ülkeler arası bir boyut kazanmıştır. Merkezi hükümet diğer birçok isyanda olduğu gibi Canbuladoğlu Ali Paşa'ya valilik vererek isyanı durdurmaya çalışmışsa da Canbuladoğlu Ali Paşa isyandan vazgeçmeyerek Suriye'de bağımsız bir devlet kurmayı hedeflemiş, bunun için Toskana ve İran ile görüşmeler yaparak yardımlarını sağlamaya çalışmıştır. İsyancı Kuyucu Murad Paşa'nın Anadolu seferi ile nihayet bastırılmıştır. İsyancı Canbuladoğlu Ali Paşa ise İstanbul'a kaçıp sultan ile görüştüktan sonra suçu affedilerek Temeşvar'a vali olarak gönderilmiştir. Bir süre sonra merkez yönetimindeki güç kavgalarının bir uzantısı olarak Kuyucu Murat Paşa tarafından öldürtülmüştür. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın hem isyan gerekçesi, bu isyanı öldürülen amcasının öcünü almak şeklinde temellendirmesi, hem de Avrupa'da destek arayarak devlet kurmaya çalışması yönüyle diğer Celali isyanlarından ayrıldığı da açıkça görülmüştür.

Bu çalışmanın amacı, 17. yüzyıl Celali liderlerinden kabul edilen, Canbuladoğlu Ali Paşa ile ilgili bilgileri bir araya getirerek konuyla alakalı olan boşlukları doldurmak-

tır. Çalışmamızda Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı'nı ortaya çıkaran sebepleri ve isyanın gelişimini açıklamayı, yine aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumun iç yüzünü belirleyen toplumsal ve ekonomik sorunları irdelemeyi amaçladık. Bu çerçevede isyanın Osmanlı Devleti'ne etkisi, devletin isyan karşısındaki tutumu ve isyanın bölgeler arası siyasete etkisi de incelenmiştir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 16. yüzyıl ortaları ile 17. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devlet teşkilatında yaşanan değişimler ve bu değişimlerin Celali isyanları üzerindeki etkileri, devletin isyanlara karşı aldığı tedbirler incelenmiştir. İkinci bölümde ise ilk olarak Suriye'nin fethiyle devralınan miras ile bu mirasın Osmanlı Devleti'ne etkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda Canbuladoğlu ailesinin tarih sahnesine çıkışı, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isyan gerekçesi, Avrupa ve İran'da destek araması, Anadolu'daki diğer Celali liderleriyle işbirliği kurmaya çalışması ayrıntılı bir şekilde incelenmiş; nihayet Canbuladoğlu Ali Paşa yenildikten sonra İstanbul'a gelerek Sultan'a kendini affettirmesi ve idamına giden süreç etraflıca irdelenmiştir.

2. Kaynaklar ve Araştırmalar

Çalışmamızın kaynaklarını üç başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar arşiv materyalleri, ana kaynaklar ile basılı eserler (birinci elden kaynaklar) olarak adlandırılan son dönem araştırmalarıdır. Bu kaynakların tashihinin yapılması konumuzla ilgili bilgilerin değerlendirilmesi bakımından çok önemlidir.

2.1 Arşiv Materyalleri

Araştırmamızda, Canbuladoğlu Ali Paşa ile ilgili zengin bilgiler içeren Başbakanlık Devlet Arşivi'nde üç önemli kaynaktan yararlanma imkânı bulduk; bunlar Ali Emiri Tasnifi, Kamil Kepeci Tasnifi ile 80 numaralı Mühimme Defteridir. A.E.T'nde yer alan 616 numaralı belge, 17. yüzyılda bir taşra valisinin devlet karşısında ne denli güçlenebileceğini ve isteklerinde ne kadar ileri gidebileceğini göstermesi bakımından çalışmamıza katkı sağlamıştır. Yine A.E.T'nde yer alan 465 numaralı belge bu yönde değerlendirilebilir. BOA'da yer alan 1015 numaralı hatt-ı hümayun Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isteklerine Sultanın verdiği onayı içermesi bakımından çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

2.2 Ana Kaynaklar

Konumuzla ilgili zengin bilgiler içeren Solakzade Tarihi, Zübdetü't Tevarih, Peçevi Tarihi ile Naima Tarihi'nden geniş ölçüde yararlanma imkânı bulduk. Bu eserlerden özellikle Naima Tarihi diğerlerini kapsaması açısından konumuz için daha geniş veriler sunmuştur. Dönemin koşulları açısından daha zengin veriler içeren Tarihi Selaniki'de Canbuladoğlu ailesi ile ilgili kısmi bilgilere rastladık; bu eserden daha çok dönemin sosyal, ekonomik yapısı ve bunun Celali isyanları üzerine etkisi hakkında bilgiler edindik.

2.3 Basılı Eserler (Birinci El Kaynaklar)

Konumuzla ilgili en derli-toplu bilgileri içeren William J. Griswold'un Anadolu'da Büyük İsyân isimli eserinde Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Avrupalı devletlerle yaptığı görüşmeler-antlaşmalar konusunda zengin bilgilere ulaştık. İ. Hakkı Konyalı'nın Kilis Tarihi ile Şerefhan'ın Kürd Tarihi isimli eserler Canbuladoğlu ailesinin şeceresi ve bu aileden Kilis'te kalan eserler hakkında bize zengin veriler sunmuştur. Dr. Selim Hasan Haşşi'nin Ali Paşa Canbulad isimli eseri daha çok İ. Hakkı Konyalı ile Şerefhan'ın eserlerinin toplamıdır; eser konumuzla ilgili Türk ve Batılı olmayan bir bakış açısı sunması bakımından önemlidir. Bu kaynakların yanı sıra Hammer'in Osmanlı Tarihi, Uzunçarşılı'nın Büyük Osmanlı Tarihi, Shaw'ın Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye isimli eserleri ayrıca zikredilebilir. Celali isyanlarının başlaması ve yayılması konusunda geniş bilgiler içeren ve bu kapsam içine aldığımız Mustafa Akdağ'ın Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Karen Barkey'in Eşkıyalar ve Devlet ile Abou-El-Haj'ın Modern Devletin Doğası isimli eserleri çalışmamız açısından zengin bilgiler içeren diğer kaynaklardır. Konumuzla ilgili olarak 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin yönetim, ekonomi ve toplumsal hayatıyla ilgili birçok makaleyi barındıran Türkler, İslam ile Osmanlı ansiklopedilerden de faydalandık.

I. BÖLÜM

16. VE 17. YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

1.1 Osmanlı Devleti'nin 16. ve 17. Yüzyılda Mali, Askeri, Siyasi ve İçtimai Durumu

Osmanlı Devleti, 13. yüzyılın sonlarına doğru, Bizans sınırlarında bir uç beyliği olarak tarih sahnesine çıkmış, kısa süre içinde Anadolu ve Rumeli'de genişleyerek Türk-İslam devlet geleneği doğrultusunda kurumlarını oluşturmuştur. Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u fethi (1453) sonrasında I. Selim (1512-1520), I. Süleyman dönemlerinde hızla genişleyip kurumsallaşarak imparatorluğa dönüşmüş, bir dünya devleti haline gelmiştir. Bu gelişme "Ulu'l Emre İtaat" anlayışı çerçevesinde halkın, Sultan, Halife ve ulema'nın etrafında birleşmesini sağlamıştır. Devlet, bu potansiyeli siyasi ve idari gücünü arttırmak için kullanarak halkın desteğini sağlamıştır. "Osmanlı Barışı" olarak tabir edilen 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sınırları, Cezayir'den Azerbaycan'a, Azak Denizi'nden Kızıldeniz'e, Budin'den Basra'ya uzanan geniş topraklara ulaşmıştır. Aynı dönemde gayrimüslimler, kültürlerini koruma imkânını elde etmiş, refah ve huzur içinde yaşamışlardır. Osmanlı Devleti idari, siyasi, hukuki, içtimai alanlarında istikrar ve düzenini korumasını adalet sistemine borçludur. Devlet, Kapıkulu sistemiyle yerli otoritelerin merkezi hükümete karşı güçlenme olasılığını ortadan kaldıran bir denge kurmuştur. Bu denge sayesinde padişahın otoritesine bağlı, toplumla ilişkisi olmayan; Müslüman ama yabancı kökenli bir bürokrat ve askeri bir sınıf oluşmuştur. Bu sistem Kodaman'a göre I. Süleyman zamanında doruğuna ulaşmış, 1683'te son bulmuştur. Osmanlı idarecileri bu tarihten itibaren ise eski sistemine alternatif bir sistem oluşturamadıklarından çöküş gerçekleşmiştir (Kodaman, 2007: 2-11).

16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nde sosyal, ekonomik, askeri, idari, siyasi hatta demografik değişimler yoğun olarak görülmüştür. Gelibolulu Mustafa Ali'nin 1581'de yazdığı risalede bozulmanın bu tarihten kısa bir süre önce başladığı belirtilir (Öz, 1997: 32). Abou-El-Haj'a göre ise bu değişim ve dönüşümler Sultan I. Süleyman döneminde başlamış, II. Murad (1574-1595), III. Mehmed (1566-

1603) ve I. Ahmed'in saltanatlarında daha da belirginleşmiştir. Bu padişahların genelde genç ve tecrübesiz olmaları devletin kötü gidişatını fark edip kontrol etmelerini engellemiştir. Padişahların yetersiz olmaları bir yana yönetimin yüksek kademelerinde yer alan diğer yöneticilerin yetersizlikleri daha da öne çıkmaktadır. Sultanın yaşının küçük veya yetersiz olmasına rağmen bu dönemde sağlam işleyen bir bürokrasi olsaydı yönetimde padişahların kişiliklerinin o kadar önemli olmaması gerekirdi; çünkü sultanlar aslında sınırlı olarak yönetiyor, onların varlığı sadece bürokrasinin meşruiyeti için gerekliydi (Abou-El-Haj, 2000: 26). Bunların yanı sıra padişahların saray hizipleri arasında kalmaları, yönetimin yüksek kademelerinde yer alan idarecilerin yaşlı ve yetersiz olması, saray kadınları, valide sultanlar ve diğer nüfuzlu kimselerin padişahı etkileri altına almaları Osmanlı düzenin bozulmasında etkili olmuştur. Bu değişim ve dönüşümlerde sadece iç dinamikler değil, aynı zamanda devlete dıştan gelen bazı etkenler de belirleyici olmuştur. 16. yüzyılın son çeyreğinde Doğuda Safevi, Batıda Habsburglar karşısında yapılan sonuçsuz savaşlar, aynı dönemde Anadolu'nun iç güvenliğini sarsmakta olan levend ve sekban gruplarının yarattığı Celali çalkantılarının da etkisiyle devlet ve toplum düzeni sarsılmış, bu durum hem can hem de mal kaybına yol açmıştır. (Öz, 1997: 32; Kunt, Akşin, Faruki, Toprak, Yurdaydın ve Ödekan, 1997: 19). Tverinitova Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını, 16. yüzyılda Avrupa devletlerinin merkezileşmesi sonucu güçlenmesine bağlamakla birlikte, sorunu yönetimin temeli sayılan tımar sisteminin bozulmasında görmektedir (Tverinitova, 2006: 36). Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında görüleceği gibi biz de kaynaklarımız ışığında Celali isyanlarının çıkışını önemli ölçüde bu soruna bağlamaktayız.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız gibi Osmanlı Devleti'nde görülen değişim ve dönüşümler devam ederken Avrupa, 17. yüzyılın başlarından itibaren, Rönesans ve Reform'un etkisiyle akıl ve bilim alanında yeni dinamikler ortaya çıkarmış bu sayede özellikle askeri teknolojide ilerleyerek güce, servete ve bilgiye sahip olmuştur. Ayrıca keşifler sonucu ticaret yollarının Avrupalıların eline geçmesi sonucu 1625'ten sonra Akdeniz ticareti yön değiştirmiştir. Bu durum her ne kadar kabul edilen bir gerçek olsa da Tverinitova'ya göre Osmanlı Devleti toprakları yine de Avrupa için çekici bir pazar olmaya devam etmiştir (Tverinitova, 2006: 36). Keşiflerden sonra Amerikan gümüşünün Avrupa'ya akması Osmanlı Devletinde fiyatların yükselmesi ve paranın değer kaybet-

mesinin yanı sıra ihraç mallarının ucuzlamasına böylece devletin büyük gelir kaybına uğramasına yol açmıştır. Paranın istikrarsızlığı karşısında devlet akçeyi devalüe ederek bu girdaptan kurtulmaya çalışmışsa da bu durum fiyatlarda büyük değişimlere yol açarak devletin ekonomisini zora sokmuştur (Öz, 1997: 32-38; Acun, 2002: 695-696). Bu doğrultuda 17. yüzyıl risale yazarlarından Gelibolulu Mustafa Ali, hükümlerinin en önemli sembollerinden olan sikkenin ayarına özel önem verilmesi gerektiğini ve piyasanın kırık sikkeden (gümüş miktarı azaltılmış sikke) temizlenmesini önermektedir. Bu teklif dönem risale yazarlarının ekonominin düzeltilmesi gereğine özel önem verdiklerini açıklamaktadır. Ülke içerisinde meydana gelen enflasyon ve devalüasyonun asıl sebebinin Amerikan gümüşü olduğu görüşünün doğru olduğu muhakkaktır ancak aynı dönemde meydana gelen nüfus artışı, ücretli asker sayısının ve savaş masraflarının artması da bu süreçte oldukça etkili olmuştur. 15. yüzyılın sonlarından başlayıp 16. yüzyılda da devam eden para darlığının ilk yansıması toprak sistemi ve buna bağlı bulunan ordu yapısı üzerinde görülmüştür (Öz, 1997: 38-39-58).

Gelibolulu Mustafa Ali'ye göre Osmanlı Devleti maliyesinin iflası ve zayıflığı 1590 yılları civarındadır ki bu tarih "Suhte" isyanlarının başladığı döneme denk düşmektedir. Artık askere ulufe, bahşiş ve terakki yetiştirmek devlet maliyesinin en büyük derdi haline gelmiş böylece merkezi yönetimin zayıflamasıyla birlikte hızla yayılan bir bunalım ortaya çıkmıştır. Ülke içerisinde bu bunalımların etkisiyle siyasal, dinsel, etnik ve hatta toplumsal bir dizi ayaklanma paranın değer kaybetmesinin de izinden giderek toplumun dirlik ve düzenini zora sokmuştur (Braudel, 1990: 20). II. Beyazid'in son yıllarından itibaren, 16. yüzyılın başları, para darlığının düzeni sarsmaya başlaması, geliri arttırmak için arazi yazımlarında köylünün daha ağır bir vergi yükü altına alınması Anadolu ve Rumeli'de isyanlara sebep olmuştur (Akdağ, 1966: 201). Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü sıkıntılar, bütün Avrupa ve Asya'yı etkileyen 17. yüzyıl krizinin ortaya çıkardığı Doğu ve Batı arasında ekonomik ve askeri alanda meydana gelen değişimlerin de bir sonucudur (Acun, 2002: 695).

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sağladığı barış ve güvenlik ortamı, ülke nüfusunun artmasında etkili olmuştur. 1520-1535 ve 1570-1580 yılları arasında yapılmış olan iki tahrire göre, bu dönemde Anadolu vilayetlerinde ortalama %55,9, Rumeli'de ise ortalama %71 oranında nüfus artışı kaydedilmiş aynı tarihlerde Osmanlı Devleti'nin (İstan-

bul, Halep, Şam hariç) en büyük on iki şehrinde %90 oranında bir nüfus artışı tespit edilmiştir (Barkan, 1970: 590; Barkey, 1999: 8-51).

16. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan nüfus artışı, mevcut toprak ve kaynaklar üzerinde baskı oluşturmuş, geleneksel, sosyal ve askeri sistemde ortaya çıkan değişimler Osmanlı klasik düzeninde yapısal sorunlara neden olmuştur. Bu değişimler Anadolu’da görülen Celali isyanlarının başta gelen sebeplerinden olmuştur (Öz, 1997: 40; Akdağ, 1999: 40; Braudel, 1990: 20). 16. yüzyıl sonlarında başlayan ve Osmanlı Devleti’ni de etkileyen ekonomik, toplumsal ve askeri dönüşümlerin yanında devletin değişimler karşısında merkezileşme çabaları dikkatimizi çekmektedir (Acun, 2002: 695).

17. yüzyılda Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti’nin ekonomik ve siyasi bakımından kapsamlı bir değişim yaşadığını ve bunun da önemli dönüşümlere yol açtığı görülmektedir. Avrupa, artan nüfusunu yenedünyanın kullanılmamış kaynaklarına kaydırabilirken, Osmanlı Devleti’nin artan nüfusu yönlendirebileceği yeni toprak kazanımları büyük ölçüde durmuştur. Osmanlı Devleti’nde büyük çaptaki nüfus artışına karşılık tarımsal üretimin buna yetişememesi, işsizliğin artması ve iş bulma umuduyla kırsaldan kentlere göçlere sebep olmuştur. Kentlerde iş imkanı bulamayan gençler ya medreselere “Suhte” olarak girmeye veya sekban, sarıca olarak bey kapılarında iş bulmaya çalışmışlar, bu gruplaşmalar huzursuzluğun önemli bir kaynağı olmuştur (Öz, 1997: 41-42; Acun, 2002: 695-697).

16. yüzyılda vergi toplama yetkisinin, İstanbul’da yaşayan yüksek düzeydeki memurlar adına hareket eden taşradaki aracılar durumunda olan mültezimlerin kontrolüne geçmesi yerel eşraf ve ayanların yükselişini sağlamış ayrıca merkezden yapılan bu uygulama tımar sahiplerinin giderek ortadan kalkmasına yol açmıştır (Abou-El-Haj, 2000: 23). Osmanlı Devleti’nin ekonomik ve sosyal temeli tımara dayalı olduğu göz önüne alınırsa tımar sistemin bozulması en çok köy ve köylü yaşamını etkilemiştir. Bu bozulmayla birlikte toprağını terk eden köylüler çiftbozan durumuna düşmüş bunların sayılarının zamanla artması ve köyde tutunamamaları sonucu kasaba veya kentlere iş bulmak umuduyla göç etmiş hatta iş bulamayan bu çiftbozanlar bir süre sonra işi eşkıyalığa kadar vardırımlardır (Cezar, 1965: 190). Öte yanda Osmanlı Devleti’nin savaş tekniğindeki ilerlemelere adapte olamaması, tımar sistemine dayalı ordunun yerini daimî ordu olan kapıkuluna bırakması, klasik Osmanlı askerî sisteminin bozulmasına yol aç-

mıştır. Böylece, tımar düzeni hem askerî hem de malî yönden önemini kaybetmiştir (Özcan, 2010: 241).

Bu koşullar altında Osmanlı Devlet yapısı ve askeri sistemi yeni bir yapıya bürünmek zorunda kalmıştır. Tımarlı sipahilerin eskisi gibi savaşlarda etkili olmadığı görülmüş ve Avusturya savaşlarında Germen piyadesiyle başa çıkabilmek için daimi ve düzenli ordu bulundurma zorunluluğunun ortaya çıkmasıyla beraber, Osmanlı Devleti ateşli silah kullanmayı iyi bilen sekban ve sarıcılardan yararlanma ve yeniçeri sayısını arttırmaya çalışmıştır. Yeniçerilerin sayısı artarken, 16. yüzyılın sonlarına doğru devlet, Anadolu keskin nişancıları yüzer kişilik sekban ve sarıca birlikleri şeklinde teşkilatlandırmıştır. Başlangıçtaki amacı işsiz köylü gençleri asker yaparak savaşta onlardan yararlanmak olan bu uygulama doğrultusunda silahlandırılan bu gençler savaş bittikten sonra işsiz kaldıklarından ayaklanmalara katılmışlardır (Öz, 1997: 43-44). Biz bu durumu resmi taşra kanunsuzlarının eşkıyalığa dönüş yapmaları şeklinde tanımlamaktayız. Böylece bu uygulamayla istemeden de olsa devlet eliyle, eyaletlerde denetimi zor olan bir güç yaratılmış oldu.

Yukarıda belirttiğimiz üzere askeri düzendeki değişikliklerin yanı sıra reayadan ağır vergi alınması, sekban ve sarıca birliklerinin aldıkları ücretlerden hoşnut olmamaları ve savaş sonunda terhis edildiklerinden sürekli maaş alamamaları sonucu eşkıyalığa sıkça başvurdukları görülecektir. 16. yüzyılın sonlarında Sultan II. Murad döneminde kesintisiz süren savaşlar devletin mali durumunu sarsmıştır. Eskiden 100 dirhem gümüşten 400 akçe basılırken artık 800 akçe basılır olması maaşla geçinenlerin maaşlarının ancak yarısını alabilmesine yol açmıştır. Hazinesinin giderleri gelirlerini karşılayamaz hale gelince devletin yeni vergiler çıkararak bu sıkıntıdan kurtulma yolunu seçmesi reayaya yeni bir yük getirmiştir (Tverinitova, 2006: 53). Böylece, 16. yüzyılın sonlarında başlayıp 17. yüzyılın başlarında Anadolu’da görülen Celali isyanlarında bu sürecin fakirleştirdiği köylülerle birlikte bu grupların da mühim bir rol oynadıkları görülmüştür. Osmanlı Devleti’nin sosyal yapısında ortaya çıkan bu sorun giderek derinleşmiş ve 1603-1607 yılları arasında “Büyük Kaçgunluk” denilen, halkın köylerini, tarlalarını terk ederek şehirlere ve dağlara çekilmesini başlatan bir döneme girilmesi adeta kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu sürece paralel olarak çiftbozanlık hızla artmış, köyden kente göç sonucu kentler kalabalıklaşırken köyler boşalmış, köylüler çiftini çubuğunu bırakarak ya konar ve göçer ya-

şama dönmüş veya vergi tahsildarlarının ulaşamayacağı yüksek yerlere kaçmıştır. Bu süreç üretimin düştüğü, devletin vergi toplamada ve askere almada zorlandığı bir dönem olarak da bilinir.

Askeri ve siyasi yapıdaki değişimler Osmanlı Devleti hazinesine kaldıramayacağı bir yük getirmiş; buna çare bulmak için devlet ilk elden vergileri arttırma, memura daha az maaş verme veya paranın değerini düşürme, tımar ve zeamet olarak tahsis edilen arazileri tedricen mukataaya dönüştürerek iltizama vermeye yönelmiştir. Ancak alınan bu tedbirler halkın, ulema sınıfının ve askerlerin hoşnutsuzluğuna neden olmuştur (Öz, 1997: 109). Böylece dıştan gelen olumsuz faktörlerin yanısıra içteki bozulmalar da devletin inisiyatifini yitirmesine yol açmış; olumsuzlukların birbirini takip etmesi devletin geleneksel yapısını temsil eden kapıkulu, tımar ve eğitim sisteminin; askeri, sosyal ve iktisadi yapısının bozulmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum ayrıca merkezi otoritenin sarsılmasına, taşrada ve İstanbul’da bir dizi isyanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

16. yüzyılın sonlarına doğru klasik Osmanlı Devleti sisteminin maruz kaldığı buhran, dönüşüm ya da değişimin varlığı genellikle tarihçiler tarafından kabul edilmektedir. Bu sorunu zamanında tespit eden 17. yüzyıl Osmanlı Devleti risale yazarlarının çözüme karşısında Sultan’a sundukları öneriler “Altın Çağ” olarak adlandırılan, döneme öykünen, bu dönemi idealize ederek eski kanun ve nizama geri dönülmesini arzulayan çözüm önerilerini ihtiva etmektedir. Bu dönem risale yazarlarının en bilineni Koçi Bey’dir. Onun çözüm önerileri idari niteliktedir. Koçi Bey düzenin sağlanmasında “*Ben-i âdem kahirle zabt olur hilmile olmaz*” diyerek uygulamada şiddeti ön planda tuttuğu görülmüştür. Koçi Bey’in bu yaklaşımını değerlendirirsek kendisinin bozulmayı resmi ideoloji çerçevesinde “*İhtilal-i âlem, nizam-ı âlem’in bozuluşu*” olarak değerlendirdiği, yani tarafsız olmadığı kolayca söylenebilir (Öz, 1997: 76-100). Koçi Bey Risalesi’nde belirtilen “*Velhasıl Osmanlı saltanatının şevk ve kudreti asker ile, askerin ayakta durması hazine ile. Hazinenin geliri reaya ile. Reayanın ayakta durması adalet ile. Şimdi âlem harap, reaya perişan... Bir taraftan İslam memleketleri elden gitmekte, yine tedbiri görülmez, ilacı sorulmaz. Çeşitli sefahat ek-silmez. Bu gaflet ne gaflettir?*” görüşü o dönemin sorunlarının nasıl anlaşıldığı ve sorunları çözmek için önerilerin niteliğini anlamak bakımından önemlidir (Koçi Bey, 1985: 36). Koçi Bey’in tespitlerine dikkatlice bakılırsa geçmişte yaşandığını düşündüğü merkezi-

leşme ve bunu tamamlayan liyakat sistemi ile sultanın karizmatik liderliğine duyulan özlemi dile getirmenin yanında sultanların ve toplumun nasıl olması gerektiği ile ilgilidir. Bu yönüyle bakıldığında nasıl olmalı ve ne yapmalı sorularının yanıtlarını öğretmeye çalışmaktadır (Abou-El-Haj, 2000: 56-76).

Risale yazarlarının yaşadıkları çağın ve mensubu oldukları siyasi ve sosyal çevrenin değerleri çerçevesinde düşünüp yazmaları son derece doğaldır. Onların bakış açısından dönemin yönetici kadrosunu ve merkezi yönetimi ilgilendiren temel meselenin düzeni korumak olduğu açıkça anlaşılmaktadır (Öz, 1997: 100). Koçi Bey'in ortaya koyduğu bu görüşler Kodaman'ın kapıkulları, ulema ve bürokraside "Ulu'l-emre itaat"'in azalması ve sarayın bunların siyasi entrikalarının alanı haline gelmesi tespitiyle örtüşmektedir. Bürokraside devlete bağlılığın bu denli zayıflaması doğal olarak halkın da bağlılığını zayıflatmıştır (Kodaman, 2007: 13-14). Bu yaklaşıma göre, 17. yüzyıl risale yazarlarının da kabul ettiği "Balık baştan kokar" ifadesi bozulmanın yönetimin zirvesinde başladığı tespitiyle paraleldir.

Devlet yönetiminde meşru otoriteyi temsil eden kul kökenlilerin yerini servet ve güçlerini kullanarak merkezde etkili olan şahıslar veya onların taşradaki adamları almaya başlamıştır. Gelibolulu Mustafa Ali, "Nushatü's Selâtin" adlı eserinde tımar ve zeametlerin kanun-ı kadim'e aykırı olarak beylerbeyi ve sancakbeylerinin adamlarına verilmesinin aşağı kimselerin üst makamlara çıkmalarına neden olacağı, böylece düzenin bozulacağı tespiti diğer risale yazarlarının da ısrarla üzerinde durdukları konulardan biridir (Öz, 1997: 58). Tımar sisteminin bozulmasıyla taşrada iltizam yaygınlaşmış bu sistem mültezimleri yaratmıştır. Ayrıca malikâne sistemi ayanları ortaya çıkarmış, hükümette bunları belde, vilayet, eyaletlere yönetici olarak atamıştır. Bu görevliler zamanla devletin atadığı ve meşru otoriteyi temsil eden kadı, vali, sancakbeyi gibi idarecilerin önüne geçerek adeta özerk bir hale gelmişlerdir. Avrupa devletleri feodaliteyi yıkarak merkeziyetçiliğe yönelirken Osmanlı Devleti'nde bunun aksine merkeziyetçiliğin giderek zayıfladığı, yerel otoritelerin güçlendiği görülmüştür (Kodaman, 2007: 13-14).

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin kurumlarının bozulmasına paralel olarak eğitim sistemi de bozulmaya başlamış; medreseler çağın değişen koşullarına uygun fikir, bilim, keşif ya da icat üretemeyen adeta bunu engelleyen bir yapıya bürünmüş-

tür. Osmanlı Devleti bu haldeyken Avrupa devletleri bilim çağına geçişin gerektirdiği değişimleri yapmış el emeğinden makineli üretime, kılıç, ok, yaydan ateşli silahlara, hazır bilgiden bilgi üretmeye geçerek kendi coğrafyası ve toplumuna hâkim olmuş bu sayede kendi güçlü medeniyetini yaratmıştır (Kodaman, 2007: 14). 17. yüzyılda Osmanlı Devleti mükemmel olarak kabul ettiği Kanuni ve Fatih dönemine öykünme ve ıslahatlar yoluyla bu döneme geri dönme ile üstünlüğünü kabul ettirmiş Avrupa gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır. Devlet değişen şartlara uygun bir sistem ortaya çıkaramadığı gibi Osmanlı ve Avrupa sentezini de yapamamış, maziye bağlı kalmış bu durum da Avrupa karşısında içe kapanma siyasetinin başlangıcı olmuştur. Ancak bu siyasetin uygulanması mümkün olmamış zira Avrupalı devletlerin mali, hukuk ve eğitim alanlarında Osmanlı Devleti'nden aldıkları ayrıcalıklarla ticari malları ve kültürleriyle Osmanlı Devleti topraklarına kolayca girmiş; bu süreçte İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut, Trabzon, Samsun gibi şehirler Avrupa emperyalizminin giriş noktaları görevini görmüştür (Kodaman, 2007: 14).

Osmanlı Devleti idarecileri İslam'ın sonunda Hıristiyanlara galip geleceği inancıyla kendilerini mükemmel ve üstün görmüş, yenilgiler karşısında ilk tavırları Hıristiyan Avrupa'ya muhtaç ve onunla muhatap olmama gibi pasif bir siyaset izlemek olmuştur. Nitekim 17. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan “Kadızedeliler Hareketi”³, Avrupa'ya düşmanlığın ve “Asr-ı Saadet” olarak adlandırılan döneme dönüş fikrinin tezahürü olarak ortaya çıkmıştır (Kodaman, 2007: 15).

Osmanlı Devleti tarihçileri yukarıda da belirttiğimiz gibi imparatorluğun çöküşünü, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüyle başlatır ki kurumsal yapıda ilk bozulma belirtileri 16. yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlaması bu saptamaya uygun düşmektedir. Bu belirtilerden biri Kuruluş Dönemi'nde devletin bel kemiğini oluşturan ve uzun süre önemli bir unsur olma özelliğini koruyan sipahi sınıfının bozulmasıdır. Savaş teknolojisindeki değişikliklerle birlikte profesyonel, sürekli ve düzenli orduya ihtiyaç duyulması sipahilerden oluşturulan süvarilerin savaşlardaki öneminin giderek azalması

---

³“Kadızedeliler”, 17. yüzyılın ilk yarısında Kadızade Mehmet Efendinin öncülük ettiği ve Hz. Muhammed Devrinde olmayan uygulama ve kuralların İslam dininden çıkarılmasını savunan bir harekettir. 1656'da Köprülü Mehmed Paşa döneminde liderleri sürgüne gönderildikten sonra hareket zayıflamıştır. Daha geniş bilgi için bkz. İ.A., 2002.

na yol açmıştır. Sipahilerin sayısı azaldıkça düzenli ve devamlı ordunun mevcudu da giderek artıyor, maliyenin yükü de buna bağlı olarak ağırlaşıyordu. Sipahi sınıfında bu değişiklikler yaşanırken 16. yüzyılın ilk yarısında kapıkulu sisteminde askere alma konusunda radikal değişiklikler başlamıştı. Yeniçeri ordusunda askerlerin emekli olana kadar evlenmelerine izin verilmediği gibi kışlılarından başka evleri veya aileleri de olmamıştır. Ancak I. Süleyman döneminde yeniçerilerin evlenmeleri yaygınlaşmış, Sultan II. Selim döneminde ise bir hak olarak tanınmış, böylece yeniçerilerin aileleri ile birlikte yaşamaya başlamalarının yolu da açılmıştır (Lewis, 1996: 96-98).

1568’de yeniçerilerin oğullarını esami defterlerine asker adayı olarak yazdırmaları kabul edilerek, onlara tayın ve küçük bir harçlık verilmiş zamanı gelince de yeniçeri askeri yapılmıştır. Ancak “Köle Oğulları” denen bu yeni model yeniçeriler, devşirme sistemi gereğince alınanlar gibi dikkatli seçilip eğitim görmemiş, 1592’de artık yeniçerilerin çoğunluğunu oluşturmaya başlamıştır. Devşirme Kanunu 16. yüzyılın sonlarına doğru para karşılığı ismini yazdıracak herkese açılmıştır (Lewis, 1996: 96-98). Sipahi sınıfının öneminin azalmasına bağlı olarak sayısı giderek artan bu sınıf, savaşlarda varlık gösterememiş, zamanla devletin kurtulmak isteyeceği bir gruba dönüşmüştür. 16. yüzyıl sonlarının askeri ve mali baskılarının neden olduğu bu acele ve rasgele askere alma metodu yeniçeri ordusunun yapısını değiştirdi. Bu değişimden sonra daha önceki dönemlerin aksine şeriat ve kanunlara uymayan, beceri ve yeteneği olmayan kişiler iktidar makamına gelecektir (Selaniki, 1999: 471). Yaygın şikâyet konusu olan bu durum, Koçi Bey Risalesi’nde milleti ve dini bilinmeyen kentlilerin, Türk, Çingene, yabancı, Laz, Yörük, katırcı, deveci, hamal, eşkiya ve yankesicilerin orduya alındığından orduda disiplinin bozulduğunu yasa ve geleneklerin çiğnendiğini, sultanın orduyu askerlikle ilişkisi olmayanlardan temizlemesi (Koçi Bey, 1994: 58; Selaniki, 1999: 471) gerektiği Koçi Bey’in ideal olarak gördüğü devletin nizamı için herkesin kendi yerini bilmesi ve o sınırlar içinde kalması düşüncesiyle örtüşmektedir.

17. yüzyıl risale yazarları Kanun-ı Kadim’e ideal bir anlam yüklerken aynı dönemde, 1639-1640 yıllarında yazılan ve anonim bir eser olan “Kitabu Mesalih”te Kanun-ı Kadim’in değiştirilebileceği, yasaların ne farz ne de sünnet olmadıkları vurgulanmıştır. Risale yazarlarının tümü devşirme uygulamasına dikkat edilmemesi ve tımarların hak edene değil bey ve adamlarına verilmesi, arazi tahririnin yapılmamasının düzeni

bozduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunların yanı sıra görevlerin rüşvetle alınması ve bunların azledilme korkusuyla üstlerine rüşvet vererek makamlarını teminat altına almaya çalışmalarının yanı sıra verdikleri rüşvetleri halka zulüm yaparak geri almaya çalışmaları düzeni temelden sarsıyor ki risale yazarlarına göre; bozulmanın temel nedeni buydu. 17. yüzyıl risale yazarları ahlaki çürümenin nedenini rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması, idarecilerin zulmü, alt tabakalara mensup olanların giyim kuşamda üst kademedekilere özenmesi, âlemi fitne ve fesadın kaplaması olarak kabul etmekteydi. Bu bağlamda risale yazarları bozulmayı idari, askeri, sosyal ve ahlaki boyutlarıyla ele aldıkları anlaşılmaktadır (Öz, 1997: 105-106). Burada şuna dikkat çekmek gerekir: 17. yüzyıl risale yazarları dönemin değer yargılarından olsa gerek yolsuzluk veya bozulmalara işaret ederken, bunları kınamakla yetinmiş, analiz etmemişlerdir (Abou-El-Haj, 2000: 34).

Devşirme sisteminin terk edilmesiyle birlikte orduya girmenin başlıca yolu miras olmakla birlikte esami defterlerinde tüccar ve esnafta yer satın alabiliyordu. Yeniçeriler görünüşte padişahın köleleri olmakla birlikte; Lewis, yeniçerileri disipline edilemeyen ve çıkarları için her an ayaklanmaya hazır bir tür silahlı çeteye benzeterek savaş meydanlarında artık yerleri olmadığını kabul eder (Lewis, 1996: 98-99).

Devşirme sisteminin terk edilmesinin devletin yüksek makamlarına ve saraya memur yetiştiren, Enderun Mektebi üzerinde de olumsuz etkisi oldu. Avrupa'dan gelen kölelerin sayısının azalması üzerine devlet, Kafkasya'dan köle alarak açığı kapatıyordu. Kafkas kadınlarına doğu haremlelerinde her zaman rastlanırken Kafkas erkekleri ise Osmanlı Devleti'nde her zaman Avrupa kökenli meslektaşlarının gölgesinde kalmışlardır. 16. yüzyılın sonlarında bu durum değişmeye Kafkas kökenli olan Gürcü, Çerkez ve Abhazalar yönetici seçkinler arasında sivrilmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde Gürcü kökenli ilk sadrazam Hadım Mehmed Paşa'dan (1622-1623) sonra yönetimde Kafkas kökenlilerin sayısı artmış; 17. ve 18. yüzyılda pek çoğu vali, general ya da vezir olmuştur. Başkentte bürokraside özgür doğanlar ile ulemanın desteklediği kişiler, imparatorlukta yönetimin her yanına dağılmış saray ve harem kökenli bu iki grubun çatışması artık yeni bir biçim almıştı (Lewis, 1996: 99). Kul taifesine ve tımarlı zümresine girmesi kanunlara aykırı olan yabancıların, şu veya bu şekilde, girişlerinin kabul edilmesi, Osmanlı Devleti'nde toplumun nizamını da bozmuştur. Aynı durum ulema sınıfı için de geçerliydi. Bu bozulmalar "Erkan-ı Erbaa" dediğimiz Osmanlı devlet düzenini oluşturan

asker, ulema, tüccar-esnaf ve reyanın kendi sınıflarında kalmaları ve kendi işleri ile meşgul olmaları anlayışında görülen değişiklik ve bozulmayı ifade eder (Öz, 1997: 106).

Osmanlı Devleti 17. yüzyılda batı'da Avusturya, doğu'da İran (Safeviler), Akdeniz'de Venedik ve Cenevizliler ile mücadele ederken içerde de Celali isyanları ile meşgul olmuştur. Celali syanlarının bütün Anadolu'ya yayılması ve devlet otoritesini tehdit etmesi üzerine devlet önce baskı yoluyla isyanları sona erdirme yöntemini benimsemişse de isyanların önü alınamamıştır. Karayazıcı isyanıyla başlamak üzere, mühim Celali reislerine valilikler vererek onları devlete bağlamaya çalışan bir siyaset izleyerek isyancıların ordularından yararlanmaya çalışılmıştır. Bu durum daha alt düzeydeki Celali komutanlarının, daha kolay yükselebilecekleri umudu taşıyarak, çete kurup devletten mansıp koparmak için harekete geçmelerine ve isyan etmelerine yol açmıştır (Öz, 1997: 18). Bir müddet sonra, Osmanlı Devleti bazı asilere desteklerini savaşlarda ordularından yararlanmak için taşrada babadan oğla geçen yetkiler tanımıştır. Örneğin, 17. yüzyılda Lübnan'da ayaklanan Maanoğlu Fahreddin bu şekilde anılabilir. 18. yüzyıla gelindiğinde, merkezi devlet yalnız iç güvenlik değil; dış saldırılara karşı da eyaletlerdeki bu güçlerden yardım almayı ummuştur (Abou-El-Haj, 200: 45-46). Bu çıkarımlardan anlaşılıyor ki sözü edilen bu politika isyanları sona erdirememiş, daha da artmasına yol açmış, hatta bir iken sorunun bine bölünmesine sebep olmuştur.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Kuyucu Murad Paşa'nın Anadolu seferinde bazı Celali reislerine geçici görevler vererek onları etkisizleştirdiği ve asıl hedefinin Canbuladoğlu Ali Paşa'yı yok etmek olduğu görülecektir. Canbuladoğlu Ali Paşa sorunu çözdükten sonra Kuyucu Murad Paşa diğer Celali reislerine silahını çevirmekten kaçınmamıştır. Kuyucu Murad Paşa her ne kadar isyancıları ortadan kaldırıdıysa da sağladığı sukunet ortamı 1611'de ölümünden sonra bozulmuş huzursuzluklar yeniden başlamıştır. 1622'de bu kez yeniçerilerin Sultan II. Osman'ı öldürmeleri Kafkas kökenli Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa'nın⁴, sultanın katlini dava ederek ayaklanmasına yol açmış, Celali kalıntıları bu defa onun önderliğinde ayaklanacaktır (Öz, 1997: 18).

---

⁴ Abaza asıllı ve köle kökenli bir devlet adamı olan Abaza Mehmed Paşa Canbuladoğlu Ali Paşa hazinedarı iken Oruç Ovası Savaşı (1607) yenilgisinden sonra yakalandıysa da Yeniçeri ağası Halil Paşa'nın girişimiyle affedilmiş daha sonra derya beyliği yapmıştır. Erzurum valisi iken II. Osman'ın kanını dava ederek ayaklanmıştır (1622). İsyanı bastırıldıktan sonra İstanbul'a gelerek IV. Murad'tan af edilmiş; isteği kabul edilerek Bosna valiliğine getirilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Gündürü, 2005.

Abaza Mehmed Paşa devletle bütünleştikten sonra Sultan IV. Murad'ın ölümüyle (1639), Kapıkulu Ocakları'nda disiplinsizlik artmış, Kadızadeliler Hareketi devleti tehdit eder bir hale gelmiştir. Bu olaylar karşısında Sultan IV. Mehmed, Köprülü Mehmed Paşa'yı sadrazamlığa getirerek daha önce de uygulanan şiddet ile otoriteyi kurma siyasetini devam ettireceğini göstermiştir. Öte yandan Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa koşul öne sürerek gelmesi devletin bu sırada içine düştüğü güç durumu gözler önüne sermektedir. Nihayet Köprülü Mehmed Paşa (1656-1661) sadrazamlık yaptığı dönemde baskı ve şiddet yöntemi ile önce Kadızadeliler Hareketi'ni etkisizleştirmiş ardından pek çok kişinin canı pahasına da olsa devlet otoritesini yeniden kurmuştur.

Sultan I. Ahmed Dönemi'nde (1603-1617) Kuyucu Murad Paşa'nın, Sultan IV. Mehmed Dönemi'nde Köprülüler'in otoriteyi şiddet yoluyla sağlamaya çalışmalarının sorunları sona erdirmediği ertelediği görülmüştür. Devlet adamları bu tedbirlerle bir yere varamayacaklarını anlamış olmalı ki 17. yüzyılın sonlarında askeri yenilgiler ve toprak kayıpları karşısında artık zihniyet değişikliği yapma zorunluluğunu duymuşlardır. Böylece 18. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'yı yakından tanıma yönünde adımlar atılmış; önemli Avrupa kentlerine buradaki gelişmeleri öğrenmek üzere elçiler gönderilerek onlardan gözlemlerini rapor halinde göndermeleri istenmiştir.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti artık eski gücüne sahip değildi. Tımar sistemi bozulmuş yerini paralı tüfekçilerden oluşan ordu ile giderek nakdi vergi tahsilâtına kayan bir merkezi hazineye bırakmış, akçenin yerini Avrupa paraları almış ve Osmanlı Devleti ekonomisi Avrupa merkantilizminin etkisine girmiştir (İnalçık ve Quaertet, 2000: 60). 17. yüzyıla kadar, klasik dönemde Osmanlı Devleti tüccarın sermaye birikimine karşı değildi, ancak bu tür birikimleri denetlemek devletin özenle yaptığı bir uygulamadır. 17. yüzyılda zenginler üzerindeki baskının azalması imparatorlukta iç ve dış etkenlere bağlı olarak görülen sosyal ve ekonomik değişimlerle paralel bir şekilde gitmektedir (Faruki, 1986: 215-216).

1.2. Celali İsyancıları

Celali isyanlarının tanımını yapmadan önce konuyla bağlantılı olarak bazı kavramlara kısaca değinmek gerekmektedir. Bunlardan eşkıya ve asi kelimeleri Arapça'da şekavette bulunan, fena hareketli, haylaz, günahkâr, anlamındaki “Şaki”den gelmektedir. Şaki kelimesinin çoğulu ise, “Eşkıya”dır (Bardakoğlu, 1995: 463-466). Eşkıya kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde dağda, kırdan yol kesen haydut olarak tarif edilmiştir (Akalin, 2009: 129-658). Aynı kelime Türkçe’de harami ve “Kuttâ’i-tarik”, yani yol kesen anlamına gelen muharib kelimelerinin karşılığı olarak da kullanılmıştır (Bardakoğlu, 1995: 463-466). Osmanlı devri kaynak ve belgelerinde “Celâlî”, “Harâmi”, “Haramzâde”, “Eşirrâ”, “Türedi”, “Uğru” ve “Haydut” terimleri de eşkıya anlamında kullanılmıştır (İlgürel, 1995: 466-469).

Tarihsel açıdan ise Celali tanımından, merkezi otoritenin zayıfladığı sıralarda hükümetin “Ehl-i Örf” olarak tanımladığı ve taşrada her türlü işini yapan müderris, cami hizmetlileri, müftü gibi görevlilerin önderliğinde çiftbozan ve sekbanların kitleler halinde ayaklanmaları anlaşılmalıdır. Öte yandan yaygın olarak 1519’da Bozoklu Şeyh Celal’in Amasya, Tokat, Turhal üçgeninde halkı isyana sevk etmesinden sonra ismine binaen Anadolu’da görülen neredeyse bütün isyan hareketlerine Celali denmektedir.

Dar anlamda 1592’de başlayan 1595’te Anadolu’nun her yanını etkileyen Celali ayaklanmalarının birinci safhası 1602’de Karayazıcı Abdülhalim’in ölümüyle kapanmış; 1603’ten itibaren ayan ve eşrafın da işe karışmasıyla Celali isyanlarının ikinci evresi olarak adlandırılan büyük kaçgunluğa dönüşmüştür. Bu dönem Karayazıcı Abdülhalim’in kardeşi Deli Hasan’ın yönlendirdiği, arda arda meydana gelen bir dizi isyanın olduğu iç isyanlar evresidir (Türkdoğan, 1996: 423-429).

Celali ayaklanmaları, öncelikle köylü, kentli, öğrenci ve yöneticiler olmak üzere her sınıftan insanın katıldığı ve Osmanlı Devleti tarihinin önemli bir dönemini kapsayan isyan hareketleridir. Kaynaklarımız, isyan ve eşkıyalık hareketlerinin tüm toplumlarda ortaya çıkışını benzer nedenlere bağlamaktadır. İncelediğimiz kaynaklar bu hareketlerin en önemli nedenlerini; nüfus artışı, devletin mevcut sosyal-ekonomik yapısı ve kurumlarda meydana gelen değişim ve dönüşümlere bağlamışlardır (Akdağ, Griswold, Uzun, İlgürel, Acun, Barkey, Türkdoğan). Bu yaklaşıma göre isyanların çıkışının ve devletin içine düştüğü kötü gidişatın bu değişimlerden kaynaklandığını rahatlıkla söylemek

mümkündür. Avrupa'nın, geliştirdiği askeri teknolojisi sayesinde, Osmanlı Devletine karşı daha çok mukavemet göstermesi ve buna bağlı olarak beliren ekonomik sıkıntılar bu kötü gidişatta dış faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir.

16. yüzyılın sonlarında başlayan ve Osmanlı Devleti'nin neredeyse tüm kurumlarında görülen değişim ve dönüşümler idari, mali, askeri ve toplumsal alanda giderek belirgin bir hale gelen ve 17. yüzyılda artarak devam eden bunalımlara neden olmuş bu sıkıntılar toplumun neredeyse her kesimini etkileyen Celali isyanlarında somutlaşmıştır. Aslında Osmanlı Devleti'nin hemen her döneminde isyanlara rastlanmaktadır, ancak Celali isyanlarının önceki isyanlardan farkı, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayıp, zaman zaman kesintiye uğramasına rağmen, 17. yüzyılın ortalarına kadar devam etmesidir. 16. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan sürecin önemli yanı isyan ve eşkıyalık hareketlerinin neredeyse kesintisiz devam etmesidir. Çeşitli sosyal, ekonomik ve uluslararası dengelerde meydana gelen değişimler ve bozulmalar sebebiyle bu süreç yüz yıl kadar sürmüş, tarihte Celali isyanları diye geçen bu zorlu dönem, bıraktığı tahribat ve şiddet açısından kendinden önceki ve sonraki isyan ve eşkıyalık hareketlerinin de zirvesidir. Artık 17. yüzyıl içindeki isyanların mahiyeti siyasi veya dini değil sosyal ve ekonomik-tir.

Celali isyanlarına katılanlar eşkıya mıdır? Asi midir? Bu sorunun çözülmesi konumuzun anlaşılması açısından çok önemlidir Eşkıyalık mal gasp etmek, suikastta bulunmak ya da ev, çiftlik, köy, kasaba, ağıl, değirmen gibi yerleri tahrip edip, insanları öldürerek, soygun yapıp, adam kaçırma, silahla dolaşp emniyet ve asayişi tehdit ve ihlal etmek anlamlarına gelmektedir. Asi kelimesi ise isyan eden, emirlere itaat etmeyen, meşru yönetimi tanımayıp idareye baş kaldıran kişiye, isyan ise asinin yaptığı iş olup herhangi bir amaçla, kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, başkaldırma, ayaklanma diye tarif edilmektedir (Uzun, 2008: 1-2). Buna göre Celalileri yasadışı kalabalıklar grubu içine alırsak bunlar daha çok linç partileri, yağmacı çeteler, baş kaldırmış kalabalıklar olarak değerlendirilebilir. Bu grupların nihai amacı mevcut yasalara karşı çıkarak güç yoluyla amaçlarına ulaşmaktır. Bu tür gruplar özellikle yasal düzenin zayıfladığı veya etkisizleştiği zamanlarda güçlenmektedir (Türkdoğan, 1996: 422). Nitekim Celali gruplaşmalarının yoğunlaşması devletin savaşta olduğu dönemlere denk geldiği rahatlıkla söylenebilir. Celali isyanlarının bu yönü incelediğimiz konu açısından oldukça

önemlidir. Nitekim Canbuladoğlu Ali Paşa devletin zayıf olduğu bir anda bu zayıflıktan yararlanarak ayaklanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin çeşitli kademelerinde görev yapan memurların işledikleri suçların eşkıyalık sayılıp sayılamayacağı konusunda farklı görüşler vardır bu görüşlerden birine göre memurların halka yaptıkları eşkıyalık değil zulümdür. Daha alt kademe de görev yapan memurların fiillerini eşkıyalık olarak tarif etmişlerdir. Karşıt görüşü savunanlar ise "Ehl-i Örf" taifesinin ve adamlarının haksız uygulamalarını eşkıyalık olarak nitelemişlerdir. Gerek asi lider ve adamları gerekse diğer görevliler, bazı hallerde, eşkıya ile işbirliği yaparak halkın yaşadığı yerleri, özellikle köyleri, basarak soygun yapmışlardır. Bu gibi durumlarda bu tür eylemleri eşkıyalık olarak nitelenmek doğru bir yaklaşımdır (Uzun, 2008: 3).

Celali hareketi Osmanlı Devleti tarafından sadece isyan veya ihanet olarak yorumlanarak bu türden eşkıyaların affedilmesi yoluna gidilmesi çoğu zaman devletin aleyhine sonuçlar yaratmışsa da bazı eşkıya reisleri devletin sadık birer görevlisi haline getirilebilmiştir. Burada çözülmesi gereken sorun, devletin hangi durumda ve hangi amaçla bu siyaseti izlediğinin belirlenmesidir (Uzun, 2008: 3). Devlet savaşların yoğunlaştığı dönemlerde eşkıyalarla uzlaşma yolunu seçmiş, savaşlara ara verildiği zamanlarda ise Celalilerle amansız bir mücadeleye girişmiştir. Devletin eşkıyaları af etmesi onun güçsüzlüğüne yorumlanmamalıdır. Aslında devletin bu yaklaşımını olaylar karşısındaki esnek yapısına bağlamak akla daha uygun düşmektedir. Nitekim doğu ve batıda savaşlara ara verildiği dönemde devletin Celalilere karşı daha etkin bir mücadele verdiği bilinen bir gerçektir.

Konumuz için önem taşıyan meselelerden biri de bu hareketlerin mevcut toplumsal düzeni değiştirmeye yönelik olup olmadığıyla ilgilidir. şiilik ideolojisinin hâkim olduğu Celali ayaklanmalarında, mevcut düzeni değiştirmeyi hedeflediğinden, bu nitelikteki isyanlarda devrimci bir yön bulmak mümkündür. Öte yandan reaya, çiftbozan ve suhte ayaklanmalarında daha çok toplumsal düzenin bazı yanlarını değiştirmek istendiğinden reformist özellikler göze çarpmaktadır (Türkdoğan, 1996: 422). Bilindiği üzere sosyal eşkıyalar devlet tarafından suçlu sayılmış ancak köylüler tarafından kahraman olarak görülüp, saygı duyulmuştur. Osmanlı Devleti'nde 16. ve 17. yüzyıllarda görülen eşkıyalık olaylarını bu kategoride değerlendirmek doğru değildir. Kaldı ki 17. yüzyıl eř-

kıyalarının daha ziyade geçimini halktan zorla aldığı mallarla sürdürmesi halkın eşkıyalara destek vermesini güçleştirmiştir. EşkİYaların ele geçirdiği her türlü ganimeti köylüler yerine adamlarına dağıttığı düşünülürse Celali reislerini veya destekçilerini sosyal eşkıya tanımına almak mümkün görünmemektedir. EşkİYaları bir araya getiren en önemli unsurun geçim sıkıntısı olduğu dikkate alınırsa Celali liderlerinin bunu yapması zorunludur; aksi durumda destekçilerini kolayca kaybedebilir. Liderlerin bunu yapması konumunu sürdürmesi açısından gerekli bir davranış olarak kabul edilmelidir. İncelediğimiz dönemde sosyal eşkıya kategorisi içerisinde değerlendirilebilecek olan bir örnek Köroğlu'dur (Uzun, 2008: 24-25). Ancak Köroğlu'da bir Celali sayılmaktadır. Bunun nedeni de onun davranışlarının Celalilerden farklı olmaması ve tabanının da Celalilere benzer kesimlerden oluşması olsa gerektir.

Celali isyanları 16. yüzyılın sonlarında görülmeye başladığında devlet tarafından pek ciddiye alınmamış, Anadolu'da daha önce görülen ve kısa sürede sona eren isyanlar gibi algılanmıştır. Ancak yıllarca süren İran ve Avusturya savaşlarından dolayı reayadan alınan ek vergiler halkı bezdirmiş (İlgürel, 2002: 72-73) savaşlar sürerken içeride önemli bir güvenlik sorunu biçiminde ortaya çıkan Celalilik, Haçova Meydan Savaşı'ndan sonra daha da artmıştır. Şöyle ki Cağalzade Sinan Paşa disiplini korumak amacıyla yoklamada olmayan askerleri, "Firari" sayıp, idam edilmeleri, mal ve mülklerine el konulması kararını alması üzerine bu kaçaklar Anadolu'ya geçerek Celalilere karışmıştır. Sayıları 25 ile 30 bin olarak ifade edilmekte olan bu kaçakların, Anadolu'ya geçerek saklanmış-sinmiş hoşnutsuzlarla birleşerek Celali çetelerine katılması mevcut buhranı daha da arttırmıştır. 25 ve 30 kişiden oluşan Celali gruplarının mevcudu bu firarilerin katılmasıyla artmıştır (Yücel ve Sevim, 1991: 40-41; Öz, 2002: 89-90; Acun, 2002: 699).

Haçova firarilerinin çoğu Anadolu'ya kaçarak Celali gruplarıyla birleşerek onlara destek verip liderlik etmişlerdir. Celali liderlerinin çoğunun devlet görevlileri olmaları büyük ölçüde bundan ileri gelmektedir (Acun, 2002: 699). İlgürel, Celaliler'in III. Mehmet döneminde artmasında bu olayı önemli bir sebep olarak gösterirken (İlgürel, 2002: 72-73). Akdağ bu görüşe karşı çıkararak 1596'da alevlenen Anadolu olaylarının, Haçova ve Eğri Seferi firarileri tarafından çıkarıldığı yolundaki benzer görüşlerin tarihi realiteye uymadığını ve 1596-1610 arasında geçen "Celali Fetreti"nde Eğri Seferi firarilerinin değil tımar sahiplerinin başrolü oynadıklarını kabul eder (Akdağ, 1999: 384).

Celali hareketinin 16. yüzyılda bir mezhep mücadelesi şeklinde biraz da dış tahriklerle (İran) başladığı söylenebilir. İlgürel, Celali isyanlarını 16. Yüzyıl başlarından itibaren Orta Anadolu'da genelde Osmanlı yönetimine muğber heterodoks zümrelerin çıkarttığı isyanlar olarak görmüş (İlgürel, 1995: 466-469) Akdağ ise bu dönem isyanlarını Şii isyanları olarak görüp bunları Celali İsyancılarından ayırır. Nitekim incelimizde Akdağ'ın bu yaklaşımının tarihi realiteye uyduğu görülmüştür. Akdağ, ayaklanan levendler arasında tımarlıların da bulunması nedeniyle 17. yüzyılda görülen Celallığın Kızılbaşlık meselesi olmadığı, sorunun devletin kötü yönetilmesi ve ekonomik sıkıntılardan kaynaklandığını kabul etmektedir. Fakat her halükârda zamanla enflasyonun artmasıyla piyasa dengesinin bozulması, görevlerin para karşılığında ehil olmayan kişilere satılması, memurların halka baskı yaparak mal ve para toplamaları isyanları genelleştirmiş mezhep mücadelesi geri planda kalarak 17. yüzyıldan itibaren mevcut yönetime karşı genel bir harekete dönüşmüştür. Eşkîyalığın çoğaldığı evre, yoksullaşma ve ekonomik krizin yaşandığı dönemlerdir. Böylece eşkîyalığın, bozulan düzenlerde daha fazla görülmesi evrensel bir olgu olarak kabul edilebilir. Böylesi dönemlerde sadece eşkîyalık değil, hırsızlık, soygun, ahlaksızlık gibi diğer birçok toplumsal bozulma da artmaktadır. Aktan'a göre, halkın içinden türeyen Celali bölüklerinin halka zulüm yapmasından dolayı halkın uğradığı haksızlık ve zulümler, isyanların hem nedeni hem de sonucu niteliğindedir. İsyancıların diğer bir özelliği hem sivil hem de resmi itaatsizlik örneği olmasıdır (Aktan, 2007: 2-21).

Celali isyanlarında, ağır vergi yükü altında ezilenlerin çoğunlukta olduğu görülse de incelediğimiz dönemde eşkiya ve asilerin, en azından öne çıkan liderlerinin gariban insanlar olmadıkları güçlü, kudretli ve nüfuzlu insanlar olup, eşkiyalık yaparak güçlerini arttırdıkları bilinmektedir. Halep Valisi Canbuladoğlu Ali Paşa, Erzurum Valisi Abaza Memed Paşa, Sivas Valisi Abaza Hasan Paşa⁵ bu türden Celali reislerine örnek olarak verilebilir.

---

⁵ Abaza Hasan Paşa silahtar bölüğüne mensup olup Kapıkulu süvarilerindedir. Karahaydaroğlu isyanının bastırılmasındaki hizmetlerinden dolayı Vezir-i Azam Sofu Mehmed Paşa kendisini üç yıl süreyle 1628'de Yeni İl Voyvodalığına atadı. Bu durum ocak ağalarının kıskançlığına yol açtı ve Abaza Hasan Paşa süresini doldurmadan görevinden azledildi. Kendisi görevine geri gelmek için uğraştıysa da başarılı olmadı. Bunun üzerine isyan etti. Daha geniş bilgi için bkz. Solak-Zade, 1989, Uzunçarşılı, 1995,

Celali reisleri savaş sanatından anlıyor ve başıboş insanları dizginleyebiliyorlardı, ancak destekçilerini iktidara götürebilecek siyasi güçleri yoktu. Zaten onlarında bunun peşinde olduklarını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Liderlerinin mansıp elde ettiklerinde davalarından kolayca vaz geçmesi ve devletle bütünleşmesiyle önderlerini kaybeden Celaliler bozuk ortam dolayısıyla yeni liderlerin etrafında kolayca toplanabiliyordu. Devlet doğuda ve batıda savaşlara ara verdiği zaman dikkatini Celaliler üzerine yoğunlaştırmış Zitvatoruk Antlaşması'nın (1606) imzalanmasından sonra, sukunet geçici bir süreliğine sağlamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu sukunet ortamı Abaza Mehmed Paşa isyanı ile son bulacak ve Celali artıkları bu defa onun önderliğinde ayaklanacaktır (Göndürü, 2005: 30-31).

Celali hareketi bütün ülkede değil, sadece Anadolu'da görülür; Suriye'de Canbuladoğlu Ali Paşa ve Maanoğlu Fahreddin isyanları bu genelleme dışındakilere örnek olarak verilebilir. Rumeli eyaletinde görülmeyen Celali isyanlarının Anadolu'da doğması, Finkel'e göre merkezi Osmanlı idaresine tepkilerin, Hıristiyan Balkanlar'a göre Anadolu'da daha fazla görülmesi ve Müslümanların devletlerinden beklentilerinin Hıristiyanlara göre daha büyük olmasındandır (Finkel, 2007: 182-183). Ancak Celaliliğe bulaşanların kimliklerine bakıldığı zaman bunların sadece Müslümanlardan oluşmadığını peşinen eklemek lazımdır. Nitekim buradaki kavga din kavgası değil, sosyal ve ekonomik bir kavgadır. Anna S. Tverinitova, Celali isyanlarını Müslüman vergi mükellefi reaya ile vergi vermeyen askeri sınıf mensupları arasında bir kavga olarak tanımlamışken; Finkel ve Bardakçı ise Celali isyanlarını Türk unsurun devşirme kökenli yöneticilerin tahakkümüne karşı çıkışı olarak kabul etmekte ve isyanları Anadolu ile İstanbul arasında süre giden mücadelenin bir aşaması olarak değerlendirmektedir (Finkel, 2007: 182-183). Ancak bu değerlendirme günümüz araştırmacıları arasında kabul görmemiştir. Nitekim devletin isyanların önünü almak için daha fazla enderun kökenli yöneticiyi taşraya göndermesi ve incelediğimiz dönemde asi liderlerin çoğunun devşirme kökenli olması (Karayazıcı Abdülhalim, Kalenderoğlu Mehmed, Abaza Mehmed Paşa ve Abaza Hasan Paşa) bu tezimizi güçlendirmektedir. Bu bakış açısına göre Müslümanların devşirme kökenlilerin liderliğinde devşirmelerin tahakkümüne karşı savaşması akla yatkın değildir. İsyancıların en büyük kaygısı, bir iş bulmak veya daha fazla kazanç sağlamak başka bir şey değildi. Aslında bu mücadeleyi Türkler ile Devşirmeler arasında bir re-

kabetten ziyade, kapıkulları ve sonradan bu sınıfa dâhil olmak isteyen reaya kökenliler arasındaki bir çekişme olarak görmek daha doğrudur.

Finkel, Akdağ, Bardakçı, Andreasyan gibi yazarlar gayrimüslim reyanın isyan ve eşkıyalık hareketlerine nispeten daha az katılmasını Müslümanların bu mücadelede, kulların ayrıcalıklı yaşamından hak talep etmelerine bir işaret olarak kabul etmektedir. Ancak bizce gayrimüslimlerin eşkıyalık hareketlerine daha az katılmaları onların Anadolu'da nüfuslarının azlığına bağlamak akla daha yatkın görünmektedir. Bu açıklama her ne kadar akla yatkın görünse de yukarıda da belirttiğimiz gibi Celali çeteleri içinde gayrimüslim unsurların varlığı Celali kavgasının sosyal ve ekonomik şartlarla ilgili olduğunu göstermektedir.

Hüseyin Hüsameddin de Celalilerin sosyal bünyeye dönme ve devşirmeler girdiğinden beri Türklerin, buna karşı mücadeleye giriştiğini, ayaklanmaları milliyetçi bir ruhun harekete getirdiğini ifade etmekte ve büyük Celali Fetretini de çok eski olan bu mücadelenin bir devamı saymaktadır. Hüseyin Hüsameddin'in deyimiyle Celali liderlerinin en dışlıları Canbuladoğlu Ali, Kalenderoğlu Mehmed ile Karasaid'dir (Hüsameddin, 2007: 228; Akdağ, 1999: 43-82). Bardakçı, Anadolu Türklerinin isyan etmelerinin nedenini milliyet ve bağımsızlıklarını korumak olarak açıklasa da (Bardakçı, 1940: 92) Celali isyanları içinde farklı milliyetlerin varlığı; hatta önemli bazı Cealli liderlerinin devşirme kökenli olduğu da bilinmektedir. Diğer yandan asi liderlerin çoğunlukla kişisel amaçlar peşinde koştuğu ve amaçlarına ulaştıklarında kolaylıkla devletle bütünleştikleri dikkate alınırsa, belirtilen bu görüşleri, tarihi realiteye uygun olmadığı için, kabul etmek mümkün değildir.

Şii eğilimli Türkmen gruplarının İran'ın etkisiyle ayaklanması Baba Tekeli-Şahkulu (1511) isyanıyla başlar. Bardakçı'ya göre, sözkonusu isyandan sonra İran'a kaçan Şahkulu taraftarlarının isyan sebeplerini zulümden kaçmak olarak ifade etmeleri, Kızılbaş veya Alevilikten kaynaklanan bir sorun dile getirmemeleri bizce meseleyi Şii-Alevi ekseninden çıkarmaktadır (Bardakçı, 1940: 88).

Sultan I. Selim zamanında (1512-1520), Çaldıran Seferi'nden önce Safevi propagandasının etkisinde kalanlar ile Sultan I. Selim'in uyguladığı sert disiplin sonucu (Öz, 2005: 11) Bozoklu Şeyh Celal, Tokat çevresinde Mehdilik iddiasıyla ayaklanmıştır. İsyan bastırılmış, ancak takriben ikiyüz yıl süren bu nevi bütün başkaldırıları "Celali" diye

isimlendirilmiştir; ki bu isim devletin resmi belgelerinde ve halk arasında da Celali olarak geçmektedir. Bu isyanın eski Dulkadirli ve Ramazanoğulları topraklarında bulunan Alevi ve Bektaşî Türkmenler arasında başlamasını, 16. yüzyılda Anadolu’da merkeziyetçi yönetimi güçlendirme çabaları gereğince Adem-i Merkeziyetçi Türkmen toplulukları kontrol altına alma isteğine; görece daha serbest bir yaşam süren bu toplulukların karşı koyması şeklinde yorumlamak akla yatkın görünmektedir. Görüldüğü üzere devlet ile adı geçen topluluklar arasındaki bu çelişki isyanların başlamasında en belirleyici rolü oynamaktaydı (İlgürel, 1995: 466-469). Her ne kadar devletin vergileri yükseltmesi ekonomik bunalımların temel kaynağı olmuşsa da Celali isyanlarının temelinde millet ve devlet bütünleşmesinin güçlü kılınmaması da çok etkili olmuştur. Devletin 17. yüzyılda Celali isyancılarıyla baş etme yöntemlerinden biri olan asi liderlere beylik vererek geçici çözümlere yönelmesi, daha köklü bir değişikliğe gitmemesi devlet ve millet bütünleşmesinin oluşumunu etkeleyen önemli bir faktördür (Türkdoğan, 1996: 427).

Celali terimi, sadece isyan ve eşkıyalık karşısında kullanılmamıştır; aynı zamanda siyasi ve dini bir mahiyete de sahiptir. Osmanlı devleti hâkimiyet anlayışına göre, Bozoklu Celal isyanından önceki bazı isyanların ve sonra çıkacak tüm başkaldırmaların adı kaynaklarda geçtiği haliyle artık “Huruc-ı ale’s-Sultan” olacaktır. 17. yüzyıl asilerine kaynaklarda Celali dendiği gibi, daha çok “Eşkıya” ve “Türedi Eşkıyası” da denmektedir (İlgürel, 1995: 466-469; Akdağ, 1999: 14-15). Hal böyle iken Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) görülen Süklün Koca, Baba Zünnun ve Kalenderoğlu gibi isyanlar hangi kategoride incelenecektir? Eğer Kalenderoğlu Mehmed’in devlet kurmak istediğini kabul edersek, bu isyanla Celaliliğin artık bir mezhep kavgası olmaktan çıkıp saltanat kavgasına dönüştüğünü kabul etmek gerekir (Bardakçı, 1940: 126). Öte yandan Akdağ bu isyanları sebep ve oluş biçimi bakımından “Büyük Celali Karışıklıkları”na almaz. Yazara göre bu isyanlar yukarıda da belirttiğimiz gibi hep ayrık bir yaşantı süregelmiş Türkmen topluluklarında çıkıp duran kısa süreli başkaldırılardır. Hâlbuki “*Büyük Celali Kavgası denen iç karışıklıklar serisi köyden kente hatta başkente kadar toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal bütün örgütlerini derinlemesine etkileyen toplumsal bir kavgadır.*” (Akdağ, 1999: 14-15).

Sancak beylerinden en alt düzeydeki vergi toplayıcısına kadar görevlilerin görev yerlerine ulaşmadan değiştirilmesi, yeni tayin edilen memur ile eskisi arasında mücade-

leye neden oluyor, bunlar halktan asker toplayarak büyük ordular teşkil edip Celali oluyorlardı (Andreasyan, 1964: 28-29; Acun, 2002: 693). Böylece Celali liderlerini isyan etmeye yönlendiren başlıca sebebin ya azledildikleri görevlerine geri dönmek veya daha iyi bir mansıp elde etmek olduğu rahatlıkla söylenebilir. İncelediğimiz dönemde, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isyanı bu kategoride değerlendirilebilir. Nitekim kendisi de devletle pazarlık yaparak daha iyi bir makama gelmek istemiştir. Ancak onun Kuzey Suriye'de başlatmış olduğu isyan hareketi öncüllerinden farklıdır. Şöyle ki Canbuladoğlu Ali Paşa, Venedik ve İran temsilcileri ile temasa geçerek onlara kendi bölgesinde ticari bazı imtiyazlar vaat etmiş, böylece desteklerini alarak bölgesel bir devlet kurmak istemiştir.

Nüfus artışı sebebiyle topraktan ihtiyaçlarını temin edemeyen Anadolu köylüsü, paralı asker olmayı istikbali için bir çıkış yolu olarak görmekteydi. Bu hal Celaliliğin kaçınılmaz bir şekilde siyasi hayatı da etkilemesine yol açmıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi 16.yüzyılın ortalarında, Kanuni'nin çocukları Bayezid ile Selim arasındaki mücadelede Bayezid'in, ordusuna katılanların Yeniçeri ocağına alınacağını vaad etmesi, işsiz binlerce Anadolu köylüsünün bayrağı altında toplanmasını sağlamıştır (Turan, 1997: 83; İlgürel, 1993a: 253; İnalçık, Quataert, 2000: 58). Konya'da (1559), Sultan Bayezid yenilince, onu destekleyen sipahilerin birçoğu çiftbozanalardan oluşturdukları bölükleriyle dağlara çekilerek "Celali" oldular. Devletin haklarında mallarına el koyarak ölüm cezası kararı vermesi üzerine bunlar, artık eski hayatlarını yaşamayacaklarını anladıklarından yurtlarına geri dönememiş, isyancılığı yaşam biçimi haline getirmişlerdir (Akdağ, 1999: 229-230; İlgürel, 1993a: 253).

Bir diğer sıkıntılı grup, tımar sahipleriydi; bunlar çeşitli sebeplerle ya tımarlarını yitirmiş ya da gelirleri bir şekilde azalmıştı. Ayrıca, o dönem Osmanlı Devleti toplumunda en prestijli meslek olan ulema sınıfına dâhil olmak isteyen gençler, medreselere akın ederek gençliklerinden aldıkları cesaret ve enerjiyle, taşrada taşkınlıklarını daha da artmıştır (Uzun, 2008: 41). Bunun yanında eyaletlerde merkezi hâkimiyetin zayıflaması, vergi kıskacına uğrayan köylülerin yurtlarını terk etmesi ve toprağın işletilmemesi sonucunda baş gösteren buhran gittikçe yayılmış, eyaletlerde yeniçeri ve süvarilerin olumsuz davranışları ve nihayet kadı naiplerinin rüşvet almaya başlamaları, bu buhranı arttırmıştır (Yücel ve Sevim, 1991: 40-41).

Olağanüstü durumlarda toplanan ve “Tekâlîf-i Şâkka” veya “Avâriz” denen birtakım vergiler, 17. yüzyılda sürekli hale gelmiştir. Avarız 1582 yılında 40 akçe iken, 1600’de 240 akçe oldu, 1681’de ise 535 akçeye kadar çıktı. Buna benzer bir seyirle yükselen cizye ise; 1574’te kişi başına 40, 1592’de 70, 1596’da 150, 1650 tarihinde 240 ve nihayet 1691 yılında 280 akçeye yükseldi (Uzun, 2008: 41-42). Üstelik artık vergileri devlet adına mültezimler topluyordu ki bunlar reayaya karşı sipahilerden daha merhametsiz davranıyorlardı. Vergilerin neredeyse üç kat oranında artmasına mukabil gelirlerin düştüğü göz önüne alınırsa isyanların çıkışının ekonominin bozulmasıyla bağlantısı daha kolay görülebilir. Bu durum karşısında reayanın bazıları, vergilerden kurtulmak için, tımarını terk ederek devletin ulaşamayacağı dağlara çekilmiş ve yüksek bölgelere ve hayvancılık yapmayı daha karlı görmüştür. Diğer bazı topraksız köylüler ise iş bulma umuduyla şehirlere göç etmiş, kendi kendini ancak idare edebilen şehirlerde istihdam edilememiştir. Bunlar çoğu zaman şehirlerde asayişin bozulmasında başrolü oynamışlardır.

Doğu cephesinde 16. yüzyılın son çeyreğinde İran ve Avusturya ile yapılan savaşlar, artan nüfus baskısını cephelere yönlendirme fırsatını vermiştir. Böylece köy kökenli delikanlıların orduda daha çok yer almasına imkân hazırlamıştır. Ancak sevk edilen gençler tekrar Anadolu’ya dönünce kargaşa ve düzensizliğe sebep olmuşlardır. Böylece savaş zamanında değil, asıl sorun barış zamanlarında bu gençlerin istihdam edilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Denilebilir ki barış zamanlarında devlet ve halk üzerinde en büyük sıkıntıya bu gençler sebep oluyorlardı. Savaş esnasında maaş almaya alışan bu gençler, evlerine döndüklerinde köylünün sırtından geçinmeye çalışıyorlardı. Bütün bu olaylar sırasında Celaliler ile düzeni sağlamakla görevli “Celali Seferi” olarak iki taraf görülmekle birlikte bazen bu grupları birbirinden ayırmak zorlaşıyordu.

Taşradaki askerlerin masraflar arttıkça, hazine yetkilileri, harcamaları kısmanın yollarını aramaya başladılar. Buna bir çare olarak, taşra yöneticilerinden kendi askeri güçlerini oluşturmaları ve bunların geçimini temin etmeleri istendi. Bu tedbirin en kötü yanı ise, bu askerlerin geçiminin teminindeki güçlükler ile idarecilerin azledilmesi durumunda bu askerlerin işsiz kalmasıdır. İşsiz kalan bu askerler geçinebilmek için reayaya baskı yapmaya, ellerinde silahlı güç bulunduran idareciler ise devlete karşı gelmeye başladılar (Uzun, 2008: 46-47).

Devletin kurulduğu günden ele aldığımız döneme kadar geçen birçok olay da olduğu gibi bu dönem isyan hareketleri genellikle “Ayrı Devlet Kurma” amacından yoksun görünmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu isyanların hanedan için ciddi bir alternatif veya tehdit oluşturmadığını söylemek mümkündür. Celalilerden hemen hiçbirisi halk nezdinde bu şekilde kabul görmemiştir. İncelenen dönemde bu tanıma uymayan iki istisnaya rastlanmıştır. Bunlardan biri Kuzey Suriye’de devlet kurmak isteyen Canbuladoğlu Ali Paşa diğeri ise Karayazıcı Abdülhalim’dir. Aslında Karayazıcı Abdülhalim’in devlet kurma amacı taşıyıp taşımadığı tartışmalı olsa da Karayazıcı Abdülhalim isyanını doktora tezi olarak çalışan ve onu diğer sipahi isyanlarına kıyasla daha tehlikeli gören, bu bağlamda kendisi için “çok başlı ejder” tabirini kullanan Anna S. Tverinitova onun devlet kurmak istediğini kabul etmektedir (Tverinitova, 2006:16).

Celali hareketinin hanedana ciddi bir alternatif oluşturamamasının en belirgin sebepleri, isyancıların tabanını oluşturan askerlerin başıboş kimselerden oluşması, ortak bir gayede birleşememeleri ve çıkar peşinde koştuklarından aidiyet duygusundan yoksun olmalarıdır. Diğer önemli bir nedeni de Osmanlı Devleti hanedanına ve özellikle padişaha olan saygıyla karışık korku ve bağlılık olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu görüşü destekleyen, Gürcü Nebi isyanı esnasında adamları vasıtasıyla hükümete gönderdiği ve bir dizi isteğini içeren mektupla bir asinin nerede duracağını gösterdiği için aşağıya olduğu gibi alınmıştır:

“Biz cenk için gelmedik, bizi tekfir ve kanımızı mubah ilan etmeniz sebebi nedir? Bilgi edinmek için gelmiştik ve bu müftü garaz sahibi olmağa değiştirilmesini iltimas etmiştik. Madem ki bu isteklerimizden hiç birisi kabul olunmadı, bari şu Katırcıoğlu dedikleri herif ki, Müslüman hacıların ve diğer yolcuların yollarını kesüp zarara sokmakta, gönlünü hoş ederek yanımıza almış ve Ümmeti Muhammed’i onun şerrinden kurtarmıştık ve “sen bir bahadır yiğitsin yol kesmek sana ayıptır Padişahımızdan senin için bir şeyler isteyelim” deyu getürdük. Şimdi verdiğimiz sözümüzün geri kalmaması için Katırcıoğlu’na ve Kazzaz Ahmed’e birer sancak verilsün... Dönüp gidelim, ara yerde kan olmasın.”

Gürcü Nebi’nin kendisi için Türkmen ağalığı, adamları için çeşitli mevkiler talep etmesi (Naima, 1968: 1951) ve bunların kabul edilmesi durumunda isyandan vazgeçmek istemesi vaziyetin ciddiyetini anladığında söylemlerinde değişiklik yapması korkuya bağlanabileceği gibi asi liderlerin amacının, bu tür isyanlarda tespit ettiğimiz gibi, kendisi ve yakın adamlarına devletten mansıp koparmak olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Konumuz ilerledikçe Canbuladoğlu Ali Paşa olayında görüleceği üzere asi liderlerin en başta gelen kaygısı, kendileri ve adamları için iyi makam elde etme isteği gibi görünmektedir. Devletin asi liderlerin bu tip isteklerine olumlu veya olumsuz cevap vermesi her zaman koşullara bağlı olmuştur. şartlar devleti zorladığı zamanlarda asilerin istekleri kabul edilmiştir. Nitekim Kuyucu Murad Paşa, Anadolu seferi sırasında Kalenderoğlu Mehmed'e Ankara valiliğini vererek onu bertaraf etmiş, böylece esas hedefi Canbuladoğlu Ali Paşa'ya daha kolay yönelmiştir.

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere Celali önderlerinin amacı kendileri ve yakınlarına devlette iyi bir makam elde etmek veya yandaşlarının topraktan daha fazla pay almalarını sağlamaktır. Nitekim para bastırmamaları ve taşrada bir devlet kurmaya kalkışmamaları, Canbuladoğlu Ali Paşa dışında, bunu kanıtlamaktadır. Bu nedenle isyanlar, devlet açısından ciddi bir tehdit olarak algılanmamıştır (z, 2002: 89-90; Acun, 2002: 699; Grıswold, 2002: 18-45). Bir Celali devleti oluşturacak öğeler bulunmadığı gibi; bu öğeleri doğuracak bir gereksinim de yoktu; şöyle ki hiç bir Celalinin diğerleriyle, kısa sreler dışında, birleştiği veya ortak bir inanç çevresinde toplandığı görülmemiştir. Nitekim gezindikleri yerler yerleşim birimlerinin dışında olduğu için doğa şartları da onların bir araya gelmesini engellemiş; erzak, araç ve gereç sağlama sorunlarını çözmelerini zorlaştırmıştır (Grıswold, 2002: 14-44; Andreasyan, 1964: 42). Öte yandan Suriye'de ayaklanan Canbuladoğlu Ali Paşa ile Lübnan'da Maanoğlu Fahreddin isyanları bağımsızlık amacı güdüyordu, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Avrupa'da girişimlerde bulunmasının ortaya koyduğu tehlikenin farkında olan Kuyucu Murad Paşa'nın, Anadolu Celalileri'nden önce Canboladoğlu Ali Paşa meselesini halletmeye (z, 2002a: 89-90) yönelmesi gerektiğinde devletin isyanlar karşısındaki nihai tavrını en net biçimde ortaya koymaktadır.

Celali isyanlarının anlaşılması için Osmanlı Devleti'nde daha önce meydana gelen isyanların çıkış sebeplerini incelemek konumuzu aydınlatması açısından yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti'nde çıkan isyanlar genellikle ekonomik, siyasi ve dini olarak iki başlık altında toplansa da ortaya ıkışları hep bir ekonomik sebebe dayanmaktadır. Bu mahiyetteki isyanlardan ilki şeyh Bedreddin İşyani'dır (1416). Çelebi Mehmed döneminde birçok tımar sahibinin, gazilerin ve ileri gelen Hıristiyan önderlerin topraklarına el konulması, bu kesimlerin şeyh Bedreddin'in etrafında toplanmalarına yetmiştir. Dev-

leti uzun süre meşgul eden bu ayaklanmada hükümet Şeyh Bedreddin'in adamları arasına mürid kılığında casuslar sokarak adamlarının şeyhten yüz çevirmesine neden olmuş isyan ancak bu şekilde bastırılabilmiştir. Bu isyan esnasında gördüğümüz araya casuslar yollanması ile tarafların bir şekilde devlet yanlısı haline getirilmesi veya çeşitli vaatlerle ikna edilmeleri metodu özellikle Celali isyanlarının sona erdirilmesinde de etkili bir yöntem olarak başarıyla uygulanmıştır (Uzun, 2008: 57-59).

Dini ve siyasi içerikli önemli isyanlardan diğeri ise 1510-1511 yıllarında ortaya çıkan, Şah Kulu (Baba-Tekeli) isyanıdır. Dirlikleri ellerinden alınan Teke-ili sipahileri bu harekette önemli rol oynamış ve Şah Kulu ile birleşerek isyan etmişlerdir. Bu kategoride değerlendirilen bir diğer isyan da Kızılbaş olan Bozoklu Şeyh Celâl isyanıdır (1519). Bu isyan hareketi aslında Şah İsmail'in yaptığı Şii propagandasının bir ürünüydü. Bu isyanın konumuz açısından önemi kendisinden sonra çıkacak isyanlara ismini verecek olmasıdır. Siyasi içerikli diğer bir önemli isyan ise, bir Safevi daisi tarafından Bozok'ta çıkarılan Baba Zinnun isyanıdır. İsyanın başlamasına neden olan sancak beyinin yaptırdığı tahrir işlemine karşı muhalefet idi (1526). Hemen akabinde (1527) bu defa Hacıbektaş Veli soyundan geldiğini ileri süren Kalender Çelebi'nin Türkmenler'in eşliğinde bir ayaklanma başlattı. Hükümet dirlikleri ellerinden alındığı için Kalender ile işbirliği yapan eski Dulkadirli beylerine topraklarını geri vereceğine söz vererek ayaklanmayı bastırdı (Uzun, 2008: 60).

17. yüzyılda görülen Karayazıcı Abdülhalim isyanının yukarıda kısaca söz ettiğimiz isyanlardan farkı isyancı liderlerin devletle bütünleşmesinden sonra kendisine bağlı alt düzeydeki komutanların Anadolu'ya dağılmaları ve birçok yeni Celali çetesinin türemesine yol açmasıdır. Karayazıcı'nın Şubat 1602 yılında Canik dağlarında ölümü üzerine kardeşi Deli Hasan Celalilerin başına geçmiş ancak isyandan vazgeçerek devletle uzlaşmış önce Bosna daha sonra da Temeşvar Beylerbeyi olarak atanması ile kısa süre duraksayan isyanlar aslında bundan sonra başlamıştır. İsyanın sona ermesinden sonra ülkenin çeşitli yerlerine dağılan asilerin her biri bir yerde eşkıyalık faaliyetlerine katılmıştır. Girilen bu zorlu dönemin (1591-1611) zirvesini teşkil eden en dramatik olayların yaşandığı 1603-1607 aralığı ise kaynaklarda "Büyük Kaçgun" olarak adlandırılmıştır. Kuyucu Murad Paşa'nın ölümüne kadar süren (1611) kısa bir huzur döneminin ardından, Padişah II. Osman'ın öldürülmesinden sonra bu defa Erzurum'da II. Osman'ın kanını

bahane ederek Abaza Mehmed Paşa'nın isyana kalkışmasıyla isyanlar karakter değiştirmiş; nitekim bu yeni dönem "Zorba Paşalar" devri olarak adlandırılmıştır. Bu bilgilere göre; Osmanlı tarihinde 17. yüzyıl ortalarına kadar süren isyan ve eşkıyalık hareketleri çeşitli evrimler geçirdiği görülmektedir. Şöyle ki; ilk defa görülen isyan hadiseleri daha çok siyasi ve dini içerikli olmakla birlikte ekonomik sebepler de rol oynamış, ancak ikinci dönem isyan hareketlerinde dinsel niteliğe raslanmaz olmuştur. İkinci dönemde görülen isyanlar, uzun süre devam eden sosyal ve ekonomik bazı değişim, dönüşümlerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nevi isyanların ilk örneği Karayazıcı Abdülhalim isyanı ile başlamıştır (Uzun, 2008: 61-63).

Konumuz açısından önemli bir sorun da ağırlaşan sosyal ve ekonomik koşullara rağmen Celali hareketinin bir köylü ayaklanmasına dönüşüp dönüşmediği ile ilgilidir. Acun, Osmanlı'da toprağın tasarrufunu elinde tutan elitlerin isyan etmemelerini iki nedene bağlamaktadır: Birincisi devlet tarafından eğitilmiş olmalarını ve geleceklerini devlet dışında değil devletin içinde aramaları, ikincisi devletin taşra idaresini olası muhalefeti engelleyecek şekilde düzenlemesidir (Acun, 2002: 697-698). Celali ayaklanmalarının köylü hareketi olmamasının nedeni 16. yüzyılda geniş toprakları elinde tutan bir sınıf olmayışından kaynaklanmaktadır. Celalilere katılan köylülere gelince bunların eşkıya gruplarına katılmasıyla artık köylülükten çıkıp eşkıya yığınlarına hatta eşkıyaların tabanlarından birine dönüştüğünü söylemek dahi mümkündür. Nitekim Acun, köylülerin Celali gruplarına katılmamasını üç nedene bağlamaktadır. Şöyleki köylünün üretimini aile ünitesi içinde yapması, tımar sahibinin sıkça sefere gitmesi dolayısıyla köylü üzerinde baskı unsuru haline gelmemesi ve köylünün tımar sahibini olası bir durumda şikâyet edebileceği kadılık kurumunun olmasıdır (Acun, 2002: 704-705).

Celali isyanlarının dinsel niteliği ve isyanların işsiz güçsüz grupların işi olduğu ile ilgili görüşler halen çok tartışılmaktadır. Celali isyanları ekonomik sorunların ağırlaşmasıyla birlikte Şii Türkmenlerin devlete muhalefeti sonucu başladığı doğrudur. Ancak daha sonra isyan eden gruplar içinde farklı mezhep, hatta farklı dinden olanlara rastlanması isyanları Şiilerin ayaklanması olduğu görüşünden uzaklaştırmaktadır. 17. yüzyılda görülen Celali isyanlarının hiçbir mezhep veya dinle bağlantılı olmadığı kolayca söylenebilir. Öte yandan Celali liderlerinin hemen hepsinin devlet kademelerinde görev

almış ve pek çoğu da devşirme kökenli olduğu dikkate alınırsa Celali isyanlarının başıbozukların işi olmasından ziyade farklı bir anlamı olduğu söylenebilir.

1.2.1. Celali İsyânlarında Yer Alan Gruplar

Celali ayaklanmalarının kompozisyonu bir ‘‘kırkharami’’ bir ‘‘Robinhood’’ tipi eşkıyalık olayları yanında, Türk, Çingene, Laz gibi etnik grupların, mezhep farklılaşmalarının ve nihayet iktidar elitlerinin hoşnutsuzları gibi farklı gruplardan oluşmaktadır. Aslında bu kompozisyon merkezi yönetimin esnek yapısını yansıtmaktadır. Şii gruplar kadar Sünni mezhep mensuplarının da ittifak kurdukları eylem biçimine özellikle Karayazıcı isyanında ve daha birçok isyanda raslanmaktadır (Türkdoğan, 1996: 435)

Celali hareketinin birinci dereceli kaynağı köylerde biriken işsiz veya daha cazip iş alanları arayan genç nüfustu. Bu insanlar kendilerine paşa kapılarında silahlı asker (levend) olarak iş bulmaktaydılar. Kırsal alandaki genç nüfusu şehirlere veya bir beyin kapısında silahlı güç oluşturmaya iten en önemli sebep, daha çok kazanmak ve daha rahat yaşamak arzusuymdu (Uzun, 2008: 18-19).

Celali liderlerinin genel olarak yönetici kesimden ve devşirmelerden geldiğini yukarda belirtmiştik. Bunların hemen hepsi devlet teşkilatında görevli iken haklı veya haksız azledildiklerini öne sürerek isyanları bir hak arama şeklinde gösteriyorlardı. İsyân gerekçeleri Anadolu halkının çoğuna makul görünüyordu ki tabanları çoğunlukla halktan oluşuyordu. Liderlere bağlı ikinci sınıf reisler ise; daha çok görevini yapmayan veya görev yerine gitmeyen hoşnutsuzlardan oluşuyordu (İlgürel, 1993a: 255). Bunlar arasında, vergilerin ağırlığından şikâyet eden köylüler, eski sipahiler, mali rantları elinden alınan yöneticiler, sekban, levend grupları, istihdam edilemeyen medrese öğrencileri gösterilebilir (Akdağ, 1999: 225).

Celali gruplarına bakıldığı zaman tesadüflerin bir araya getirdiği, her biri Anadolu’nun birbirine en uzak bölgelerinden gelmiş 3 ya da 5 kişiden oluşan küçük gruplar oluşturmuştur. Bunların arasında milliyet, mezhep veya din birliği yoktu. Türk, Kürt, Rum, Ermeni asıllıların ortaklaşa bir eşkıya birliği kurdukları çok olmuştur (Akdağ, 1999: 24). Bunların birliktelikleri ancak yağma yapma olanağı olduğu sürece devam ediyordu. Andreasyan’a göre asilerin zulümleri Hıristiyanlardan çok Müslümanlara zarar

veriyordu (Andreasyan, 1964: 42). Celalilerin bir özelliği de dâhil oldukları sosyal gruplarla bağlantılarını kesmeleridir. Celalilerin suni bir yapılanma oluşturduğu ve bir ideolojileri olmadığı gibi ilan ettikleri düşmanları da yoktur. Bir araya gelişleri sadece çıkar sağlamaya yönelik olmuştur (Acun, 2002: 698).

Altı-Bölük halkından olanların Celali olmasında Celali liderliğinin insanı kısa sürede ünlendiren yol olduğu hakkındaki kanı idi. Devletin bile gücü yetmeyen bir kabadayı veya eşkıya başı olmak, halk türkülerinde efsaneleşmek kişiye büyük bir ün kazandırıyordu. Karahaydaroğlu'nun halk arasında bir kahraman olarak anılması adına türkü dahi yakılarak efsaneleşmesi bu düşüncenin bir izdüşümüdür (Uluçay, 1944: 50-54).

Karayazıcı Abdülhalim'i dize getiremeyen hükümetin saray kullarından olmayan bu ilk büyük Celali şefine sancak beyliği vermesi İstanbul'da Altı-Bölük halkından olanların, Anadolu'ya geçerek, isyan etmelerinin yolunu açmıştır. Şöyle ki onlar İstanbul'da kalarak yükselmeyi bekleyeceklerine Karayazıcı Abdülhalim gibi bir birlik kurup devlete kafa tutmaları durumunda daha çabuk yükseleceklerini düşünmeye başlamışlardır. Akdağ'a göre Celali lideri ve destekçilerinin her an ölümle karşı karşıya kalmalarına rağmen, yeni Celalilerin türemesinin nedeni buydu (Akdağ, 1999: 482).

1.2.2. İsyancılar Karşısında Devletin Tutumu ve Aldığı Tedbirler

Osmanlı Devleti, uzun süre isyanları Şii ve Kızılbaş hareketi olarak görmüş bir yandan isyancıları şiddet politikası ile itaat ettirmeye çalışırken diğer yandan adaletnameler yayınlayarak halkı korumaya eyaletlerde düzeni sağlamaya çalışmıştır. Celali isyanlarının yoğunlaştığı dönemde Anadolu adeta bir savaş alanına dönüşmüştür. Devletin isyancılara karşı en sık başvurduğu yöntem baş edilemeyen Celali lideri ile uzlaşarak onu devlet hizmetine almaktır. Doğuda ve batıda savaşların yoğunlaştığı dönemde isyancılarla mücadele sekteye uğramış; özellikle bu dönemde Celali reisleriyle uzlaşma siyaseti uygulanmıştır. Böylece devletin isyanlar karşısındaki siyaseti, Celalilerle uzlaşarak onları kendi ordularına katmak ile doğrudan üzerlerine yürümek arasında yalpaladığı anlaşılmaktadır.

Devletin uyguladığı şiddet politikası başarısız olunca Sultan III. Murad döneminde ilk defa Celali önderlerine birtakım makamlar vaat edilerek (Sancak beyliği, Beylerbeyliği) isyancıların devlete bağlanması siyaseti uygulanmıştır. Böylece devlet, eşkıya reis-

lerini sadık Osmanlı beyi yaparak onların ordularından yararlanmayı düşünmüştür (Akdağ, 1999: 169; Turan, 1997: 149; Acun, 2002: 701). Bu siyasetin isyan bölgesinde huzurun geçici bir süreliğine sağlanması ve devletin savaşlarda bu asi liderlerin güçlerinden faydalanması dışında bir yararı olmamıştır. Celali lideri ve yakın adamlarına çeşitli makamlar vererek devlete bağlama siyaseti devletten mansıp koparmak isteyen daha alt düzeydeki isyancıları cesaretlendirmiş ve yeni birçok isyanın türemesine neden olmuştur. Akdağ, devletin bu olaylar karşısında siyasi bir endişeye kapılmamasını Celalilerin bölük haline gelebilmeleri için ellerinde hükümet emri olması gerektiğine bağlamaktadır (Akdağ, 1999: 442).

Sultan II. Selim döneminde köy ve çevresinde asayiş sağlamak, isyancılara karşı halkı korumak için, köy halkından seçilen bir yiğitbaşı ve köy delikanlılarından oluşan 30-40 kişilik ve “İl-erleri” denen birliklerin kurulması sağlanmıştır (Akdağ, 1999: 88 , 89; İlgürel, 1993a: 253). Kaza veya sancaklarda hükümet kuvvetlerince bastırılmayacak güçte bir ayaklanma olursa, İl-erleri resmi kuvvetlerle birleştirilip sefere çağrılırdı. Hükümet askersiz kaldığı zamanlarda, özellikle savaşların yoğunlaştığı dönemler, asayiş için il erlerine dayanmak zorunda kaldı. Böylece köylerde işsiz gençlere iş bulmuş oldu; ancak bunlara ücret verilmemesi ve eşkıya ile savaşılacağı için tehlikeli olan böyle hizmetlere işi gücü olanların yanaşmayacağı açıktı. Bu yönüyle kökenleri bakımından soygun ve yağmaya oldukça eğimli bulunan “İl-erleri”nin asayiş bozanlara karşı kullanılmalarında olumlu sonuç elde edilemiyor; bazen İl-erleri de Celali olabiliyordu (Akdağ, 1999: 208-210-211-296-298).

Celali saldırılarına karşı daha büyükçe köylerin etrafına hendekler kazılmış veya palanka denilen duvarlarla köyler kendilerini Celali saldırılarına karşı korumaya çalışmıştır. Diğer yandan kasaba ve şehirler sonu gelmeyen levend saldırılarından korunmak için, kaleleri tamir veya mahallerin etrafını surlarla çevirme ihtiyacını duydular. Kalelerin tamiri veya genişletilmesi için İstanbul’a gelen istekler 1602’de başlayıp 1603’te çoğalır; “Büyük Kaçgun” devrinde ise genel bir ihtiyaç halini aldığı görülür (Akdağ, 1999: 450). 17. yüzyılda, palankaların eşkıyalar için birer sığınak olması veya bunların yerli halkın bunlara güvenerek vergi toplamaya gelen görevlilere karşı çıkmalarından dolayı yıkılmalarını istemeye başladı (Akdağ, 1999: 210-212; Uzun, 2008: 175).

1596'dan sonra zulme uğrayan reayanın çoğu yurtlarını terk ederek daha emin gördükleri dağlara, kentlere hatta İstanbul'a göç ediyor veya Celali gruplarına katılıyorlardı. Sultan III. Mehmed adaletnamelerle reayayı Celali ve ehl-i örf'e karşı korumaya çalışmıştır (İlgürel, 1993a: 255). Padişah hükmü olarak devlet genelinde yayınlanan adaletnâmeler Osmanlı Devleti iktidarının ülke genelinde halkın huzur ve güvenliği konusunda daha sıkı tedbirler alma ihtiyacını hissettiğini göstermektedir. Adaletnameler devletin idarecileri ve memurları üzerindeki otoritesini tesis etmek, rahat ve huzuru sağlamak için memleketin her yerine gönderilmekte ve kuvvetlinin zayıfı ezmesini önleyerek, adaletin yerleşmesini sağlamak amacını gütmekteydi (Erdoğan, 2006: 224).

Sultan I. Ahmed, Celali zulmünün şiddetlendiği dönemde liderlerine sancak beyliği, beylerbeylik hatta vezirlik gibi rütbelere vererek isyanların önünü almaya çalıştıysa da yeni Celaliler türedi. Son tahlilde Celali isyanlarını bastırmak üzere Veziriazam Kuyucu Murad Paşa görevlendirildi. Kuyucu Murad Paşa, Anadolu seferlerinde küçük Celali gruplarını, büyük Celali gruplarından ayırarak zayıf düşürmek için; kimilerine sancak veya kaftanlar verip Celali önderlerini bölerek yok etmiş ve bunların etkin oldukları bölgelere de güvenilir komutanlar atamış; böylece Anadolu kısmen sükûnete kavuşmuştur (Griswold, 2002: 129). Uzunçarşılı'ya göre Kuyucu Murad Paşa öldürdüğü Celalileri kazdırdığı derin çukurlara topluca gömdüğü için Kuyucu lakabını almıştır. Kendisi Celalilerden otuz bin kadarını öldürterek Anadolu'da güvenliği sağlamıştır. Kuyucu Murad Paşa, devlet işlerinde amansız bir şiddet uygulamakla meşhurdu. Osmanlı hanedanına sadık bir devşirme olan Kuyucu Murad Paşa, düşüncelerini dışa pek vurmazdı. Anadolu seferinde Celalilere karışanların küçük çocuklarını dahi öldürtmekten çekinmemiştir; ona göre Celali fesadını kökünden kazımak gerekiyordu (Uzunçarşılı, 1982: 364).

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın önderliğinde Celalilere karşı başlatılan büyük çaplı temizlik hareketi ve bunun öncesinde diğer eşkiya elebaşlarıyla yapılan pazarlıklar devletin merkezileşme çabasının iyi işlediğinin bir göstergesi mi sayılmalıdır? Yoksa baştaki padişah ve diğer yöneticilerin kişisel güçleriyle alakalı mı görülmelidir? Celali isyanlarında karşılaştığımız önemli bir nokta bu sorunu çözmemize yardımcı olabilir. Şöyleki Kuyucu Murad Paşa, IV. Murad gibi yöneticilerin başa geçtiği sırada isyanlar tümünden yok edilmese de etkilerinin önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Elbette bu ge-

lişmeler merkezileşme adına olumlu görülmelidir. Öte yandan Kuyucu Murad Paşa'nın hemen büyük çaplı bir temizlik harekâtına girmemesinin sebebi sadece şartların olgunlaşmamasına bağlanmalıdır. 1606'da imzalanan Zitvatorok Anlaşması'ndan hemen sonra Celalilere karşı geniş çaplı bir temizlik harekâtı başlatma kararı alınmış ve Kuyucu Murad Paşa'nın çok başarılı siyasi ve askeri manevralarla bir yıl içinde neredeyse Anadolu eşkıya başlarından temizlenmişti.

Bu tedbirlerin yanı sıra devlet, Celali karışıklıkları sırasında yerini yurdunu terk edenleri eski yerlerine döndürmek için 1609'da Celalilerin baş düşmanı olarak anılan Kuyucu Murad Paşa tarafından diğeri de 1635'te IV. Murad tarafından iki kanunname çıkarılmıştır (Andreasyan 1976: 45-49) Bu kanunnamelerle devlet adamları eşkıyalık hareketleri sonucu terk edilen köy ve kasaba gibi yerleşim yerlerinin yeniden canlandırılmasını amaçlamış olmalıdır. Devlet idarecileri bu gibi tedbirler ile eşkıyalık hareketleri ve resmi görevlilerin halka yaptığı zulümlerin izini silmek istemiş gibi görünmektedirler.

Kuyucu Murad Paşa Büyük Kaçgun dönemindeki isyanları bitirip elebaşlarını yakaladıktan sonra 1609 yılında İstanbul'a dönmüş ve İstanbul'a dışardan gelen reayanın yerlerine gönderilmesi hususunda padişahтан aldığı fermanın gereğini yapmak için harekete geçmiştir. Milliyetlerine bakılmaksızın Anadolu'dan gelmiş olanların tamamına, İstanbul'u terk etmeleri ve üç ay içinde memleketlerine dönmeleri emredilmiştir (Uzun, 2008: 202).

Devlet bu tedbirlere ek olarak Celaliliği "Huruc ale's Sultan" ve "Say bi'lfeşad" ilan ederek Celaliliğe bulaşanların "Demleri Hederdir" fetvalarıyla öldürülmeleri meşru kılınmış, böylece halkın desteğini sağlamak ve Celali seferine katılanları şevklendirmeyi amaçlamıştır. En sonunda devlet güç kullanarak isyanları tasfiye edip otoritesini korumaya çalışmıştır (İlgürel, 1993a: 256).

Devletin isyan hareketlerine karşı aldığı diğeri etkili bir tedbir ise XVI. yüzyıldan itibaren isyan hareketlerinde kullanıldığı bilinen tüfeklerin toplatılmasıyla ilgilidir. Aslında Şehzade Beyadiz isyanına kadar (1559), münferit olaylar dışında, tüfeğin imali ve kullanımı, devletin tekelindeydi. Bu isyanda Beyazid Anadolu'da boş gezen levedlere ve tımarlı sipahilere kendisini desteklemeleri halinde ulufe vereceğini ve yeniçeri ocağına alacağını vaat etmişti. Bunların bir kısmı silah ve cephaneyi zapt edip kendisine katılmalarını sağlamıştır. Beyazid'in rakibi Selim'de aynı şekilde Yevimlü askeri alması silahla-

rın kanunlara aykırı olarak yayılmasını kolaylaştırdı. Bu durum merkezi ordunun karşısında düzenli bir ordu kurulması sürecini hızlandırmıştır. Beyazid'in yenilmesinden sonra silahlı binlerce kişi Anadolu'nun dört bir yanına dağılmıştır. Tüfeğin ilk kez toplu halde kullanılması bu olaydan sonra başlar. Devlet şehzadeler olayından sonra yevimli teftişi adıyla hem silah hemde aşkıya teftişini amansız bir şekilde yapmıştır. Ancak ekonomik ve sosyal şartların değişmesi, yönetimde görülen bozulmalar, huzursuzlukların artması devletin tüfek teftişinde aciz kalmasına yol açmıştır (İlgürel, 1979: 301-305).

Gayri meşru unsurların arasına tüfeğin yayılmasına karşı devlet XVI. yüzyıldan itibaren vilayet ve sancak merkezlerine gönderdiği fermanlarla reyanın tüfek taşımalarını yasaklamış; kanunsuz tüfek taşımalarının cezası küreğe konmak olarak belirlemiştir. Devlet bu ilk tedbirlere ek olarak XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da asilerin elinde tüfeğin iyice yaygınlaşması üzerine yayınladığı fermanlarda özellikle tüfeğin üzerinde durulmuş; eşkıya teftişi dolayısıyla tüfek teftişi de yapılmasını istemiştir. Bunun yanısıra gayri meşru tüfek imaline karşı bazı demir madenlerinin kapatılmasını emretmiştir (İlgürel, 1979: 301-306).

Osmanlı Devleti yöneticilerinin, eşkıyalık ve isyan hareketlerine karşı aldığı tedbirlerden en önemlisi kuşkusuz reyanın elinde bulunan silahları toplattırmak olmuştur. Devleti bu yönde karar almaya zorlayan en önemli etken; bu kargaşa dönemlerinde silah taşıyanların sadece köylüler değil, onlardan daha fazla oranda eşkıyalar olabileceği endişesidir. Hükümet özellikle "Büyük Kaçgun" döneminde halkın kendini eşkıyalara karşı savunması için silahlanmasına izin vermiştir. Bunun neticesinde halk arasında ve özellikle gençler içinde yaygınlaşan silahlanmanın yansımaları Celali liderlerinin ordularında bulunan tüfekli asker sayısının artması gösterir. Şöyle ki: Canbolatoğlu'nun ordusunda 30 binden fazla, Kalenderoğlu'nun güçleri içinde ise yaklaşık 10 bin kadar tüfekli adam olması devlete karşı ne denli bir tehlike oluşturdukları kolayca görülebilir. 17. yüzyılda silahların toplanmasını emretmiştir. Sonuçta 16. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu köylüsü arasında silahlanma oranının oldukça yükselmesi ve 17. yüzyılda Celali şiddetinin artmasının bu silahlanmayla ilgili olduğu kolayca söylenebilir. Bazı yerlerde reyanın elindeki silahlar toplanırken onların eşkıyalık yapıp yapmadıklarına bakılmamış, toplanan silahlar merkezi ordunun ihtiyacını karşılamak için kullanılmıştır (Uzun, 2008: 156-160).

1.2.3. İsyânların Doğurduğu İktisadi, Siyasi ve İctimai Sonuçlar

Celali isyanlarının yarattığı şiddetten en çok yerinden yurdundan olan insanlar etkilenmiştir. Köyünü terk ederek perişan bir halde büyükçe şehirlere özellikle İstanbul'a sığınan bu insanların şehirlerin sosyal ve ekonomik yapısında olumsuzluklara yol açmaları bir yana sayı ve kimliklerinin tespit edilemeyip vergilendirilememesi, önemli miktarda vergi kaybına yol açtığı gibi tarım üretiminde azalmaya da neden olmuş; arazi ve nüfus tahrirleri yapılamaz hale gelmiştir. Sözü edilen göç hadisesi bir veya birkaç ailenin bazende köy halkının topluca köylerini terk etmesi şeklinde olmaktadır. Devlet çözülmesi aciliyet kazanan bu büyük probleme karşı göç eden insanları geldikleri yerlere geri göndermeye çalışmış (Uzun, 2008: 202) nitekim Kuyucu Mehmed Paşa ve IV. Murad yukarıda sözünü ettiğimiz emirleri bu doğrultuda çıkarmışlardır.

Celali isyanlarının etkileri Anadolu'da en çok nüfusta oldu. Sık sık yaşanan kitlesel köy kaçgunları ve çok sayıda işsiz köylünün eşkıyalığa yönelmesi koşulları daha da elverişsiz hale getirmiştir. Celali isyanlarının yoğunlaştığı 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında büyük oranda nüfus kaybı da yaşandı. Halk ya konar-göçerliğe tekrar döndü veya iş bulma umuduyla şehirlere göç etti bu da şehirlerin kalabalıklaşmasına ve şehirlerde asayişin bozulması, ahlaki çöküntünün ve işsizliğin artması gibi sorunların doğmasına yol açtı (Göndürü, 2005: 32).

16. ve 17. yüzyılda hemen hemen her alanda yaşanan bozulmalar, kuşkusuz Celalilerin taraftar bulmasını kolaylaştırmıştır. Celali çeteleri Müslüman olsun olmasın bütün reayaya saldırıyor; yalnız büyük köylere ya da iyi korunan kentlere dokunamıyorlardı. Özellikle geçimlerini sağladıkları korumasız mezralar en ağır darbeyi alıyordu. Çetelerden korkan Anadolu insanı köylerinden kaçmaya başladı. Böylece çiftliklerden, köylerden surlarla çevrili kentlerin ya da erişilemeyen dağ başlarının güvenli ortamına doğru "Büyük Kaçgun" başladı. Özellikle Osmanlı tarihçiliğinde "Büyük Kaçgun" olarak nitelenen dönemde kırsal bölgelerdeki yerleşim yerlerinden daha güvenli bölgelere göçler olmuş, sonuçta pek çok köy veya mezra ya tamamen terk edilmiş ya da önemli nüfus kayıpları yaşanmıştır. Köylülerin boşalttığı araziler bir şekilde askerilerin eline geçmiş çiftlik tipi üretim alanları ortaya çıkmıştır (Açıkel, 2002: 356; Eren 1990: 240).

Topraksız, işsiz ve umutsuz genç köylülerin göçü kırsal dengenin bozulmasına bu gençlerin mahalli eşkıyalık hareketlerinin kaynağı haline gelmelerine ve toplum ahlakı

üzerinde olumsuzluklara sebep olmuşlardır. Asi, eşkıya, levend ve taşradaki beylerin kapı halkı içinde bulunan bekâr erkekler ve diğer birçok ehl-i örf mensubu toplum içinde çok iyi gözle bakılan kimseler değildi. Çünkü bunlar eşkıyalıkları veya resmi işleri esnasında, zorla ele geçirdikleri mallar bir yana çoğu yerde halkın erkek çocuklarını yanlarına alıyorlar, kızlara ve kadınlara saldırabiliyorlardı. Dolayısıyla öncelikle nüfus hareketi olarak başlayan olaylar, mahalli veya daha büyük çaplı eşkıyalık hareketleri olarak sonuçlanmıştır (Acun, 2002: 706).

“Büyük Kaçgun” adıyla anılan bu göç karşısında hükümet köylülerin terk ettikleri köylere geri dönmelerini sağlamaya çalıştı. Aslında bu gelişmeler Celali isyanlarının Anadolu nüfusunda değişikliklere de yol açtığı kuvvetli bir ifadesidir. Öte yandan isyanlar boş yere insan kanının dökülmesine ve devletin doğuda Safevilerle ve batıda Habsburglarla giriştiği savaşlarda zafiyet yaşamasına neden olmuş; bu durum devleti hem askeri hem siyasi açıdan sarsmıştır.

Eşkıya tehdidine karşı ülke topraklarının daha sıkı kontrol edilmesi ancak I. Ahmed, IV. Murad gibi sultanlar ile Kuyucu Murad Paşa ve Köprülü Mehmed Paşa gibi yetenekli sadrazamların iş başına gelmesiyle sağlanmıştır. Bu konuda şöyle bir sıralama bize bir fikir verebilir:

*“III. Mehmed dönemi, kargaşa, isyan, eşkıyalık, ekonomik bozulma.
I. Ahmed dönemi, tedbir, asilerle anlaşma, isyanların bastırılması, geçici sükûnet.
II. Osman dönemi, yenilik kararları, disipline etme isteği, yapılmak istenen yeniliklerin altından kalkılmaması ve tekrar kargaşa.
IV. Murad dönemi, fırsat kollama, yerinde tedbir, disiplin, temizlik ve sükûnet.
Sultan İbrahim dönemi, tekrar kargaşa, zafiyet ve isyanlar.
Köprülüler dönemi, tekrar disiplin, teftiş ve huzurun sağlanması”*

Uzun’dan olduğu gibi aldığımız bu şema dikkatlice incelenirse asilerin ülkeyi kargaşaya sürükledikleri dönemlerde, başa geçen padişah ve vezirlerin dirayetlerinin ne kadar önemli olduğu görülecektir. Bunun yanında devlet yöneticilerinin, halka ve devlette yapılan kötülükleri cezalandırmaya önem verdikleri görülmektedir (Uzun, 2008: 15-16).

Kuyucu Murad Paşa’nın aldığı etkin tedbirler sonucu son büyük Celali olan Canbuladoğlu Ali Paşa isyanının bastırılması ile Celali isyanları sona ermiş kabul edilir. Bunu simgelemek için de 1609’da Sultan Ahmed Camisi’nin yapımına başlanmıştır. Yukarıda söylediğimiz gibi daha sonra Celali isyanları devam etmiş fakat bu dönem is-

yanları daha çok siyasi nedenlerle çıkmıştır (Acun, 2002: 704). Bu mahiyetteki isyanların en ünlüleri Abaza Mehmed ve Abaza Hasan Paşa İsyancılarıdır.

Celali isyanları çalışmamızda iki dönem olarak ele alınmıştır. 1590-1603'te ki Celali hareketleri "Birinci Dalga İsyancılar" olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde isyan ve eşkıyalık edenler daha çok yerel güçler olup, hükümet zorda kaldığı anlarda bunları o bölgenin idaresine atayabiliyordu. İncelememizde ele aldığımız dönem ikinci dalga Celali isyanları olarak adlandırılır. Bu dönem 1603-1607 yılları arasında "Büyük Kaçgun" olarak bilinen devri ve sonrasını kapsamaktadır. Bu dönem Celali isyanlarının lider kadrosunda yer alanlar yerel ileri gelenlerden ziyade, merkezde yetişmiş, saray kültürünü almış olan paşalar ve beylerdir. Bu değişimle birlikte yerel eşkıya liderlerinin bir daha isyan etme fırsatı bulamadıklarını söylemek mümkündür.

Celali liderlerinin hemen tamamı, Osmanlı sistemini ve devlet işleyişini çok iyi bilmekteydiler. Bu insanların birçoğunun son derece zeki olduğu, haber alma kanallarını çok iyi işlettikleri olayların detaylı incelenmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kendileriyle ilgili merkezde neler düşünüldüğü hakkında kesintisiz bilgi sahibi olabiliyorlardı. Bunu merkezde bulunan nüfuzlu adamları vasıtasıyla yapıyorlardı. Hatta çoğunun sarayda, çok üst düzeyde temas geçtikleri hamileri bile vardı (Uzun, 2008: 22-23).

II. BÖLÜM

CANBULADOĞLU ALİ PAŞA İSYANI

2.1. Canbuladlar'dan Önce Suriye

I. Selim'in Suriye ve Mısır'ı fethetmesiyle Osmanlı Devleti, coğrafi ve kültürel olarak doğuya kaymaya başladı. Suriye'nin fethiyle artık Osmanlı Devleti'nin gelişiminde Türk, Moğol, Bizans, Fars ve diğer kültürlerin yanında Arap kültürünün etkisi giderek artmıştır. Bu fetih, Osmanlı Devleti'ni aynı zamanda Müslümanların kutsal saydığı mekânlara giden hac yollarının koruyucusu durumuna getirmiş; İslam'ın kutsal mekânlarının alınması Osmanlı hanedanı için büyük bir meşruiyet kaynağı haline gelmiş, Şii İran'a karşı siyasi ve ideolojik olarak, devletin güçlenmesini sağlamıştır. Öte yandan imparatorluk bu fetihle nüfus açısından Müslüman çoğunluğa erişmiş, Arap ülkelerindeki geleneksel İslami uygulamaların Osmanlılarca benimsenmesi Arap-İslam kültürünün kabulünü kolaylaştırmıştır (Finkel, 2007: 100). Osmanlı Devleti Mısır ve Suriye'yi fethettiğinde (25 Ağustos 1516) Ümit Burnu Yolu'nun bulunmasından sonra bölge artık Uzakdoğu mallarının Avrupa'ya aktarıldığı yegâne liman olmaktan çıkmıştı (Braudel, 1990: 7).

Osmanlı Devleti, Suriye'yi fethedene kadar imparatorluğu yönetme konusunda önemli birikimler edinmiş; fethedilen bölgeler ya doğrudan merkezi idareye bağlanmış veya fetihden önce bölgede mevcut olan yerel yöneticileri yerinde bırakma yolu benimsenmiştir. İkinci yolun tercihi bölgede yerel otoritenin özerkliğe ulaşma tehlikesini taşıyordu. Mısır ve Suriye'nin fethinden sonra I. Süleyman Suriye'de devletin iktidarını güçlendirmek için, bölgeye Türkçe konuşan valiler atamış bölgede tımar sistemini uygulamıştır. Şam ve Halep'e Türkçe konuşan sipahilerin yerleştirilmesi Suriye'yi Osmanlı Devleti'nin etkisi altına almıştır. Osmanlı Devleti Suriye ve Mısır'ın fetih sırasında kendisiyle işbirliği yapan Memlukler'in önde gelen idareci ve komutanlarından olan Canberd-i Gazali'yi Şam valisi olarak atamıştır. Bu atama, bölgeyi elde tutmak isteyen devletin yerel güçleri kullanarak dengeleri sağlamak istemesiyle açıklanabilir. Böylece devlet, bölgede Memlukler döneminden beri süregelen bu işleyişi devam ettirmiş oldu (Masters, 2003: 25-27).

Osmanlı Devleti Suriye'yi, kapıkullarından seçilmiş Halep'te oturan Beylerbeyi eliyle yönetiyordu. Beylerbeyi yasalara uygun olarak savaş zamanında ordu hazırlamakla mükellefti beylerbeyinin görev yerinin sıkça değiştirilmesi, bölgede uzun süreli bir siyasetin uygulanmasına engel oluyordu. Suriye'de önemli bölgelerdeki kadılar, sancak beyleri gibi rotasyona tabi tutulmalarına karşın onlara göre görevlerinde daha uzun süre kalabiliyordu ki, biz bunu devletin adalete verdiği öneme bağlamaktayız. Devlet, Suriye'yi denetim altında tutabilmek için merkezden gönderdiği komutanlar ve ona bağlı birliklerden yararlanmanın yansıra ticaretle uğraşan yabancılardan ve Suriyeli emirlerden yararlanmıştı (Acun, 1999: 703; İlgürel, 1993b: 144-145).

Osmanlı Devleti'nin Suriye'de denetimi sağlamakta yararlandığı kesimlerden biri aşiret reisleriydi. Devlet bunların arasındaki rekabetten dolayı onlara özerklik vermiş; ancak Halep, Şam ve Trablusşam'ı tek bir yöneticinin denetimine vermekten kaçınmıştır. Suriye iktidar merkezine yakınlığı ve stratejik konumu nedeniyle Halep'ten yönetmiştir. Bu durum şehri çok daha önemli bir konuma getirmiştir. Bu yüzden merkezi yönetim her zaman Halep'i önemsemiş ve Halep'te bağımsız bir otoritenin hâkim olmasını engellemek için tüm tedbirleri her dönemde almıştır. İmparatorluk Halep'in yönetimine saraya her zaman tam itaat eden yöneticileri getirerek iktidarını kuvvetlendirmiştir (Griswold, 2002: 48-50).

Osmanlı Devleti değişik etnik toplulukları içinde barındıran Suriye'de denetimi sağlamak için yerel güçleri dengelemenin yanı sıra, bölgeyi Halep, Şam ve Trablusşam olmak üzere üçe ayırmış merkezden gönderilen valiler aracılığıyla, bazen yeniçerilere bazen de eşrafa arka çıkarak, hâkimiyetini sürdürmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölge yönetiminde yararlandığı Arap, Kürt aşiret reisleri ve emirlerden bazılarına rütbe veya mevki vererek dengeleri korumaya diğer yandan aralarındaki rekabeti önlemek yerine bu rekabeti gözetim altında tutmaya çalışmıştır (Griswold, 2002: 48-50).

Osmanlı Devleti Kuzey Suriye'de bazı merkezlerde İstanbul'dan gönderdiği Yeniçerileri asayişi sağlamakla görevlendirmekteydi. 1590'da İran ile yapılan savaşlar sonunda Halep'teki birliklerin sayısı arttırıldı. 1599'a gelindiğinde Şam yeniçerilerinin disiplinsizliklerinden dolayı İstanbul'dan gönderilen kapıkulları onların yerlerini almaya başladı. Yeniçeriler özellikle Halep ve Şam'ı ilgilendiren ticari konularda çıkarlarına göre taraf tutuyorlardı. 16. yüzyıla gelindiğinde iki kent arasındaki rekabet yeniçerilerin de

katılmasıyla kentler arası savaş görünümünü aldı. Grıswold, Salisbury'den yaptığı alıntıda Zilhicce 1010 (Mayıs 1602)'da, Halep'ten gönderilen bir raporda, Şam Yeniçerilerinin Halep'e gelerek kadın ve çocukları da öldürdüklerini belirtmektedir. Bu durum bize Kuzey Suriye'nin yönetiminde uygulanacak siyasetin belirlenmesinin, yalnızca beylerbeyine veya yerel güçlere bağlı olmadığını açıkça göstermektedir (Grıswold, 2002: 50).

Osmanlıların Kuzey Suriye'nin büyük kentlerinde güçler arasında dengeyi sağlamada yerel emirlerden yararlandığını yukarıda söylemiştik. Halep'li bu yerel emirler ticareti elinde tutan ve bölgenin yönetiminde söz sahibi olan Amiriler, Kavakibiler, Tahazadeler'dir. Öteden beri kentin ticaret yaşamını etkileyen kararların çoğunu bölgenin ileri gelen bu Müslüman ailelerden oluşan ve kendilerini peygamber soyundan sayan bu toplulukların otoritelerini kuvvetlendiren dinsel görevlerde üstlendikleri ayrıcalıklar, onlara dokunulmazlık sağlamaktaydı; bu aileler yeniçerilerin bölgede giderek artan güçlerinden hoşnut değildi (Mantran, 1995: 546-547).

Osmanlı Devleti, Kuzey Suriye'de yaşayan Arap ve Kürt aşiretler üzerinde denetim kurmaktan ziyade onlara kısmi özerklik vererek aralarındaki rekabetten yararlanmak siyasetini uyguladı. Bu siyaset sonucunda Baalbek'te Musa Bin El-Harfuş, Aclun'da Tarabya, Palmira'da Talim, Et-Teyim'de Şıhab, Şuf'ta Maanoğulları, Trablusşam'da Seyfeoğlu, Kilis'te Canbuladoğlu ailesi güç kazanmıştı. Bu ailelerden Canbuladoğulları işi Kuzey Suriye'de devlet kurmaya kadar vardırımlardır. Suriye'de çölde yaşayan aşiretler güç veya rüşvetle yola getirilirken dağ başlarında yaşayan Dürzî ve Nusayriler'in denetiminde ise askeri çözümler yeğlenmiştir (Grıswold, 2002: 57).

Suriye'deki kentlerde loncaları, tüccar ve köylüleri düzende tutma görevi kadiya verilmişti. Müslümanlar adalet, can ve mal güvenliklerinin kadi tarafından sağlanmasını isteyebiliyordu. Müslüman olmayanlar ise İslami yasaların sağladığı ayrıcalık sayesinde rahat bir yaşam sürdürmekteydi. Mesela Halep'te ipek ticareti Ermeni Petik ailesinin tekelindeydi, Yahudiler de işlerini rahatlık içinde sürdürebiliyordu. Halep'te yaşayan Ermenilerin sayısı yaklaşık 1200'dü. Buna karşılık Ortadoksların sayısı yaklaşık 1600 kaddı (Grıswold, 2002: 51).

Suriye'yi Osmanlı devleti açısından yaşamsal kılan etken İstanbul'da başlayıp İran'a giden askeri ikmal yolunun Halep'ten geçmesidir. Halep Beylerbeyi'nin deneti-

mindeki Amanos ve Toroslar'daki geçitler askeri teçhizatın doğuya gönderilmesinde stratejik açıdan çok önemliydi. Trablusşam Limanı ve Halep, İran'dan gelen ipek ticareti ve daha önce Baharat Yolu'ndan gelen malların Avrupa'ya aktarılması nedeniyle Avrupa için de çok önemliydi. Bu yönüyle bölge, hazineye önemli oranda vergi geliri sağlıyordu. Şam'ın önemi ise hac yollarının bakımından sorumlu olmasından kaynaklanıyordu (Acun, 1999: 703).

Kuzey Suriye'de Müslüman veya Gayrimüslim kent reayasının gücü bölge ticaretinin sağladığı muazzam gelirden kaynaklanıyordu. Baharat ve İpek yolundan gelen kervanlar, neredeyse her sene bir milyon altın solidi değerinde malı Halep ambarlarına getiriyordu. Bu rakam 1005/ 1596'da iki milyon altın solidiyi buldu. Trablusşam Limanı'na gelen mallar başkent İstanbul Limanı'nı bile geride bırakmış devlet bölgedeki ticaretten muazzam bir gelir elde etmiştir. Bölge ticaretinin bu canlılığı kuşkusuz sadece Osmanlı Devleti için değil Avrupa ve İran için de önemliydi. Basra üzerinden Halep'e Baharat yolu ile İran'dan gelen ipek ticareti (Ek-5), Halep üzerinden Avrupa'ya aktarılıyordu. Kuzey Suriye'de ticareti yapılan mallar arasında Trablusşam'da savaş aletlerinin yapımında kullanılan kurşun ve kalay, Halepte ise ipek ticareti yapılmaktaydı (Griswold, 2002: 52).

1600'lü yıllara gelindiğinde Levant'taki en önemli ipek ihracat merkezi artık Halep'ti. Venedikliler, İran ve Suriye'de üretilen ham ipeğin 140 tonunun (1,5 milyon düka altını) yarısını almaktaydı. 1578-1590 Osmanlı İran Savaşları sırasında bu trafikte bir düşüş yaşanmasına karşın 1599-1602'de Halep gümrük gelirleri yılda 300.000 düka altına ulaşmıştı. İran ile 1603'te savaş patlak verdiğinde dahi gümrük geliri 200.000 düka altını buluyordu (İnalçık, 2000: 301).

Suriye'deki yabancı tüccarlardan, en önemlisi kuşkusuz Venedikliler'di, hükümetten elde ettikleri ayrıcalık sayesinde her türlü altın, ipek ve yünlü dokumalardan önemli ölçüde kar elde ediyorlardı. Buna karşılık da Osmanlı Hükümeti'ne önemli miktarda vergi ödüyorlardı (Mantran, 1995: 112) Venediklilerin yanı sıra İngilizler, Felemenkliler ve Fransızlar da bölge ticaretinde etkindiler (Braudel, 1990: 626-628-634). Venedik'in Kuzey Suriye'de etkinliği Memlukler'den beri süregelmekteydi. Bölge Mezopotamya'dan gelen kervan yollarının Avrupa'ya bağlandığı son nokta olmasından dolayı Venedik açısından değerliydi. İnebahtı Deniz Savaşı'ndan sonra Kuzey Suriye tica-

retinden pay almak için, 1581’de İngilizler ile 1597’de Felemenkliler’de bölgeye girmeye başladı (Griswold, 2002: 54). (EK-6)

Kuzey Suriye’de diğer bir güç ise Safeviler’di. İpek ticareti İranlıların temel ticari malı olduğundan satış olanakları bulmak zorundaydı. Bu nedenle Şah Abbas’ın (1587-1629) İpek Yolu’nu Osmanlı topraklarından Hint Okyanusu’na kaydırmak için maiyetinden Hüseyin Ali Bey, Sir Anthony Shirley ve kardeşi Robert Shirley’i 26 kişiyle birlikte Avrupa Devletleriyle ticari işbirliği ve Osmanlı Devleti’ne karşı ittifak yapma koşullarını araştırmak üzere Avrupa’ya göndermesi İran’ın bu ticarete verdiği önemi göstermektedir. Alman İmparatoru bu teklifi kabul etmiş; hatta Hıristiyanların Osmanlı tüccarlarıyla ticaret yapmaması için çalışacağına söz vermiştir. Heyet, daha sonra İngiltere ve İspanya’ya geçti; ancak umulan destek sağlanamadı (İnalçık, 2000: 302-303).

Şah Abbas bu defa deniz yolu ticaretinin daha güvenli olduğunu Avrupa’ya kanıtlamak için temsilcilerini 1610’da 200 balya ipek ile birlikte Lizbon’a gönderdi. İran böylelikle Osmanlı Devleti’ni gümrük vergilerinden yoksun bırakmayı tasarlamıştır. Bütün bu ittifak arayışları Suriye’nin ekonomik olanaklarının bölgeler arası siyasette önemli bir rol oynadığını göstermektedir. 1611’de İngiltere’ye gönderilen İran heyetinde yer alan Robert Shirley, silah alma karşılığında İran ipeği vermeyi teklif etti. Osmanlı Devleti de bu durumdan haberdar olmuş görünüyor ki Osmanlı elçileri İran heyetinden önce Londra’ya ulaşıp İngiliz yetkilileriyle görüştüğü için İngiliz Kralı, Sir Shirley ile görüşmeyi kabul etmemiştir (İnalçık, 2000: 302-303).

Toskana Büyük Dükası Ferdinand’ın Kuzey Suriye’deki amaçları ve bunları gerçekleştirmede uyguladığı siyaset konumuzun anlaşılması açısından çok önemlidir. Ferdinand’ın Kuzey Suriye’de etkinlik kurmak istemesini kutsal topraklara giden Hıristiyan hacıların durumunu düzeltmek, tahıl ve ipek ticaretinde Kuzey Suriye’nin zengin olanaklarından yararlanmak için Osmanlılar’dan kapitülasyon elde ederek Venedikliler’in bölge ticaretindeki üstünlüğüne son vermek istemesine bağlamaktayız. Ferdinand, bu siyasetini uygulamak için Suriyeli bir Hıristiyan olan Michelangiolo Corai’yi yerel Suriyeli önderlerle anlaşma olanaklarını araştırmak için görevlendirdi. Ferdinand eğer Kıbrıs’ı ele geçirebilirse Suriye’ye gelen ticaret yolunu denetlediği gibi, Hıristiyanlar için önemli olan hac yolunu da ele geçirebilecekti. Toskana bu planlarını tek başına uygulayacak bir askeri güçten henüz yoksundu, ama Suriye’de kendisi adına

bu işi yapacak, söz dinleyen kukla bir devletin kurulmasını pekala destekleyebilirdi. Michel Angiolo Corai bu planları uygulamanın koşullarını aramak için Suriye'ye gönderildi. Michel Angiolo Corai'de bölgesinde aşireti tarafından saygı duyulan Kilis Emiri Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'yı buldu (Griswold, 200: 62-65). Bir süre sonra Canbuladoğlu Hüseyin'in öldürülmesini dava ederek ayaklanan yeğeni Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isyan etmesi Ferdinand'ın planlarını gerçekleştirmek bir fırsat yaratacağı kuşkusuzdur.

2.2 Canbuladoğlu Ailesi

Can Farsça'da ruh, Pulad ise çelik anlamına gelmektedir. Arapça'da ise ‘’polad’’ kelimesi ‘’folad, folaz’’ olarak geçerken Kürtçe'de ‘’pola’’ olarak telaffuz edilmektedir. Konyalı, El Kürdi denen Canbulad Bin Kasım'a kadar Canbulad ailesi ile ilgili bilgiler yetersizdir. Konyalı Canbuladların soylarını Abbasi Halifelerinden olan Abbasın çocuklarından birisine dayandığını söylemektedir. Yine Konyalı Şeyh Tanos'tan yaptığı alıntıda Canbuladların Eyyubi Kürtlerinden İbn-i Arabi olarak bilinen Canbulad'a mensup olduklarını söylemektedir (Konyalı, 1968: 424).

Öz, Barkey, Griswold ve Akdağ Canbuladlar'ın, Kürt olduklarını kabul eder. Öte yandan Konyalı ve Haşşi, Canbulad Bey'in Eyyubilerin Haçlılara karşı İslamı korumak için, günümüzde Suriye'de Halep'in 60 km batısında bulunan İdlib'e bağlı bir yerleşim birimi olan Meerrat-ün-numan ve civarına yerleştirdikleri Mened'in torunlarından Emir Kasım Bey'in oğlu olduğunu söyler. Kilis ve çevresinde yaşayan Kürtlerin önce Abbasi-ler daha sonra Eyyubilerin hizmetinde bulunmuş olması Canbulad Bin Kasım'ın soyunu Abbasi Halifelerine dayandırması bu ilişkiye bağlanabilir. Eyyubi Sultanı Antakya yakınındaki Kürtlerin Mened denen liderine, Kilis ve çevresinde yaşayan Kürtlerin liderine Mened denmektedir, Kuseyr Kasabası'nı sancak olarak verdi. Böylece bu civarda oturan Yezidi Kürtleri de kendisine bağlanmış oldu. Eyyubiler bir müddet sonra Maraş, Halep ve Şam çevresindeki Kürtleri de Mened'in denetimine verdiler (Şerefhan, 2009: 169; Konyalı, 1968: 424-425-426; Haşşi, 1986: 14).

Mened öldükten sonra liderlik önce oğlu Arab'a geçti. Arab'ın ölümüyle de bu defa liderlik oğlu Cemal'e ardından liderlik bunun oğlu Ahmed Bey'e geçti. Ahmed Bey'in zamanında Eyyubiler yıkılıp yerini Çerkes Memlükleri alınca Ahmed onlara bağ-

lanmamış, adeta bağımsız hareket etmiştir. Ahmed'in ölümüyle Kürtlerin liderliğine önce oğlu Habib geçmiş; ancak Habib Bey'in Çerkes sultanları tarafından öldürülmesi üzerine liderlik kardeşi Kasım Bey'e irsi olarak kalmış oldu. Ancak Çerkes Sultanı, Kürt liderliğini, Yezidi olan Şeyh İzzeddin Dermezanlu'ya verdi. Şeyh İzzeddin Dermezanlu, Şehriyar Beyini bir ordu ile rakip olarak gördüğü Kasım Bey'e karşı gönderdiyse de Kasım Bey bunu erkenden haber almış ve Beyrut yakınlarında bir kaza merkezi olan Sahyon Dağı'nda pusu kurarak düşmanını yenmiştir (Şerefhan, 2009: 170; Konyalı, 1968: 425-426; Haşşi, 1986: 14).

Bütün bunlar olurken I. Selim'in, Suriye ve Mısır seferi sırasında Kasım Bey, Çerkes Hayri Bey ile birlikte sultanı karşılamış ve onun maiyetine girmiştir. Mısır seferi dönüşünde Kasım Bey on iki yaşındaki oğlu Canbulad ile birlikte Sultana katılarak İstanbul'a gelmiştir. Yezidi Şeyh İzzeddin Dermezanlu'ya gelince Halep Beylerbeyi Karaca Paşa'nın hizmetinde kalmıştır (Şerefhan, 2009: 170; Konyalı, 1968: 427; Haşşi, 1986: 16). Mısır'ın fethinden sonra Suriye'nin her kesiminden sultanı kutlayanlar oldu ki bunların arasında Maanoğlu Fahreddin de vardı. Kanaatimizce Canbuladoğlu bin Kasım ile Maanoğlu Fahreddin bu esnada tanışmış ve aralarında dostluk gelişmiş olabilir (Haşşi, 1986: 16). İlerde Canbuladoğlu Ali Paşa'yı isyanında adı geçen bu Maanoğlu Fahreddin'in desteklemesi bu ilişkiye dayandırılabilir.

Sultan Selim, Canbulad bin Kasım'a, Kuzey Suriye'de Hama ve Halep'teki eşkıyaları temizlemesi ve Kıbrıs'ın fethindeki (9 Temmuz 1571) yararlıklarından dolayı Ma'ara ve Kilis sancaklarını ocaklık vererek ödüllendirmiştir (Uzunçarşılı, 1995: 104; İlgürel, 1993b: 144-145) Ancak Yezidi Şeyhi İzzeddin Dermezanlu: "*Kasım Canbulad eğer Halep ve çevresine gelirse büyük fesadlar çıkaracaktır*" diyerek Halep Beylerbeyi Karaca Paşa'yı Canbuladoğlu'na karşı kışkırtmış bunun üzerine Karaca Paşa durumu İstanbul'a bildirerek Kasım Canbulad'ın öldürülmesi ve mallarına el konulmasını sağlamış, oğlu Canbulad (Canbulad Kasım da denmektedir) ise Enderun mektebine alınmıştır. Karaca Paşa'nın isteği doğrultusunda saray Yezidi Şeyhi İzzeddin Dermezanlu'yu Kilis'teki Kürtlerin liderliğine getirmiştir. Yezidi Şeyhi İzzeddin'in ölümünden sonra yerine geçecek oğlu veya akrabası olmadığından mallarına el konmuştur (Şerefhan, 2009: 170; Konyalı, 1968: 427; Haşşi, 1986: 19).

Sultan Süleyman döneminde Canbulad Kasım saraydan müteferrika olarak çık-

miş sultanın yanında Belgrad, Rodos ve Boğdan seferinde bulunmuş; padişahın takdir ve iltifatını kazanmıştır. Canbulad, bundan sonra babası ve dedesinin ocaklığını istediye de önce bu dileği kabul edilmemiştir. Ancak Halep Beylerbeyi Hadım Hüseyin Paşa'nın kötülüğe ve bozgunculuğa eğilimli Kilis Kürtleri'nin zapt edilmesi için ocaklığın Canbulad'dan başkasına verilmemesi gerektiğini, Kürtleri Canbulad'dan başkasının dizginleyemeyeceği yönündeki arzından sonra ocaklık, Kasım Canbulad'a verilmiştir (Şerefhan, 2009: 171; Haşşi, 1986: 39).

Şerefhan'a göre I. Süleyman İran seferine çıktığı zaman yolda Haleb'e uğrayarak kışı orada geçirmiştir. Bu sırada bir hırsız, hükümdarın çadırına girerek padişahın yattığı bölümden mücevherlerle işlenmiş bir kılıç çalmıştır. Bu haber Canbulad'a kin besleyen dönemin sadrazamı Rüstem Paşa'nın kulağına gitmiştir. Sadrazam bu işin Canbulad Bey'e bağlı Kürtler tarafından yapıldığını, bunlar dışında bu suçu işlemeye başkasının cesaret edemeyeceğini söyleyerek sultanı Canbulad'a karşı kıskırtmıştır. Sultan bu duruma çok öfkelenerek Canbulad'ın idamına karar vermiştir. Fakat Canbulad Bey sultan-dan beş günlük süre isteyerek hırsızları bulacağını aksi halde her türlü cezayı kabul edeceğini bildirmiştir. Dördüncü gün kılıç bulunmuş hırsızlar idam edilmiş Canbulad ise affedilmiştir (Şerefhan, 2009: 172).

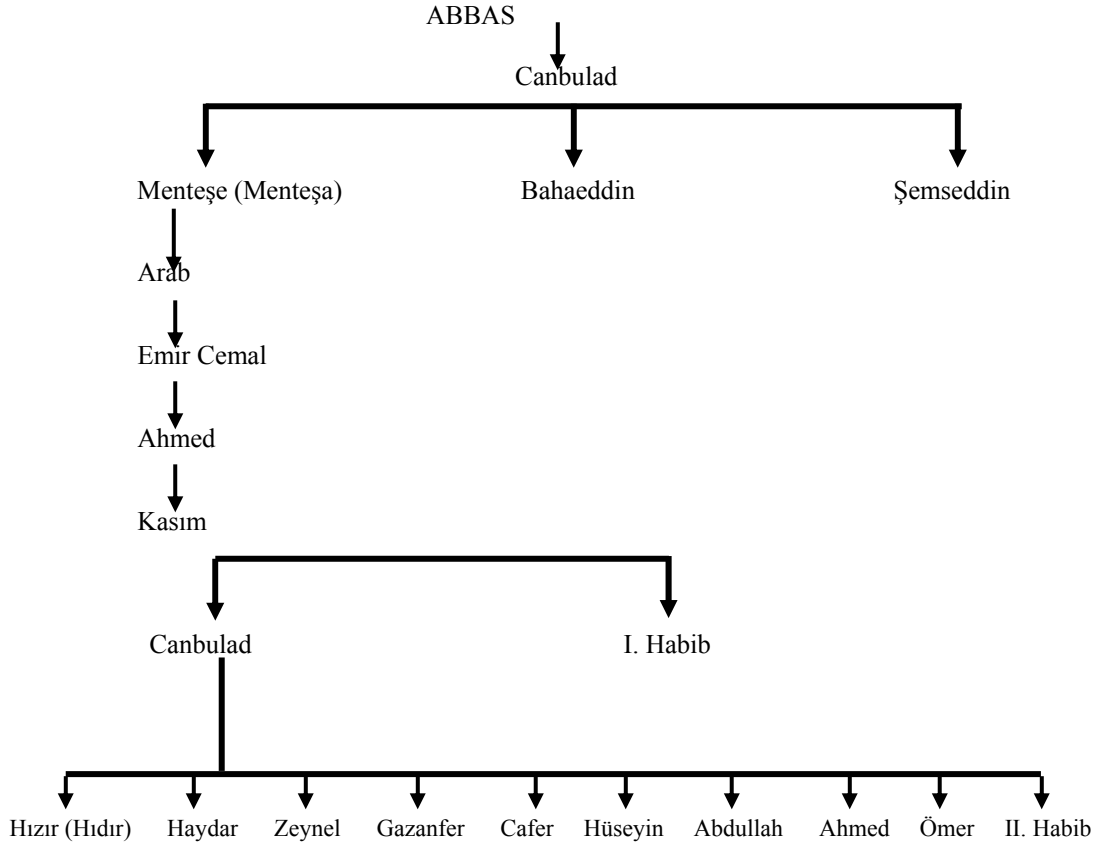
Canbulad Kasım Bey yerine oğlu Hüseyin Canbulad'ı veliaht yapmak istemişti. Sultan Süleyman Zigetvar Seferi'ne giderken Canbulad Kasım Bey, oğlu Hüseyin'i yerine göndermiş Hüseyin'in yararlıkları görülmüş ve sultanın takdirini kazanmıştır. Ancak Sultan sefer sonunda Canbuladoğulları'ndan Cafer'i veliaht yapmış; Hüseyin'e ise malını, erzakını, evkafını bırakmıştır. Canbulad Kasım Bey Kıbrıs seferinde Magosa fet-hedilirken şehit olmuştur (1571). Şehit olduğu burcun yakınına gömülmüş, adına da Lar-naka'da günümüze kadar gelen bir anıt yaptırılmıştır. Bu anıt daha sonra müzeye dönüştürülmüştür (Haşşi, 1986: 39-42; Konyalı, 1968: 427-461). Kasım Bey'in türbesi olan bu anıt günümüzde Magosa Kalesi'nin güneydoğusundadır (Ek-14). Burası 1571'de Kıbrıs Türkler tarafından kuşatıldığı sırada Venedikliler'in mühimmat deposunu koruyan büyük yuvarlak bir burç iken tahrip edilmiş, fetihten sonra onarılarak Canbulad Kasım Bey buraya gömülmüş; kabri daha sonra türbeye dönüştürülmüştür (Evice, 1993: 143).

Canbulad Kasım Bey tarafından Kilis'te 1553'te yaptırılan başka bir türbe (Ek-10) daha vardır ki, yukarıda söylediğimiz gibi kendisi Kıbrıs'ın fethi sırasında öldüğün-

den buraya gömülmeğe ona nasip olmamıştır. Türbe 1579'da ölen oğlu Emin Ömer'in mezarıdır ki kayıtlarda bu Ömer'in ismine rastlanmıyordu. Böylece bir oğlunun daha olduğu bu vesileyle ortaya çıkmıştır. Sözü edilen bu türbenin doğusu ve batısında Canbulad ailesinin fertlerinin mezarları bulunmaktadır (Konyalı,1968: 479-484). İncelememizde Halep'te Canbuladoğullarına ait Canbulad evi (kasrı) dışında herhangi bir esere rastlamadık (Özpay ve Yakar, 2010: 616). Kilis'te ise bugün Tekke Camii (Ek-11) olarak da bilinen Canbuladoğlu Cami sarayda eğitim gören Canbulad Bey tarafından sonra 1556'da yaptırılmıştır. Eserin üzerinde ismine rastlanmaması tevazu göstermesine bağlanabilir. Eser yapı malzemesi ve mimari tarzıyla İstanbul mimarisine benzemektedir. Bu yapıların dışında Kilis'te Canbuladoğullarına ait mezar taşları (Ek-13) ve hamam da (Ek-12) bulunmaktadır (Konyalı, 1968: 404-415).

Canbulad Kasım Bey'in 70 oğlu vardı. Bunlardan sağ kalanlar: Menteşe (Menteşa), Bahaeddin, Şemseddin olmuştur. Bahaeddin ve Şemseddin'in çocukları olmadığından Canbuladların soyunu Menteşe (Menteşa) sürdürmüştür. Menteşa'nın Arab, Cemal, Ahmed ve Kasım isminde dört oğlu vardı. Bunlardan sadece Kasım'ın, Canbulad ve Habib isminde iki oğlu olmuştur. Habib'in oğlu olmadığı için Canbuladoğulları'nın soyunu Canbulad sürdürmüş, onunda on oğlu olmuştur. Canbuladoğlu ailesinin fertlerini içeren şecere Tablo 1'de verilmiştir (Haşşi, 1986: 39-42; Konyalı, 1968: 427-429-461). Konyalı'nın Şeyh Tanüs'ten aldığı Canbuladoğulları ailesine ait şecerede Canbuladların İbn-i Arabi olarak bilinen Eyyubi Kürtlerinden Canbulad'a mensup olduklarını kabul etmektedir. Canbulad'ın Ahmed ve Hüseyin adlı iki oğlu oldu; Ahmed'in oğlu olan Ali'nin çalışmamızda ele aldığımız Canbuladoğlu Ali Paşa'dır. Osmanlı Devleti'ne karşı çıkardığı isyanı sonrasında ailesinin idamı, kendisinin de 1610'da ölümü üzerine Canbuladoğullarının soyu Hüseyin'den dolayı devam etmektedir. Hüseyin'in Mustafa, Said, I. Canbulad ve Rebah isimli dört oğlu olmuş, bunlardan sadece Rebah'ın çocukları olduğundan soyun devamını Rebah'ın sürdürdüğü ortaya çıkmaktadır. Canbuladoğullarına ait bu şecere Tablo 2'de verilmiştir (Konyalı, 1968: 433-434).

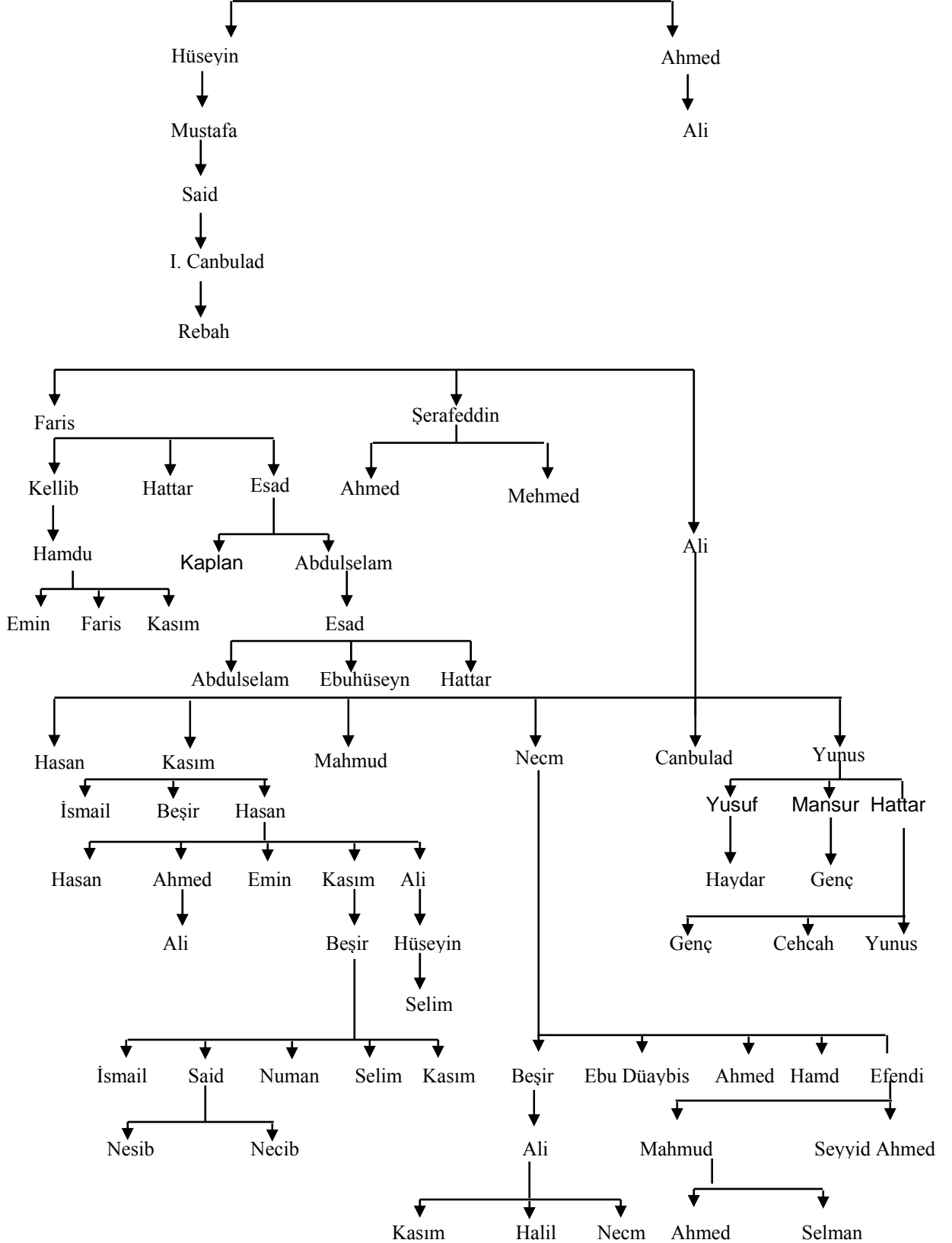
TABLO 1

(Haşşi, 1986: 39-42; Konyalı, 1968: 427-429-461)

TABLE 2
CANBULAD

(Konyalı, 1968: 435). Canbuladoğlu Ali Paşa'ya gelene kadar Canbuladoğulları ailesinin öne çıkan şahısları ve bu şahısların faaliyetleri hakkında bilgileri vermek konumuzun aydınlatılması açısından önemlidir:

2. 2. 1. Canbulad Cafer Bey:

Babasının ölümünden sonra Sultan III. Murad (1574-1595); Kilis çevresinin yönetimini Cafer Bey'e vermiştir Cafer Canbulad, dört yıl Kilis'te beylik yaptıktan sonra İran'a yapılacak sefer için Diyarbakır'a giderken Karacadağ yakınlarında attan düşerek ölmüştür (Şerefhan, 2009: 173; Konyalı, 1968: 429). Haşşı ise Eğri muhasarasında alınan yenilgiden sonra Cafer Bey'in Rumeli dağlarına çekildiğini ve ölümüne kadar burada kaldığını kabul etmektedir (Haşşı, 1986: 42-45).

2. 2. 2. Canbulad Habib Bey:

Kardeşi Cafer'in ölümünden sonra yıldızı parlamış, küçük kardeşi Hüseyin ile Kilis'teki baba mirası yüzünden aralarında sorun çıkmış ve babasının mallarını ele geçirmiş hatta babasının hapsettiği tutukluları serbest bırakıp maiyetine almış gücünü daha da arttırmıştır. Canbulad Habib Bey, İstanbul'a bir adamını göndererek kardeşlerini Sultan IV. Murad'a şikâyet etmiştir. Ancak veziriazam Mehmed Paşa: "*Habib Beyi babası sağlığında miras hakkından mahrum bırakmıştır; istediklerinde hiçbir hakkı yoktur.*" diyerek karşı çıkmış, anlaşmazlığı çözmek için kendisine Nablus sancağı verilmiştir. Ancak Habib Bey buna razı olmayarak kardeşi Hüseyin'in yönetimindeki Haleb'e bağlı olan Balis sancağını istemiş, isteği kabul edilmiştir. Bu haber kardeşi Hüseyin'e ulaşınca Hüseyin İstanbul'a adam göndererek duruma itiraz etmiş nihayet sultan Habib'i azlederek bölge yönetimini Hüseyin'e geri vermiştir. Cafer Bey'in ölümü üzerine Serdar Mustafa Paşa Kilis'i Hüseyin'in yönetimine verince Habib Bey derhal harekete geçmiş ve 5000 Osmanlı altını değerinde hediye vererek sultanın yanında sözü geçen Canbulad Şeyhi'nin yardımını alarak tekrar Kilis'in hâkimi olmuştur, kardeşi Hüseyin'e ise günümüzde Suriye'de Hama yakınlarında bir yerleşim yeri olan Selimiye sancağı verilmiştir (Şerefhan, 2009: 173; Konyalı, 1968: 430; Haşşı, 1986: 49-50).

Sadrazam Mustafa Paşa, muhtemelen Celali çetelerine karşı Kars'ta bir kale inşasıyla Habib'i görevlendirmiş; ancak Habib Bey'in kale inşaatında yavaş hareket etmesi

üzerine Sadrazam tarafından Kilis'ten azledilerek yerine kardeşi Hüseyin'i tekrar getirmiş, Habib ise kardeşinin yerine Selimiye'ye atanmıştır. Kale yapımının gecikmesinden sonra Sadrazam Mustafa Paşa görevinden alınarak yerine Sinan Paşa'nın getirilmesi Habib'i umutlandırmış olmalı ki süratle yeni sadrazamın yanına giderek ona asker, para, mal taahhüdünde bulunarak Kilis hâkimi olmak istemiş; ancak ondan yüz bulamamış, dahası üç yıl Kilis'e girmesi yasaklanmıştır. Bu olaydan sonra aşiretinden uzak bir şekilde ölmüş; Kilis Kürtleri'nin liderliğine ise Hüseyin yeniden getirilmiştir (Şerefhan, 2009: 173; Konyalı, 1968: 430).

2. 2. 3. Canbulad Hüseyin Bey:

Canbulad Bey, gözüpek, cesur ve doğuştan eli açık olan beşinci oğlu Hüseyin'i veliaht yapmak istemişti. I. Süleyman Zigetvar Seferine çıkarken oğlu Hüseyin'i yerine sefere göndermiş böylece sultanın takdirini kazanmıştır. Canbuladoğlu Hüseyin 1578'de İran Savaşı'nda bulunduktan bir süre sonra 1581'de Halep Emir'i oldu. Bundan sonra payitaht bilinmeyen bir nedenle Canbulad kardeşleri Kilis'ten uzaklaştırıp bölgeyi Dev Süleyman'ın yönetimine bıraktı. Canbuladoğlu Hüseyin daha sonra hazineye olan borcu yüzünden hapse atılmış ve malları müsadere edilerek bölgedeki gücü yok edilmeye çalışılmıştır. Canbuladoğlu Hüseyin, hapisten çıktıktan sonra Kilis'te sekban toplayarak topraklarını Dev Süleyman'dan aldı. Osmanlı Devleti muhtemelen vergi verip, barışı bozmadığı sürece ocaklığın Canbuladoğlu Hüseyin'de kalmasını kabul etmiş olmalıdır (Konyalı, 1968: 436; Haşşi, 1986: 50-53; Grıswold, 2002: 68-71).

Canbuladoğlu Hüseyin Beylerbeyi olma hevesine kapılmış ve nihayet Sultan III. Murad'ın gözüne girerek 1594 yılı sonunda Musul, ardından Trablusşam Beylerbeyliğine atanmıştır. Ancak Trablusşam ayanlarından Kambirza -Konyalı'nın eserinde Kamiza olarak geçer- duruma itiraz ederek bölgenin kendisine verilmesi için kentin ileri gelenleriyle birlikte İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. İstanbul'a giderken kaybolmuş ve cesedine uzun süre ulaşılamamıştır. Kambirza'nın ölümünden Canbuladoğlu Hüseyin sorumlu tutulup görevinden alınmış hapsedilerek yerine Yemişçi Hasan Ağa atanmıştır. Ancak Hüseyin'in suçu ispatlanamadığından 1597'de hapisneden çıkmış ve derhal harekete geçerek yeniden bölgesini ele geçirmeye çalışmıştır (Şerefhan, 2009: 175; Konyalı, 1986: 431; Haşşi, 1986: 50-51). Grıswold, bu gelişmeler yaşanırken Canbuladoğlu Hüseyin ile

Karayazıcı arasında 1598'de yapılan bir görüşmeden söz etmekte ancak taraflar arasında anlaşma sağlanamadığını belirtmektedir. Biz çalışmamızda Celali önderleri arasında bu tür ittifak girişimlerine sıkça rastladık. Nitekim konumuz olan Canbuladoğlu Ali Paşa, Kalenderoğlu, Cemşid, Taviil Ahmedoğlu Mehmed gibi Celali şeflerinin desteğini sağlamaya çalışmıştır. Grıswold, 1600'lere gelindiğinde Canbuladoğlu Hüseyin'in, Suriye gibi Osmanlı Devleti'nin önemli bir bölgesinde tüfekli ve iyi eğitilmiş bir orduya, aynı zamanda reisi olduğu Kürt aşiretini, Suriye'deki Türkmen ve Arapları askere çağırma yetkisine sahip olan gözüpek, adil ve gücünü arttırmak hevesine kapılacak bir lider olarak tanımlamaktadır. 17. yüzyılda eyalet paşalarının böyle yetkilere sahip olmaları daha büyük bir güce kavuşma hesabı yapmalarına her zaman olanak tanımıştır (Grıswold, 2002: 71).

Halep, eyalet merkezi olarak geniş topraklara sahipti; bölgenin vergi geliri yıllık 3,6 milyon akçeydi. Kilis'e bağlı 17 zeamet, 96 tımar Halep'e ise 62 zeamet, 295 tımar vardı. Bunun dışında tüccarların elinde önemli ölçüde servet bulunuyordu. Kentte 200.000 ile 400.000 arasında insan yaşıyor; ortak dil Arapça olmasına rağmen çeşitli Avrupa dilleri de konuşuluyordu. Böylesi bir güce sahip birinin gücünü arttırma umudu taşınması çok doğaldır. Canbuladoğlu Hüseyin, Halep Beylerbeyliği'ni de ele geçirirse Kuzey Suriye'nin en üstün gücü haline gelmek için muhtemel rakipleri olan Lübnan Emiri Maanoğlu Fahreddin, Baalbekli Musa Bin el-Harfuş, Trablusşamlı Seyfoğlu Yusuf ile Halep ve Şam Beylerbeylerini ya saf dışı etmesi veya bunlardan bazılarıyla işbirliği koşullarını sağlaması gerektiğini biliyordu. Canbuladoğlu Hüseyin Halep'i denetlemenin kendisini çok güçlü yapacağını bildiği için, vergisini düzenli bir şekilde ödemeyi sürdürdü. Amaçlarını açığa çıkaracak herhangi bir girişimde bulunmadı. Hatta Karayazıcı isyanı sırasında hükümet güçlerinin yanında yer aldı (Grıswold, 2002: 70-71). Nitekim Canbuladoğlu Hüseyin'in bu sırada Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istediğine dair hükümetin herhangi bir bilgisi olmadığı Mühimme Defteri kayıtlarından kolayca anlaşılabilir (BOA, KKT, 2010: 70). Devlet onu vergisini veren askerlik konusunda görevini yerine getiren sadık bir hizmetkâr olarak kabul ediyordu. Canbuladoğlu Hüseyin'in amaçlarını gerçekleştirmek için herhangi bir girişimde bulunmamasını şartların henüz olgunlaşmamasına bağlamak gerekir.

Hükümet Nasuh Paşa'nın 1603, 1604 tarihlerinde Halep Valiliği sırasında Kuzey

Suriye’de karşıt gruplar arasındaki rekabeti denetlemek için, Hoca Hısmı’nı (Osman Paşa) Şam’a gönderdi. Hoca Hısmı Şam’da düzeni sağladıktan sonra Nasuh Paşa’yı Halep Valiliği’nden alıp yerine Canbuladoğlu Hüseyin’i getirdi (1603). Şam Yeniçerileri’nin Halep’i kuşatmasında Nasuh Paşa, Canbuladoğlu Hüseyin’den yardım istedi. O da yeğeni Canbuladoğlu Ali’yi yardımla görevlendirdi. Canbuladoğlu Ali’nin yardımıyla Heilan ve Kefertab köyleri yakınlarında yapılan savaşta yeniçeriler yenilince bölgeden kaçtılar. Nasuh Paşa, Canbuladoğlu Hüseyin’in ilerde kendisi için sorun olacağı kanısına vararak onu ortadan kaldırmaya karar verdi. Bu olay, devletin bölgedeki güçleri dengede tutma siyasetinin bir uzantısı sayılabileceği gibi, bölge yöneticileri arasındaki çekişmenin ve iktidar kavgasının yardıma karşı minnet duygusunun önüne geçtiğini gösterir (Konyalı, 1968: 437; Haşşı, 1986: 54).

Canbuladoğlu Hüseyin Paşa, Nasuh Paşa’nın niyetlerini anlamış olmalı ki hemen harekete geçerek Kilis ve Azaz’dan Türkmen ve sekbanlar toplayıp silah arkadaşı Cağalazade Sinan Paşa’ya da durumu bildirmiştir. Nasuh Paşa, elbette bütün bunlardan haberdardı doğu serdari Cağalzade Sinan Paşa’dan emir gelmeden sorunu çözmek için Kilis’in güneyinde Canbuladoğlu Hüseyin ile savaşa tutuşmuş ancak yenilmiştir. Savaştan sonra Cağalazade Sinan Paşa, Nasuh Paşa’yı Halep valiliğinden alarak yerine Kilis emiri Cabuladoğlu Hüseyin’i getirmiştir (Topçular Kâtibi, 2003: 349-350; Haşşı, 1986: 54). Ancak Nasuh Paşa görevini bırakmamış ve İstanbul’a bir şikâyetname yazmış ve cevap gelene kadar Hüseyin Bey’in adamını Haleb’e sokmamıştır. Ona göre: “*Aşiretten gelme ocaklık sahibini eyalet valisi olarak atamak kanunlara aykırıdır.*”

Aslında Osmanlı yasaları Nasuh Paşa’yı doğruluyordu ancak Canbuladoğlu Hüseyin’in atamasının yasalara uygunluktan ziyade dostluktan yani iltimastan kaynaklandığı kolayca anlaşılabilir. Nasuh Paşa, Cağalazade Sinan Paşa’nın buyruğunu İstanbul’dan emir gelene kadar kabul etmeyeceğini Canbuladoğlu Hüseyin Paşa ve Cağalazade Sinan Paşa’ya bildirdi. Naima ve Konyalı’ya göre Nasuh Paşa şöyle demişti: “*Eğer Halep Vilayeti’ne bir kara deriliyi getirselerde, boyun eğerdim; ama Canbuladoğlu’na razı olmayacağım.*”

Bu gelişme üzerine Cağalazade Sinan Paşa, Canbuladoğlu Hüseyin Paşa’ya haber göndererek asker toplamasını ve Nasuh Paşa’nın üzerine yürümesini emretti (Konyalı, 1968: 315-437; Naima, 1968: 537).

Canbuladoğlu Hüseyn Paşa makamına sahip olmak üzere Kürt ve Araplardan oluşan sayısız kuvvetlerle Heilan Köyü yakınlarında Nasuh Paşa'nın önünü kesti. Nasuh Paşa karşı koyamayacağını anlayınca şehirde savunmaya çekilerek burada üç-dört ay kadar İstanbul'dan haber gelmesini bekledi (Naima, 1968: 537). Canbuladoğlu Hüseyn Paşa'da Sefer 1013 (Temmuz 1604)'te Halep'i kuşattı. Nasuh Paşa, Canbuladoğlu Hüseyn Paşa'yı yenmesi halinde Serdar Cağalazade Sinan Paşa'nın ayağını kaydırarak İstanbul'un gözüne girmeyi amaçlamış olmalıdır. Öte yandan Canbuladoğlu Hüseyn Paşa da Halep ve Kuzey Suriye'nin önderi olmasının önündeki en önemli engel olarak gördüğü Nasuh Paşa'yı ortadan kaldırarak eski saygınlığını ve servetini geri almak istiyordu. Kilis Emiri Canbuladoğlu Hüseyn, yıllardır Halep ve Kuzey Suriye'nin önderi olmak ve bunun getireceği büyük saygınlık ve serveti ele geçirmek için beklemişti. Kuşatma nihayet Halep kadısının girişimiyle sona ermiş Nasuh Paşa da teslim olmuştur. Nasuh Paşa, Canbuladoğlu Hüseyn'den sekbanlarına, mülküne saygı göstermelerini ister. Taraflar anlaştıktan sonra kentin denetimi Canbuladoğlu Hüseyn Paşa'ya geçmiştir (Griswold, 2002: 76-78).

Canbuladoğlu Hüseyn Paşa'nın Halep Beylerbeyi olmasına olanak sağlayan Serdar Cağalazade Sinan Paşa 16 Zilkade 1013 (5 Nisan 1605)'te, İran'a karşı çıkılacak sefer için Suriye ve Anadolu'daki ordulara toplanma emri verdi. Canbuladoğlu Hüseyn Paşa bu çağrıya birkaç birlik vererek uymuş; ancak yeni atandığı Halep'te otoritesini güçlendirmek istediğinden olsa gerek asker toplarken ağır davranmıştır. Hammer, Canbuladoğlu Hüseyn Paşa'nın asker toplamada çok ağır davrandığını, savaş meydanına ulaştığında Urmiye Gölü Savaşı'nın (Kasım 1605) çoktan bittiğini kabul ederken (Hammer, 2010: 1197), Topçular Kâtibi, Canbuladoğlu Hüseyn Paşa'nın Erzurum'da orduya katıldığını (Topçular Kâtibi, 2003: 308). Uzunçarşılı ve İlgürel'de Canbuladoğlu Hüseyn Paşa'nın savaşa katıldığını ancak savaşta hiç kayıp vermeden çekildiğini ve Cağalazade Sinan Paşa'nın da bundan öfkelenerek Hüseyn'i kendi eliyle öldürdüğünü kabul eder. Canbuladoğlu Hüseyn'in sefere geç geldiği için idam edilmesi (1605) yeğeni Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı'na iyi bir gerekçe oldu. (Uzunçarşılı, 1995: 104-105; İlgürel, 1993b: 144-145). Öte yandan Safi ise Hüseyn Paşa'nın savaşa katıldığını ve kayıp vermeden geri çekildiğini fesad üzerine Cağalazade Sinan Paşa'nın kendi kılıcıyla Hüseyn Paşa'yı öldürdüğünü (Safi, 1996: 38-39) Konyalı ise Canbuladoğlu Hüseyn

Paşa'nın savaşın sona erdiğini öğrendiğini, ordusuyla Van'da Serdara katılmak üzere beklerken Cağalazade Sinan Paşa Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın ordusuyla sapasağlam olduğunu görünce, öfkeye kapılarak himaye yoluyla vali yaptığı Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'yı öldürttüğünü ve bu olaydan sonra Halep'e dönen askerlerinin kendisine vekâlet eden biraderzadesi Canbuladoğlu Ali'nin emrine geçerek isyan ettiklerini kabul eder (Konyalı, 1968: 306).

Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın öldürülmesi hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti açısından savaşı kaybetmekten daha kötü sonuçlara yol açmıştır. Nitekim Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın yeğeni Canbuladoğlu Ali bunu isyan gerekçesi sayacak ve çokça taraftar bulacaktır. Hammer'e göre Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın öldürülmesinden sonra kardeşleri ve yeğeni Ali ve Hızır Beyler 30.000 kişiyle Halep'i kuşatıp Osmanlı askerlerini öldürmüş böylece devlete karşı alenen isyan etmişlerdir (Hammer, 2010: 1197). Aslında Cağalazade Sinan Paşa'nın görevi sırasında yaptığı bu hata ilk değildi; onun Haçova Savaşı firarilerini defterden silmesi ve şimdi Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'yı öldürtmesi devleti en az ilki kadar karmaşa ve ihtilal içine itecektir.

Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın öldürülmesi üzerine gelişen olaylar, Suriye'de iktidarın el değiştirme ihtimalini ortaya çıkardı. Bölge ya yeniden Osmanlı Hükümeti'nin denetimine geçecek veya Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın yeğeni Canbuladoğlu Ali burada bir Kürt güç merkezi oluşturacaktı. Böylece bölgede üç güç çarpışacak bu kavganın bir yansıması olarak Trablusşam Emiri Seyfoğlu Yusuf, Canbuladoğlu Ali ve Osmanlı Devleti bölgede denetimi sağlamak için mücadeleye girişecektir. Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın öldürülmesinden sonra Halep'e dönen askerleri aşiret geleneğine uygun olarak yeni liderlerine kolayca bağlanmışlardır (Griswold, 2002: 87).

2.3. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın İsyan Etmesi

Canbuladoğlu Ali'nin devlete karşı isyan etmesinde özellikle etkili bir husus olan eyalet yöneticilerinin güç kazanma nedenlerine değinmemiz konumuzun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. 17. yüzyılda eyaletlerde görev yapan beylerin nüfuz alanlarının genişlemesiyle birlikte gelirlerinde de artışlar meydana gelmesi, daha fazla kapı halkı besleyerek güçlerini arttırmalarına imkân tanımıştır. İmkânları daha fazla olan beylerbeyi veya paşaların merkezi otorite karşısında daha serbest hareket ettikleri ve istekleri gerçek-

leşmediğinde zaman zaman devlete karşı isyan ettikleri bilinen bir gerçektir. Konumuz ilerledikçe bu serbestliğin verdiği rahatlık Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isyan etmesinde ve padişahla pazarlık yapmasında etkili olduğu görülecektir (Uzun, 2008: 9).

Canbuladoğlu Ali Paşa, isyanına Urmiye Gölü Savaşı'ndan sonra Van'da öldürülen amcası Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın öcünü almakla başladı ki ailesinin onurunu savunan bir adam olarak eylemine destek sağlamaya ve planlarını uygulamaya çalışmıştır. İsyana gerekçesi planlarını gerçekleştirmek için ona elverişli bir ortam hazırladı. Nitekim onun öne sürdüğü gerekçenin 17. yüzyıl sosyal koşulları ve aşiret gelenekleri göz önüne alınırsa kabul görmesi kolay olmuştur. *“O kavgasını sultanla değil, sultanın akıl hocalarıyla”* yaptığını söyleyerek destek bulmaya çalışıyordu. Halep'te yönetimi gasp etmesine rağmen bu hareketi amcasının yasalara aykırı olarak öldürülmesinin öcünü almak sınırı içinde kalması ileride yapacaklarını kolaylaştıracaktır (Grıswold, 2002: 90).

Canbuladoğlu Ali Paşa bölgede bir devlet kurmaya çalışırken, Seyfoğlu Yusuf 'da hâkimiyet alanını genişletmek istiyordu. Devletin bu mücadelede Seyfoğlu Yusuf'u desteklemesi bir orduya gereksinim duymadan, sorunu çözmeye çalışmasına yani öteden beri Suriye'de uyguladığı, bölgesel bir gücü diğerine karşı kışkırtarak bölgede hakimiyetini sürdürme politikasına bağlanabilir (Safi, 1996: 57-58; Konyalı, 1968: 438).

Haşşi'ye göre, aslen bir Kürt olan Seyfoğlu Yusuf'un⁶ sultana mektup göndererek Şam valiliğinin kendisine verilmesi durumunda Canbuladoğlu Ali Paşa isyanını bastıracağını söylemesi bölgede güçler dengesinin her an değişebileceğine işaret etmektedir (Haşşi, 1986: 65; Konyalı, 1968: 438). Devlet ilk elden Canbuladoğlu Ali Paşa isyanını bastırma görevini Seyfoğlu Yusuf'a vererek onu Şam serdarı olarak atamıştır. Öyle görülüyor ki devlet daha öncelikli gördüğü Avusturya ve İran ile savaşırken Canbuladoğlu Ali Paşa'ya karşı ordu gönderemeyeceği için böyle bir çözüm yoluna başvurmuştur. Bu sırada, İstanbul idam edilen Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın yerine Halep valiliğine Yeniçeri ağası Hüseyin Paşa'yı kaymakam olarak atamıştır. Canbuladoğlu Ali Paşa'da bunu öğrenince Adana hâkimi Cemşid'e haber göndererek, *“Bir ziyafet ver ve naibi öldür”* demiş, Cemşid de isteneni yapmıştır. Bu olay Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Halep'te aile-

⁶ Trablus valisi olan Seyfoğlu Yusuf, aslen Çerkez Memlükleri'nden bir Kürt'tür. Ölüm tarihi olan 1625'e kadar bu bölgede valilik yapmıştır. Ölümünden sonra çocukları bölgede hâkim olmaya çalışmış ancak Şahin Paşa'nın Trablus'a vali olarak atanmasından sonra Assefoğulları olarak da bilinen Seyfoğlu ailesi tarih sahnesinden çekilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Konyalı, 1968; Haşşi, 1986.

sinin hâkimiyetini sürdürmek istediğini göstermesi açısından önemlidir (Konyalı,1968: 438). Kaymakamın öldürülmesi Canbuladoğlu Ali Paşa'nın amacına ulaşmak için Anadolu'daki Celalilerle birleşerek bölgedeki güçlerden yararlanmak istediğinin bir göstergesidir.

Osmanlı Devleti dışarıda İran ve Avusturya savaşları içerde ise Celaliler ve sipahi zorbalarıyla uğraştığından bu olaylar üzerine gidemedi, sonunda Canbuladoğlu Ali Paşa Halep valiliğine tayin edildi. Buna rağmen isyanına engel olunamadı (İlgürel, 1993b: 144). Devlet aslında Canbuladoğlu Ali Paşa'yı Halep valiliğine tayin ederek ona karşı zaman kazanmak, o anda daha acil gördüğü sorunları çözdükten sonra kendisine karşı yönelmek istedi; böylece sorununun çözümünü bir nevi erteleme yoluna gitti. Devletin bu yaklaşımını esnek yapısı ve merkezileşme çabalarına bağlamak gerekir. Kaldı ki devlet daha acil sorunları çözmeye yöneldiği bu dönemde; isyanı görmezden gelmemi ertelemiştir. Koşullar uygun olduğunda Celalilere karşı devletin amansız yaklaştığı artık bilinen bir gerçektir. Ancak yine de şunu söylemek mümkündür: Bu siyaset belirlenirken Canbuladoğlu Ali Paşa'nın nihai amacının devletle uzlaşmak değil, başkenti Halep olan bir devlet kurmak istediği muhtemelen devlet tarafından henüz bilinmiyordu.

Öyle anlaşılıyor ki Canbuladoğlu Ali Paşa planlarını kendi gücüne dayandırmaktan çok Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zayıflık üzerine kurmuştu, Canbuladoğlu Ali Paşa devletin zayıflığının devam etmesi halinde başarıya ulaşabilirdi. Canbuladoğlu Ali Paşa amacına ulaşmak için İstanbul'da üst mevkilerde olan bazı yakınlarının padişahın isyanını bir süreliğine de olsa görmezden gelmesini sağlamalarını umması güçlenene kadar devletin tepkisini çekmekten kaçınmasına bağlanabilir (Griswold, 2002: 87-89).

Canbuladoğlu Ali Paşa'nın faaliyetleri fark edilince, hükümet rakibi Trablusşam Emiri Seyfoğlu Yusuf'a, Şam Serdarı rütbesi vererek Canbuladoğlu meselesini halletmesini istedi. Görüldüğü kadarıyla meselenin bu şekilde halledilmeye çalışılması devletin henüz Canbuladoğlu Ali Paşa'nın ne kadar tehlikeli olduğunun farkına varmadığını veya daha öncelikli sorunlarla uğraşmasından dolayı görece daha az etkili bir tedbir olan bölgesel güçlerden yararlanarak sorunu çözmeye yöneldiğini gösterir. Konyalı'ya göre Seyfoğlu Yusuf, Sultan I. Ahmed'e mektup yazarak Şam'a serdar atanması durumunda Canbuladoğlu meselesini halledebileceğini söylemiştir. İsteği yerine gelince de, ilerde bütün bölgeyi denetimine almasında en büyük rakip olarak gördüğü Canbuladoğlu Ali

Paşa'yı yok etmek üzere Şam askerinin Hama'da derhal toplanması emrini vermiştir (Konyalı, 1968: 438). Seyfoğlu Yusuf eğer bu fırsatı iyi kullanıp padişaha hizmet sunabilirse kazançlı çıkacağını biliyordu. Canbuladoğlu Ali Paşa ise vakit yitirmeden, 16 Rebiyülevvel 1015 (24 Temmuz 1606)'te, harekete geçerek Seyfoğlu Yusuf'un üzerine yürümüş ve onu Hama yakınlarında yenmiştir. Tverinitova, "Karayazıcı Deli Hasan İsyanı" isimli eserinde Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isyan tarihini 1607 olarak gösterir ve isyanın köylülerin aktif katılımıyla yazarın deyimiyle feodallerin, tımar sahiplerini kastediyor, yönlendirmesi sonucu 17. yüzyıl boyunca her yerde çıktığını belirtir (Tverinitova, 2006: 111). Anadolu'da görülen Celali isyanları arasında tımarları ellerinden alınan köylüler olduğunu kabul edersek dahi daha önce de belirttiğimiz gibi Celali isyanlarını ve özelde Canbuladoğlu Ali Paşa isyanını bir köylü isyanı olarak kabul etmek mümkün görünmemektedir.

Seyfoğlu Yusuf'un yenilgisinden sonra bağlaşıklarının çoğu bu defa Canbuladoğlu Ali Paşa ordusuna katılmıştır. Canbuladoğlu Ali Paşa bunların bağlılıklarını sağlamak için onları ordusuna katmıştır. Bu askerlerin yenilen komutanlarını bırakıp hemen taraf değiştirmesi Celali askerlerinin tipik davranışlarıyla örtüşmektedir. Nitekim Celali hareketinde bulunan askerlerin karınlarının doyduğu tarafı tutması sık raslanan bir davranış olarak kabul edilmelidir.

Canbuladoğlu Ali Paşa Lübnan'ın önemli emirlerinden olan Maanoğlu Fahreddin'in de desteğini sağlayarak, Seyfoğlu Yusuf'un gücünü tümünden yok etmek için peşine düştü. Seyfoğlu Yusuf'un merkezi Trablusşam'ı ele geçirip halkın mallarını yağmaladı. Bu olaylardan sonra küçük emir ve şeyhlerin çoğu Canbuladoğlu Ali Paşa'ya bağlandılar. Seyfoğlu Yusuf ise Şam'a geçerek yeniden ordu toplamaya çalıştı (Haşşi, 1986: 66; Griswold, 2002: 90-91). Haşşi, Seyfoğlu Yusuf'un önce Kıbrıs'a kaçtığını ardından Gazze'ye geçtiğini ve Gazze hâkimi Ahmed Tarayeh'in yardımını alarak Şam'a doğru ilerlediğini ve 1015 Cemaziyülahir (30 Haziran 1606)'de Arad'da Canbuladoğlu Ali Paşa ile şiddetli bir çatışma yaşandığını ve bu savaşta Seyfoğlu Yusuf ciddi bir yenilgiye uğradığını belirtmektedir (Haşşi, 1986: 66).

Canbuladoğlu Ali Paşa'nın amacına ulaşmak için Suriye'deki yerel emirler ile Anadolu'nun ileri gelen bazı Celali önderlerinin de desteğini almayı düşünmüş olması akla yatkın gelmektedir. Nitekim bu doğrultuda Kilis ve Halep'in kuzeyini güvenlik al-

tına almak için Adana'da ayaklanan Cemşid'i, Suriye'ye geçişte anayol durumunda olan Toros tünellerini kontrol edebilecek bir müttefik olarak görüyor; Ankara'daki Kalenderoğlu Mehmed ile haberleşmesi de bu stratejiye bağlanabilir. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Anadolu'daki destekçileri arasında Ankara ve çevresinde isyan eden Kalenderoğlu Mehmed'in devleti uğraştırması en azından kendisine kuzeyden gelebilecek erken bir müdahaleyi önleyebilir ve kendisine ihtiyaç duyduğu zamanı kazandırabilirdi. Hedeflerine ulaşmak için dış destek sağlamak üzere de Toskana Dükası'nın Suriye'deki beklentileri doğrultusunda ve İran Şahı'nın da Osmanlılarla olan düşmanlığından yararlanmak için bu iki devletle görüşmelere girişmiştir. Canbuladoğlu Ali Paşa, amcasından kalan eyaletin çok ötesindeki yerleri egemenliği altına almak için Kuzey Suriye'nin tamamını, güneyde ise yerel emirlerden Lübnanlı Maanlar ve Baalbekli Harfuşlar ile Trablusşam'lı Seyfoğlu Yusuf'un desteğini sağlamayı istiyordu. (Ek-7) Anadolu'da Kilis ve Halep'i çevreleyen Celalilerin kontrolündeki bölgelerde bulunan Celali komutanlarına da para ve rütbe vaad ederek desteklerini kazanmaya çalışıyordu. Silah bulmak için mutlaka imparatorluk dışından gelecek yardıma da ihtiyaç duyuyordu (Acun, 1999: 703).

Toskana Dükası I. Ferdinand, İran ipeği ile Avrupa pazarına yönelik diğer malların doğudaki çıkış kapısı durumundaki Halep'in zengin getirilerinden faydalanmak için Canbuladoğulu Ali Paşa'yı desteklemiştir. Bu destek Avrupa'nın asırlardır bölge üzerinde sürdürdüğü emperyalist çıkarlarıyla örtüşmekte ticaret yollarının büyük oranda yön değiştirmesine rağmen bölgenin öneminin azalmadığına dair de bir kanıt oluşturmaktadır (Uzunçarşılı, 1995: 105; İlgürel, 1993b: 144-145; Finkel, 2007: 163).

Suriye, Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu malların doğudaki son varış noktası olması nedeniyle Toskana Dükası bölgede etkili olabilmek için Lübnan'ın Katolik Marunî Kili sesi Patriği ve Suriyeli Emirlerle işbirliği olanaklarını araştırmak ve ittifak yapmak için bölgeye özel temsilciler göndermiştir. Bunlardan en tanınmışı Halepli bir Maruni olan Michelangiolo Corai idi (Griswold, 2002: 64-65). Toskana Dükası'nın nihai amacı Kıbrıs'ı ele geçirmek, Halep'e gelen zengin ipek ve baharat ticaretini denetleyerek Kudüs'e giden hac yolunu elinde tutmaktı. Bunun gerçekleşmesi durumunda belki de İpek ve Baharat Yolları Avrupa'nın denetimine girecekti; bunun yanı sıra Hıristiyanlık adına Kudüs de alınabilecekti. Toskana Dükası bu amaçlarına ulaşmak için muhtemel müttefikle-

rinden en önemlisi olan ve Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak isteyen İran ile de birleşmeyi tasarlamıştı (Barkey, 2007: 221). Toskana Dükası Ferdinand'ın belirtilen bu amaçları gerçekleştirmek için İskenderun ve hinterlandı olan Halep ve çevresinde yerel bir emirin kuracağı söz dinleyen bir devlete ihtiyacı vardı. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Kuzey Suriye'de devlete karşı isyan etmesi amaçlarını gerçekleştirmesi için Düka'ya uygun bir zemin oluşturmuştur.

Bütün bunlar olurken izini kaybettiren Seyfoğlu Yusuf, Şam'a dönüp yeniden savaşa hazırlandı. Bunu haber alan Canbuladoğlu Ali Paşa, Seyfoğlu Yusuf ile hasım olan Lübnan Emiri Maanoğlu Fahreddin ile birleşerek 27 Cemaziyülevvel (30 Eylül 1606)'de Şam'ı kuşattı; ancak Canbuladoğlu Ali Paşa, kentin Osmanlı Devleti için önemini biliyor ve kendi etkinlik alanından uzaklaştığını da düşünüyordu. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın kentin dış mahallelerini üç gün boyunca yağmalatması ve kale içinden gelen baskıdan da olsa gerek Seyfoğlu Yusuf, Şam kadısına 100.000 altın vererek kenti gizlice terk etmiş ve Hüsn-ül Ekrad kalesine sığınmıştır. Şam kadısı da tüccardan topladığı 25.000 altını ekleyerek kuşatmayı kaldırması için parayı Canbuladoğlu Ali Paşa'ya vermiştir. Kuşatma kaldırıldıktan sonra, Canbuladoğlu Ali Paşa ile Maanoğlu Fahreddin, Hüsn-ül Ekrad kalesine sığınan Seyfoğlu Yusuf'un peşine düşmüşlerdir (Haşşi, 1986: 66-67; Konyalı, 1968: 439; Griswold, 2002: 92-93).

Canbuladoğlu Ali Paşa ile Maanoğlu Fahreddin'in ordusu, Hüsn-ül Ekrad Kalesine sığınan Seyfoğlu Yusuf'u çember içine alınca, Seyfoğlu Yusuf anlaşma talep etmiş; isteği kabul edilmiştir. Barış, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın istekleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Haşşi'ye göre daha sonra Seyfoğlu Yusuf, kızını Canbuladoğlu Ali Paşa'ya vermiş, Canbuladoğlu Ali Paşa ise kızını Seyfoğlu Yusuf'un oğlu Hüseyin Paşa'ya vermiş böylece taraflar birbirleriyle akrabalık bağı kurmuştur. Maanoğlu Fahreddin ise bu yakınlaşmaya karşı çıkarak Canbuladoğlu Ali Paşa'yı kendisiyle ilişkisini kesmekle tehdit etmiştir. Bunun üzerine Canbuladoğlu Ali Paşa, Seyfoğlu Yusuf'un kızını geri göndermiştir. Ardından Fahreddin kardeşinin kızını Canbuladoğlu Ali Paşa'ya vererek sorunu çözmüştür (Haşşi, 1986: 68; Konyalı, 1968: 439).

Canbuladoğlu Ali Paşa'nın bu akrabalık bağına bölgede ittifakı güçlendirme çabaları açısından bakıldığında, önemli olan bu olaya Griswold fazla değinmeden "taraflar birbirleriyle kız alıp verdiler" şeklinde kısaca anlatır. Bu yakınlaşmadan sonra Seyfoğlu

Yusuf, Humus, Hama ve Kuzey Lübnan'ı, Canbuladoğlu Ali Paşa da Hama hududundan Adana'ya kadar olan bölgeyi, Fahreddin ise Keservan ile Güney Lübnan'ı almıştır. Böylece Canbuladoğlu Ali Paşa devletinin sınırları ortaya çıkmıştır. Canbuladoğlu Ali Paşa, Maanoğlu Fahreddin ve Seyfoğlu Yusuf arasındaki bu ittifak Venedik'in dikkatini çekmiş olmalı ki Venedik Keseb'e birçok danışmanını göndererek bunlarla anlaşma yolları aramıştır. Böylece Venedik özelinde, Avrupalılar Osmanlı'ya karşı gelişen bu hareketi kullanarak kutsal kentleri ele geçirmek, Kıbrıs'ı geri almak ve Haçlı seferleriyle kaybolan nüfuzlarını yeniden elde etmek tasarılarını gerçekleştirmenin bir adımı olarak gördükleri düşünülebilir (Haşşi, 1986: 68-71).

Canbuladoğlu Ali Paşa ile Maanoğlu Fahreddin bölgeyi birleştirmek için Seyfoğlu Yusuf'un bağlaştığı Musa el-Harfuş emirliğinin başkenti olan Baalbek'i de ele geçirdiler. Daha sonra et-Teyim bölgesinde yerleşik Ahmed Şihab gibi bazı yerel önderleri kendilerine bağladılar (Konyalı, 1968: 438). Canbuladoğlu Ali Paşa ile Maanoğlu Fahreddin arasında gelişen yakın ilişki Canbuladoğlu Ali Paşa'nın yenilgisini izleyen yıllarda akrabalarının Lübnan'a sığınmasında etkili olmuştur.

Canbuladoğlu Ali Paşa, Seyfoğlu Yusuf ve Maanoğlu Fahreddin 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Suriye'nin tamamına egemen oldular. Suriye'ye hâkim olmuş bir isyancı ile iç savaşa neden olabilecek kadar çok sayıda Celali ile karşı karşıya kalan İstanbul, Canbuladoğlu Ali Paşa'yı ancak bu koşullarda Halep Beylerbeyi yapmayı kabul etti. Canbuladoğlu Ali Paşa hâkimiyet alanını genişletmek ve güney kanadını güçlendirmek için Şam Beylerbeyi Seyit Muhammet Paşa'dan Havren ve Bekaa Vadisi'nin yandaşlarına bırakılmasını istedi; ancak bu isteği kabul edilmedi. Canbuladoğlu Ali Paşa devletten siyasi anlamda ayrılmak için gerçekleştirdiği bütün bu tertiplere rağmen padişaha sadık kaldığını iddia etmeyi sürdürdü. Vergilerini ödemeyişine çeşitli özürler ileri sürdü. Bu girişimlerine rağmen kendisine karşı güç göndermeyen Osmanlı Devleti'nin onu af ettiğini bildirmek üzere Mehmet Ağa'yı göndermesi Canbuladoğlu Ali Paşa'yı daha da cesaretlendirmiş olmalıdır (Griswold, 2002: 91-92).

Canbuladoğlu Ali Paşa, Muharrem 1005 (Mayıs 1606)'te devlete gönderdiği bir mektupla, kendisine Halep Vilayetinin ve emrindeki adamlar ile akrabalarına Anadolu ve Suriye'de on dört üst düzey mevki verilmesini talep etmiştir. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isteklerine bakıldığında amacının kendisine sadık toprak sahipleri ve askerlerden

oluşan bir koruma çemberi oluşturmak olduğu görülecektir. Nitekim Canbuladoğlu Ali Paşa bu bölgeye egemen olursa zamanla Osmanlı Devleti'nin Suriye, Irak, Mekke ve Medine ile bağlantısını kesebilirdi (Barkey, 2007: 198). Aşağıda Canbuladoğlu Ali Paşa'nın sultana gönderdiği isteklerini içeren belgeyi olduğu gibi aktarıyoruz:

'Bu kadarı çokdur olur mı eyle viresün.

Canbuladoğlu Ali Paşa kullarının kazaya defteridir.

Halep Beylerbeyliği bu kulların üzerinde ibka ve mukarrer buyrulursa evvel baharda ferman olunan sefer-i hümayuna beş bin nefer adam ile teveccüh ve azimet etmeğe taahhüd deyu arz eder. Şöyleki eyaleti mezbure vezaret ile inayet olunub iltifat-ı padişahi ye mukarin buyrulursa on bin asker ile sefere gideyim deyu rica eder.

Bundan gayri m'ez .....sancağı .....ve bazı adamlarına müteferrikalık ve çavuşluk bölük başlık inayet olunursa yirmi .....yarar adam ile sefer-i hümayuna gidüb her ne hizmet ferman olunursa can ve baş feda eyleyim deyu rica eder.

Babası ve dedesi olduğu üzere Türkmen-i Haleb nezareti ferman olunursa iki yüz katar deve vereyüm deyu taahhüd eder.

Beş yüz adam ile sefere gitmek üzere Ebu Zeyd Bey'e Hama sancağı, ...adamları sefere gitmek üzere Hüseyin Paşaoğlu Ali Bey'e Üzeyr sancağı,

Bin adamları sefere gitmek üzere züemadan Kasım Bey'e Kars sancağı,

Beş yüz adamları sefere gitmek üzere Birecik'ten mazul Ali Bey'e Samsad sancağı,

Bin adamları sefere gitmek üzere Alvendoğlu Arslan Bey'e Tarsus sancağı,

Bin adamları sefere gitmek üzere Kulu Bey'e Sis sancağı,

Bin adamları sefere gitmek üzere .....

İki bin adam ile sefere gitmek üzere sabıka Ayıntab Bey'i Haydar Bey'e Maraş Beylerbeyliği,

Beş yüz adamları sefere gitmek üzere ammizadesi Mehmed Bey'e Maarra sancağı,

Bin adam ile ..... Bey'e Malatya sancağı,

Sekiz yüz adamları sefere gitmek üzere Birecik sancağı ile Raka ve Kars sancaklarından biri daha verilirse daha çok adamları sefere gitmeyi taahhüt eder.

Bin beş yüz adamları sefer gitmek üzere Şeyhi Bey'e Bozok sancağı, İsi Bey'e Çemişgezek sancağı

Yüz yirmi katar deve ve derhude olan malı eda eylemek üzere müteferrika Derviş'e Türkmen-i Haleb voyvodalığı züemadan altı nefere müteferrikalık, on dört nefere çavuşluk, bin beş yüz adamına da iptidadan bölük "' (BOA, A.E.T, 616). (Ek-2) verilmesini rica etmektedir.

Canbuladoğlu Ali Paşa'nın istediği yerler Tarsus, Yozgat, Sivas, Çemişgezek,

Samsad, Maara, Hama ve Raka'nın çevrelediği bölgelerdir.(Ek-8) Canbuladoğlu Ali Paşa'nın bu istekleri Halep'te kuracağı devlete kuzeyden, Anadolu'dan, gelebilecek bir saldırıya karşı koruyacak kendisine bağlı sadık idarecilerden oluşan tampon bir bölge oluşturmayı tasarlamış olması muhtemeldir. İsteklerinin kabul edilmesi karşılığında 16.000'den fazla adamını -Barkey bu sayıyı 10.000 olarak kabul eder- İran'a karşı dzenlenecek sefere yollayacağına dair söz vermiştir. Aslında bu taleplerin yerine getirilmesi imparatorluğun güneydoğu kanadının (Adana-Suriye) denetiminin Canbuladoğlu Ali Paşa'nın eline geçmesi demektir. Bu durum imparatorluğun kutsal kentlere ve doğu seferlerine giden yolunun kesilmesi anlamına geleceği gibi zengin bir bölgenin gelirden mahrum olması anlamına da gelmektedir (Barkey, 2007: 196; Öz, 2002: 90; Yücel, Sevim, 1997: 22).

Padişahın kendi el yazısıyla mektubun sol üst köşesine, “ *Bu kadarı da fazla. Bu kadarını kabul etmek mümkün mü?*” diye not düşmesi bu sorunun devlet erkânının anlaşmanın uygun olup olmadığını tartıştığı divan-ı hümayunda sorulduğunu akla getirdiği gibi bu sırada devletin Canbuladoğlu Ali Paşa'ya karşı etkin bir tedbir alamayacağının bir işareti de sayılmalıdır. Sultanın bu tepkisi bölgede devletin etkinliğinin elden gitmesi kaygısı taşıdığını da gösterir. Diğer yandan devletin bu tür talepleri zaman zaman yerine getirdiği dikkate alınırsa bu meselenin çözümlü Padişah ve danışmanlarını bir hayli uğraştırdığı anlamına da gelmektedir (Barkey, 2007: 196).

Burada çözümlü gereken asıl sorun devletin hangi durumda bu gibi istekleri si-neye çekerek kabul ettiğinin tespit edilmesidir. Biz bunu devletin çaresizliğine yormaktan ziyade bu gibi hallerde uygun çözümlü bulunana kadar devletin anlaşmaya daha yakın durduğunu kabul etmekteyiz. Göz önünde bulundurulması gereken diğer önemli bir problem de siyasal, iktisadi ve sosyal çalkantıların yaşandığı ve neredeyse her alanda değişimlerin görüldüğu 17. yüzyılda yetkileri arttırılan eyalet paşalarının merkez yönetimine kafa tutması bu yüzyılın siyasal yaşamının özelliklerinden biri haline geldiğinin kabul edilmesidir (Kunt, Akşın, Faruki, Toprak, Yurdaydın, Ödekan, 1997: 19). Ancak daha önce de değindiğimiz gibi devletin bu gibi istekleri kabul etmesi sorunları çözmemiş hatta içinden çıkılmaz hale gelmesinde etkili olmuştur.

Yukarda verdiğimiz metinde I. Ahmed'in kendi el yazısıyla düşüğü not, en azından zayıf bir anın yaşandığını, bir asiye ne kadar taviz verilebileceği konusunda tered-

düde düşüldüğünü de göstermektedir. Aslında Avusturya ile savaşın sürdüğü, Ferhad Paşa'nın başarısız Anadolu seferinden sonra Safevilere karşı girişilecek sefere hazırlandığı bir sırada en azından zaman kazanmak için devletin anlaşma yapması gerektiği kabul edilebilir. Burada eşkıyaların savaşları kazanmak için yapılanları sabote etmesini engellemek ve onların güçlerinden yararlanarak cepheye daha fazla asker sağlamaya ikna edilmesi lazımdı. Buradan şu sonuca ulaşmak mümkün görünmekte: Devlet etkin bir biçimde eşkiyalarla pazarlığa girip, gerektiğinde asileri merkezle bütünleştirerek, potansiyel rakiplerini olabildiğince çabucak ortadan kaldırıp (Barkey, 2007: 197-233) daha tehlikeli gördüğü meselelerle uğraşmak için, zaman kazanmaya çalışmıştır. Bu çerçevede düşünüldüğünde devletin Canbuladoğlu Ali Paşa'nın aşırı isteklerini sineye çekerek onu Cemaziyülevvel 1015 (Eylül 1606)'te Halep Beylerbeyi olarak ataması aslında onu şimdilik yatıştırmak, zaman kazanmak istediğinin bir göstergesi sayılmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki devlet Canbuladoğlu Ali Paşa'nın bu isteklerine dış baskılar hafifleyene dek göz yummuştur (Barkey 2007: 19-23-39). Nitekim dış baskılar hafiflediğinde devlet hızla ertelediği bu sorunun üzerine gidecek ve sorunu kökten çözecektir.

Osmanlı Devleti 17. yüzyıl boyunca, büyük sekban gruplarının liderlerini merkezle bütünleştirmek, savaşlarda ihtiyaç duyduğu iyi tüfek kullanabilen asker ihtiyacını karşılamak, için onlarla sık sık antlaşma yaparak merkeze dâhil etme yöntemlerine başvurmuştur. Bu noktada eşkıyalara verilen bu tavizler, devletin zayıflığından ziyade bu gibi olayları dengeleme yeteneğine bağlanmalıdır. Aslında bu antlaşmalarla, Osmanlı Devleti'nin aynı anda Habsburglar, Safeviler, Celaliler ile savaşmamak için ülkeler arası ve ülke içi basınçları dengeleme hesabıyla yapıyordu (Barkey, 2007: 198). Diğer yandan devletin bu politikası sorunlar karşısında esnek yapısını ve bunalımlı dönemlerde sorunları çözme yeteneğini de öne çıkarmaktadır.

Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isteklerinde bu kadar ileri gitmesine, başka bir açıdan bakıldığında, daha önce de değindiğimiz gibi 17. yüzyılda eyaletlerde görev yapan beylerin nüfuz alanlarının genişlemesi, otoriteleri ve gelirlerinde artışlar meydana gelmesinden cesaret almış olmaları muhtemeldir. Bu durum bazı beylerin daha fazla kapı halkı besleyerek merkezi otorite karşısında daha serbest hareket etmelerine yol açmıştır. Muhtemelen Canbuladoğlu Ali Paşa da böyle bir serbestliğin rahatlığı içinde padişahla pazarlık yapma cesaretini göstermiştir. Diğer asilerin içinde de benzer şekilde padişahla böyle

bir pazarlığa giren var mı? Sorusunun karşılığı elbette “hayır” olacaktır. Çünkü Anadolu’da en azından Canbuladoğlu Ali Paşa’nın girişimine benzer bir girişime rastlamadığımızı rahatlıkla söyleyebiliriz (Uzun, 2008: 9). Ancak meseleye devlet açısından bakıldığında iç ve dış şartların zorlamasıyla, otoritesini sürdürmek için, devletin asi liderlerle bu gibi pazarlıklara girdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Çözülmesi gereken önemli sorunlardan biri de şudur: Devletin isyanlar karşısında izlediği politika yeni bir yöntem miydi yoksa daha önceki isyanlarda da bu politika uygulanmış mıydı? Bu sorunun çözümü devletin isyanlar karşısındaki tutumunu anlamamızı kolaylaştıracaktır. Devletin izlediği bu siyaset ilk defa Şeyh Bedreddin isyanı sırasında uygulanmıştır. Devlet şeyhin adamları arasına casuslar yollayarak adamlarının şeyhten ayrılarak devletle yeniden bütünleşmelerini sağlanmıştır. İsyen bu şekilde bastırılabilmiştir. Böylece devlet isyancıları çeşitli vaatlerle ikna ederek, kendi tarafına çekme metodunu ilk defa bu isyanda kullanmış; daha sonraki birçok isyanın sona erdirilmesinde aynı metodu etkili bir yöntem olarak uygulamıştır (Uzun, 2008: 58-59). Nitekim devlet Canbuladoğlu Ali Paşa’nın istekleri bu siyaset doğrultusunda kabul edilmiş yine de isyanına engel olunamamıştır. Bu isyandada son çözüm olarak şiddet politikası uygulanarak isyan bastırılmıştır.

Devletin isyanlar karşısındaki esnek yapısını göstermesi açısından sunacağımız bir başka belgede Canbuladoğlu Ali Paşa, Cebele sancağının Amed isimli bir adamına verilmesini rica eden bir mektubudur ki bu isteği de yukarıda verdiğimiz yaklaşım çerçevesinde devlet tarafından kabul edilmiştir. Bu belgeyi aşağıda aynen veriyoruz:

“ *Verdim.*

Haleb beglerbegisi Canpolatoğlu Ali Paşa kullarının arzıdır.

Sipahi oğlanlarından yevmi kırkbir akçe ulufesi olan Amed için yarar olub umuru muazzamada istihdama kabil olub ilalan vaki olan seferlerde külli hizmetler idüb Asitane-i saadetin kadimi emekdarlarındandır deyüb ulufesi hazineye kalmak üzere Cebele sancağı sadaka ve inayet buyrulmak ricasına arz eder” (BOA, AET, 465), Ek-3).

Başka bir belgemizde de İstanbul muhtesibi olan Sipahi Ahmed’in sultana gönderdiği mektuptur. Halep eyaletinin Canbuladoğlu Ali Paşa’ya teslimini ve Kızılbaş seferine katılma karşılığında kapıcıbaşılık verilmesini rica etmektedir. Ahmed’in bu istekleri sultan tarafından kabul görmüştür. Devletin bu istekleri kabul etmesi yukarıda da bahsi geçtiği üzere savaşlarda desteğe ihtiyaç duyması, dışarıda savaşırken iç isyanları

dengeleme siyasetinden ileri gelmekteydi. Sözü edilen bu istekleri içeren belge ve sultanın cevabı aşağıya alınmıştır:

‘‘ Hidmet eyledikten sonra sana kapucubaşılık virdim.

Sabika İstanbul muhtesibi olan sipahi Ahmed kullarının arzuhalidir.

Mukaddima veziriazam Derviş Paşa bu bendlerin Canbuladoğlu Ali Paşa kullarına gönderüb Haleb eyaleti Hüseyin Paşa'ya teslim idüb kendi dahi isyan itmeyüb Kızılbaş seferine hazır olması çün bu bendelerine kapucubaşılık inayet olunmak şart itmişdi. Bu kulları varub can ve başla eda-i hidmet iyleyüb hala-i hatırına dahi getürmekle kapucubaşılık sadaka buyrulmasın rica ider.

Padişaha

İzzetlü ve saadetlü zill-ullah hazretlerinin haki-pay-ı ..... arz-ı bende-i bi mikdar ve zerre-i hakkı sar budur ki sabika vezir Derviş paşa kulları bu bendelerin Canbuladoğlu Ali Paşa kulları Haleb eyaletin Hüseyin Paşa merhuma teslim idüb inad ve dahi isyan itmeyüb saadetlü padişah-ı alem penah hazretlerinin emr-i şeriflerine itaat ve inkiyad üzere olub ahur-i hümayun-i padişahide vaki olan Kızılbaş seferine hazır olmak babında kapucubaşılık hizmetiyle beher sene buyrulmak şartıyla irsal itmişler idi ber mucbe-i emir-i ali varub eday-ı hidmet idüb mal-i mevaliden ziyade hazine dahi tahsil idüb getürüb padişahımın hazinesine dahil olmuşdur. Hala Devlet-i Aliye-i şehin-şahiden rica iderimki kapucubaşılık hizmetiyle bir murad buyurub inşa-allah zikrolunduğu üzere varub Canbuladoğlu sefer-i hümayuna hazır idüb ve şark canibine teveccüh itdürülüb küll-i hidmet-i zuhura gele baki ferman saadetlü padişahımındır’’ (BOA, 1015, Hat), (Ek-4).

Art arda verdiğimiz bu belgelerde Canbuladoğlu Ali Paşa ve yandaşlarının isteklerinin devlet tarafından kabul edilmesi elbette isyanını engelleyememiştir. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın bu isteklerini toparlanmak için zaman kazanmak ve devletin içinde bulunduğu güç durumdan faydalanmaya çalışmasına bağlıyoruz. Onun bu isteklerinin kabul görmesi artık bölgesel bir güç haline geldiğinin bir işareti olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı Devleti açısından bakıldığında asiler karşısındaki bu esnek politikanın devletin nereye kadar taviz verebileceğini kestirmemizi bir hayli güçleştirmektedir. Bütün bu bilgileri değerlendirdiğimizde devletin Canbuladoğlu Ali Paşa'nın planlarını bildiğine dair herhangi bir işaret yoktur. Aslına bakılırsa 1607 yılı boyunca resmi Osmanlı Devleti yazışmalarında Canbuladoğlu Ali Paşa'nın sadakatsizliğinden söz edilmediği gibi isyanına dair bir gönderme de yoktur. Devletin Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isteklerini

kabul ederek ona karşı zaman kazanmak istediği düşünülebilir. Nitekim sıkıntılı dönemlerde benzeri isteklere karşı koymak devlet açısından birincil sorun olarak görülmediği gibi daha yakın tehlikelerle uğraşıldığı zamanlarda bu gibi istekler kabul edilmiş; ancak gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra merkezileşme adına isyancılarla yapılan antlaşmalar bir kenara bırakılarak isyancılar kolayca bertaraf edilmiştir (Griswold, 2002:94).

Canbuladoğlu Ali Paşa, Suriye'yi elinde tutmak ve kendi lehine burada istikrar sağlamak için çok sayıda emiri denetimi altında tutmak için isteklerinde bu denli ileri gitmiştir. Canbuladoğlu Ali Paşa; Tarsus Bey'i Cemşid, Bağdat'ta Tavil Amedoğlu Mehmed, Aydın ve Saruhan'da Kalenderoğlu Mehmed, Bozoklu Tavil Halil ve Karasaid gibi Celali reisleri ile haberleşerek onların desteğini de sağlamaya çalışmıştır. Başarısız olması durumunda ise sığınabileceği iki müttefiki vardı: Bunlardan biri Celalilerin doğal destekçisi durumundaki İran diğeri ise Bağdat'ta isyan eden Tavil Ahmedoğlu Mehmed'ti (Griswold, 2002: 96). Celali liderlerinin birbirine güven duymadıkları hatırlanırsa Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Celali liderleriyle ittifak kurmaya çalışırken kendilerinden askeri destek beklentisi içinde olmaktan ziyade onların devleti uğraştırmalarından yararlanmayı tasarladığı söylenebilir.

2.4. Osmanlı Devleti'nin Canbuladoğlu Ali Paşa'ya Tepkisi

Canbuladoğlu Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin güç durumundan yararlanarak Halep'te bağımsızlığını ilan etti. Adına hutbe okutup para bastırdı, ordusunu da Osmanlı Devleti ordusu gibi örgütledi; bununla da kalmayarak 2 Ekim 1607'de Toskana Dükası Ferdinand ile bir antlaşma yaparak desteğini sağlamaya çalıştı (Konyalı, 1968: 322; İlgürel, 1993b: 144). Barkey, Maanoğlu Fahreddin ile Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Kudüs'ün alınması için Haçlı Seferi hayalleri kuran Toskana Arşidükü'nün Floransalı korsanları ile irtibat halinde olduğunu kabul etmektedir (Barkey, 2007: 358-359).

Canbuladoğlu Ali Paşa, Halep Devleti'ni Halep Beylerbeyliği temeline oturtturarak önemli yönetim kararlarını paşalarının katıldığı bir divanda almaya başladı. Griswold, Halep'te Avrupa ve Osmanlı paralarının geçtiğini belirterek Canbuladoğlu Ali Paşa'nın kendi adına para bastırdığını ancak buna dair somut kanıtlar olmadığını belirterek buna şüpheli yaklaşmıştır (Griswold, 2002: 94-98). Öte yandan Konyalı ise Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Belen'de kendi adına bir buçuk santim büyüklüğünde bakırdan bir para bastır-

dığını kabul eder. Bu paranın bir yüzünde Arapça “Darbelen” (Belen’de kesilmiş-basılmış) yazıldığını, öteki yüzünde ise iyi okunamayan bir tuğra olduğunu, görüp incelediği ve üzerinde bir tarih olmadığını söylediği bu paranın birkaç örneğinin Kuyumcu Dağıstanlı Erel’in kişisel koleksiyonundan Yapı Kredi Bankası’na satıldığını belirtmektedir. Canbuladoğlu Ali Paşa para bastırmanın yanı sıra camilerde hutbe okutarak “*Suriye krallığının efendisi ve koruyucusu*” ünvanını kullanmaya başlamıştır. Onun bu faaliyetlerini bölgede çıkarları olan Fransa, Venedik ve İngiltere gibi Halep’te konsoloslukları olan devletler Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini bozmak istemediklerinden olsa gerek desteklemekten uzak durmuşlardır. Bir tek Toskanalılar’ın Canbuladoğlu Ali Paşa’yı açıkça desteklediği bilinmektedir (Konyalı, 1968: 305-307). İngiltere ve Fransa gibi büyük Avrupa devletlerinin isyana herhangi bir şekilde destek vermedikleri dikkate alınırca Canbuladoğlu Ali Paşa’nın devlet açısından, kaynaklarda yer aldığı şekliyle, büyük bir tehlike oluşturduğu pek söylenemez.

Canbuladoğlu Ali Paşa, ordusunu teşkilatlandırırken maaşlı sekbanlardan ve Osmanlı ordusunda olduğu gibi tımar sahiplerinin yetiştirdiği askerler ile Celalilerden oluşturmuştur. Ordusunu her biri 6700 yaya sekbanı olan 162 bölüğe ayırmış her birine birer çorbacı verecek şekilde teşkil etmişti. Bunlar yılda dört defa günlük 3 ile 8 akçe arasında toplam on iki milyon akçe maaş veriliyordu. Üç ayda bir postal, koyun akçesi, barut, fitil ve kurşun miriden toplam 16700 tüfek-endaz veriliyordu. Bunların ağaları Cuma adlı biriydi. Canbuladoğlu Ali Paşa 8000 kişilik olan süvari birliğini altı tümene bölünmüştü. Ordusunda birkaç büyük top vardı. Ancak savaşlarda bunlardan etkin bir şekilde yararlanamıyordu. Grıswold’e göre bunun nedeni topların pahalı ve Suriye çöllerinde yapılacak savaşlara uygun olmamasıydı (Grıswold, 2002: 98).

İlgürel, Canbuladoğlu Ali Paşa güçlerinin söylenenden daha fazla olduğunu kabul ederek (30.000’den fazla tüfekli asker) hatta Oruç Ovası Savaşı’nda Osmanlı ordularının Canbuladoğlu Ali Paşa ordusunun tüfek findığından yenilme emareleri gösterdiğini kabul eder (İlgürel, 1999: 608).

Bütün bunlar göz önüne alındığında Canbuladoğlu Ali Paşa’nın bölgesindeki emirler arasında önemli bir güç olduğu kabul edilebilir. Ancak olası bir savaşta Osmanlı Devleti orduları karşısında fazla bir şansı olamazdı. Yine de bir taşra valisine göre

Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti karşısında bu denli güçlenmesi ordusunun gücünden çok Osmanlı Devleti'nin doğuda ve batıda savaşması, içerde ise Celali isyanlarının Anadolu'yu kasıp kavurmasının yarattığı zafiyetten kaynaklanmaktaydı. Olağan dönemlerde bir taşra valisinin bu kadar güçlenmesi herhalde bu kadar kolay olamazdı (Naima, 1968: 539; Konyalı, 1968: 316; Çakar, 2006: 44). Bütün bu hazırlıklar konumuz açısından çözülmesi gereken bir sorunu ön plana çıkarmaktadır. Şöyleki başlangıç nedeni dini, sosyal, ekonomik gibi birçok değişimlerin ortaya çıkardığı Celali isyanlarına Canbuladoğlu Ali Paşa isyanını dâhil etmek mümkün müdür? Değil midir? Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isyan gerekçesini padişaha karşı değil onun akıl hocalarına karşı yaptığını söylemesi Celali isyanlarının bir gerekçesi olarak görülen Türklerin devşirmelere karşı isyan gerekçelerine benzerlik göstermesi ve tabanının işsiz güçsüzlerden oluşması bakımından isyanı Celali grubuna dâhil etmemizi sağlamıştır.

Padişaha baş kaldıran bir asinin ordu toplarken yeniçeri veya tımarlı sipahiler gibi bir ordu oluşturması zor ve uzun zaman alır. Asilerin amacına ulaşabilmek için hızlı hareket etmesi zorunluluğu dikkate alınırsa, para karşılığı halktan asker toplaması daha pratik görünmektedir. Bu durumda oluşturulan ordu içindeki askerleri bir araya getirenin sadece para ve geleceğe dair ümit vermek olduğu rahatlıkla söylenebilir (Cezar, 1965: 30). Canbuladoğlu Ali Paşa'nın destekçilerinin bu yönü isyanı Celali grubuna dahil etmemizin diğer nedenini oluşturur. Dolayısıyla bu veya benzeri isyanlarda yer alan grupların uyumlu birlikteliklerinin olması mümkün görünmediği gibi hareketin başarısızlığa uğraması durumunda ise destekçileri kolaylıkla dağılabiliyordu (Türkdoğan, 1996: 422-423). Celali reislerinin en önemli açmazlarından biri olduğunu söylediğimiz bu durum Canbuladoğlu Ali Paşa isyanının başarısızlığının en önemli sebebi görünmektedir. Ordusunun, Osmanlı Devleti güçleri karşısında yetersiz kaldığı bilirse de; askerleri arasında bütünleşme sağlanabilseydi isyan bambaşka bir şekil alırdı. Ancak, 17. yüzyılın siyasal ve sosyal koşulları dikkate alınırsa askerleri arasında böyle bir bütünleşmenin sağlanması mümkün görünmemektedir.

Türkdoğan'a göre bir sosyal hareketin başarılı bir şekilde örgütlendirilmesi için harekette yer alanlar ile toplumsal şartların uyumlu olması gerekir. Celali isyanlarını ve özelde Canbuladoğlu Ali Paşa isyanını bu yönüyle değerlendirirsek isyancı grup ile toplumun beklentileri arasında bir uyumun olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim isyanın

bastırılmasından hemen sonra hareketin sürdürülmemesi veya tamamen sona ermesi bu görüşümüzü doğrular niteliktedir (Türkdoğan, 1996: 422-423).

Canbuladoğlu Ali Paşa, Kuzey Suriye'deki emirleri ve onlara bağlı grupları örgütlemeye çalışırken, hükümette dar-ül İslam'a ilişkin yeni bir siyaset geliştirmektedir. Bu siyaset ilerde Halep İsyanı üzerinde doğrudan etkili olacaktır. Dönemin sultanı I. Ahmed'in, gençliği ve tecrübesizliği nedeniyle yönetim daha çok geleneksel bir politika izleme taraftarı olan Sadrazam Mehmed Paşa, Yavuz Ali Paşa ve Kuyucu Murad Paşa⁷ gibi divanda etkin olan yaşlı vezirlerin elindeydi. Bunlar iç güvenliği tehlikeye düşüren olayları kökünden temizlemeye ve devlet otoritesini yeniden kurmaya kararlıydılar (Barkey, 2007: 221).

1606'da Batı cephesinde Habsburglar ile sağlanan barıştan sonra sertlik yanlısı devlet adamları dikkatlerini doğuya Safevi sorununu çözmeye vererek Celalilere sağlanan en mühim dış desteğin yok edilmesine öncelik vermişlerdir. Doğuda girişilecek bu seferin başarılı olması için doğu sefer yolları üzerinde bulunan Suriye'nin desteğini sağlamak çok önemlidir. Bu doğrultuda Zilhicce 1015 (Mart 1607)'te İstanbul Safevi'lere karşı yapılacak savaşta Canbuladoğlu Ali Paşa'dan 2000 adam göndermesini istemiştir. Ancak Canbuladoğlu Ali Paşa'nın yukarıda söylediğimiz hazırlıkları yaptığını devletin bildiği dikkate alınır; bu isteği yerine getirmesini beklendiğinden ziyade şu sıralar hazırlıkları görmezden gelme politikasına bağlamak gerekir.

I. Ahmed, döneminde Serdar Ferhad Paşa'nın Celalilere ve İran'a karşı düzenlediği seferin başarısız olması İstanbul'daki siyasi dengeleri değiştirmiştir. Sultan 1015 Şaban (Aralık 1606)'da Sadrazam Derviş Paşa'yı idam ettirerek yerine batı cephesinden dönen koca lakabıyla anılan tecrübeli bir vezir olan Kuyucu Murad Paşa'yı sadrazamlığa

---

⁷Kuyucu Murad Paşa'nın doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir, ancak 1611'de vefat ettiğinde yaşının doksanın üstünde olduğu kabul edildiğine göre yaklaşık 1522'de (928) doğmuş olmalıdır. Hırvat asıllı olan ve Koca lakabıyla anılan Kuyucu Murad Paşa, devşirme olarak Osmanlı Devleti hizmetine alındıktan sonra, Enderun'da eğitim hayatına başlamış, buradan sipahi olarak çıkmıştır. 1554'te Mısır valisi Mahmut Paşa'nın kethüdası olmuş, 1567'de ise Mısır sancakbeyliği yapmıştır. 1571'de Mahmut Paşa'nın kızıyla evlendi, 1576'da Yemen valisi olmuş, 1585'te Safeviler ile yapılan savaşta atıyla birlikte derin bir kuyuya düştüğü için bu olaydan sonra Kuyucu lakabıyla anılmaya başlamıştır. 1590'da Kıbrıs, 1592'de Trablusşam, 1594'te Şam, 1595'te Diyarbakır Beylerbeyliğine atanmıştır. I. Ahmed döneminde, 1606'dan ölüm tarihi 1611'e kadar beş yıl sadrazamlık yapmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. İ.A. 2002. Uzunçarşılı, Kuyucu Murad Paşa'nın Anadolu seferi sırasında Konya'da öldürdüğü Celalileri açtırdığı kuyulara doldurduğu için Kuyucu lakabını aldığını kabul etmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, 1995.

getirmiştir. Yeni Sadrazam İran tehlikesini bir süreliğine görmezden gelen bir siyaset takip etmeye karar verdi. Hazırlıklarını daha yakın bir tehlike olarak gördüğü Celaliler'in en tehlikelisi olan Canbuladoğlu Ali Paşa'yı yok etmek üzerine yapmıştır. Kuyucu Murad Paşa, sadaretinin hemen hemen tamamını, Anadolu'da giderek daha da tehlikeli bir hal alan Celâlîleri ortadan kaldırmak için yaptığı seferlerle geçirmiştir. Ancak sadaretinin son dönemlerinde İran işleriyle ilgilenebilmiştir (İşbilir, 2002: 507-508). Sultan kendisinden Canbuladoğlu Ali Paşa meselesini hallettikten sonra ona göre daha az tehlikeli bulunduğu Tavail, Kalenderoğlu ve Karasaid'i de yok etmesini istedi. Kuyucu Murad Paşa, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın vergilerini düzenli ödemesini ve bağlılık bildiren açıklamalarını kabul ederek onu bir süre oyalamaya çalışmıştır. Sadrazam, Canbuladoğlu Ali Paşa'yı oyalarken bir taraftan da gizlice silah araç ve gereç toplamış, altı ay boyunca savaşa hazırlanmıştır (Barkey, 2007: 221). Bu hazırlık çerçevesinde Kırım Han'ı Gazi Giray'a mektup göndererek sancağı şerif çıkarıldığını ve oğlu Toktamış ile yardım göndermesini istemiştir (Uzunçarşılı, 1995: 106).

Canbuladoğlu Ali Paşa'ya gelince, planlarını gerçekleştirmek için paraya ve silaha ihtiyacı vardı. Kurmayı tasarladığı devlet için dış destek bulmanın şart olduğunu ve bunun için de en uygun devletin Celalileri öteden beri destekleyen İran'ın olduğunu biliyordu. En azından başarısız olması durumunda İran'a sığınmayı planlamış olmalıydı. Ancak Canbuladoğlu Ali Paşa'ya ilk yardım önerisi İran'dan değil Toskana Büyük Dükası I. Ferdinand'dan geldi. Düka bu yardımla Hıristiyanlık adına Kıbrıs'ı ve kutsal kentleri denetim altına almak, Avrupa açısından önemli olan bu bölgede bazı ticari ayrıcalıklar elde etmek istiyordu. Kasım 1606'da Toskanalı Hippolito Leoncini'yi Halepli bir levanten olan Michel-Angiolo Corai ile birlikte Canbuladoğlu Ali Paşa ile görüşmek ve öteden beri tasarladığı planlarını gerçekleştirmek üzere Halep'e gönderdi (Griswold, 2002: 102). Toskana Büyükelçisi, Canbuladoğlu Ali Paşa'ya, Papa V. Paul ve İspanya Kralı III. Fhlip'in de imzaladıkları bir anlaşma önerisiyle geldi. Griswold'den aldığımız bu metin olduğu gibi aşağıdadır:

“Tanrının yardımıyla Osmanlı imparatorluğunu zayıflatıp yok etmek, Canbuladoğlu hanedanının gücünü arttırmak için geç kalmaksızın harekete geçmek ve Canbuladoğlu'na uygun zamanda yardım gönderileceği”

belirtilen bu bu metinde İspanya kralının anlaşmayı imzalaması dışında isyanda

bir rolü olup olmadığını incelediğimiz kaynakların hiç birinde raslamadık.

Griswold Medici'den yaptığı alıntıda antlaşmada Canbuladoğlu'nun ihtiyaç listesini şöyle vermiştir:

1000 sıg. Hipp L'nin tasarımına uygun tüfek namlusu, beş adet sahra topu ve yedek parçaları, bir aslan yontusu, iki adet atıcı döner tüfek (ya da tekerlekler üzerinde götürülebilen), bir bahçivan ile bir top nişancı, on iki tabanca, hem beyaz hem de karışık renklerde sütunlar ile bir büyük fiçı maraschino (şarap).” gönderilmesini istediğini belirtiyor.

Antlaşmada Toskana veya İspanya'dan gelecek herhangi bir askeri yardımdan söz edilmemesi bu devletlerin henüz Canbuladoğlu Ali Paşa konusunda tam emin olmadıklarını onu desteklemeleri durumunda amaçlarına ne kadar ulaşabileceklerini kestiremedikleri hatta onu henüz bir güç olarak görmediklerini gösterir (Griswold, 2002: 103). Yukarıda verdiğimiz listedeki yardımın gelmesi durumunda Osmanlı Devleti ordularına karşı önemli bir tehdit oluşturacağı kuşkusuzdur. Yine de Osmanlı Devleti orduları karşısında bu silahlara sahip olsa bile Canbuladoğlu Ali Paşa'nın başarı şansı neredeyse yok gibidir.

Griswold antlaşma metninde bunların dışında, Toskana Büyük Dükası'nın ödeyeceği “*makul bir tutar*” karşılığında Hıristiyanları hac vergisinden muaf tuttuğunu, Halep'te ticaretin serbest olmasına izin verdiğini belirtiyor. Bu bağlamda antlaşmanın Toskanalılara ayrıcalıklı bir konum sağladığı söylenebilir. Buna göre Toskanalılar, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın krallığında istedikleri bölgede ikamet etme olanağı da elde etmişlerdir. Anlaşmada Suriye'de yerleşen Toskanalılar arasındaki sorunlara, Osmanlı Devleti'nin millet sisteminden esinlenerek, Floransa yasalarının geçerli olması konusunda da fikir birliği sağlanmıştı (Griswold, 2002: 104).

Anlaşmaya Canbuladoğlu Ali Paşa açısından bakıldığında kendisinin Suriye krallığının prensi ve koruyucusu olduğunu ilan etmesi dışında Osmanlı Devleti ordusu karşısında etkinliğini arttıracak bir silah yardımı ya da bir siyasi-askeri ittifaktan söz etmediği gözüküyor. Anlaşmada Canbuladoğlu isminin hanedan adı olarak geçmesi, Avrupalıların bölgede sömürgeci çıkarlarına hizmet edecek bölgesel bir devlet kurma niyetlerini açıkça göstermektedir. Anlaşmayı bu yönüyle değerlendirirsek aslında Avrupa açısından anlaşmanın deneme mahiyetinde imzalandığını ve bir bağlayıcılığının olmadığını söyleye-

biliriz (Griswold, 2002: 104).

Antlaşma incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya verdiği kapitülasyon düzenlemelerine benzediği ve taraflar arasında eşitsizlik olduğu görülecektir. Toksanlıların bu antlaşmayı, İran'dan başlayıp Halep'e buradan Kıbrıs'a gelen ve Livorno'da son bulan bölgeler arası ticaret ilişkilerinde Suriye'den ara bölge olarak yararlanma planlarını hayata geçirmek için yaptıkları söylenebilir. Özetle Antlaşma Toskanalıların emperyalist siyasetlerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nin zayıf durumundan yararlanmayı kolladıklarının bir göstergesi sayılmalıdır (Griswold, 2002: 104).

2.5. Oruç Ovası Savaşı

Bütün bu gelişmeler yaşanırken yeni stratejisini uygulamaya koyan Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, ya hep ya hiç dışında olasılık tanımayan bir mizaca sahip, geleneksel bir devşirmeyi temsil eden, İslama ve sultana tutkulu bir şekilde bağlı bir Sırp'tı. Anadolu'da uzun yıllar hizmet etmiş, Trablusşam (1592) veya Şam (1594) beylerbeyliği yaptığı sırada Canbuladoğlu ailesini tanımış olması muhtemeldir (İşbilir, 2002: 507). Ancak çalışmamızda tarafların birbirini tanıdığına dair bilgilere ulaşmadığımız gibi bu ihtimal dışında bunu düşündürecek bir işaret de yoktur. Kuyucu Murad Paşa, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu güçsüzlüğün farkındaydı. Bu güçsüzlüğün bir süre daha devam etmesi Canbuladoğlu, Kalenderoğlu gibi Celalilerin güçlerini daha da arttırmalarına, belki de Şah Abbas'ın yardımıyla Suriye ve çevresinin Canbuladoğlu Ali Paşa'nın eline geçmesine bile yol açabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle iyi bir planlama ve stratejiye ihtiyacı vardı. Bu doğrultuda haber alma kanallarını ve devletin askeri potansiyelini iyi kullanmalıydı.

Kuyucu Murad Paşa güçleri hakkında tam bilgisi olmadığı Canbuladoğlu Ali Paşa'yı bir baskınla şaşırtmak için gizli bir plan yapmıştı. Kuyucu Murad Paşa'nın 1607'deki doğu Seferi'nin (Ek-9) önceki seferlerden iki üstün yanı vardı. Osmanlı Devleti Habsburglar ile güçte olsa kendi belirlediği koşullarda Zitvartoruk Antlaşması'nı (1606) imzalamış, böylece Rumeli askerleri dâhil bütün Osmanlı Devleti orduları Kuyucu Murad Paşa'nın komutasına girmişti. Kuyucu Murad Paşa'nın en güvendiği birlikler Tiryaki Hasan Paşa'nın komutasındaki Tuna boylarından toplanan gazilerdi. Anadolu kuvvetlerine gelince bunlar için aynı şeyi söylemek imkânsızdı; çünkü hemen hepsinin

bir biçimde Celalilikle ilişkisi vardı. Bunlar ya daha önce kendisi Celali olmuş ve bundan vazgeçmiş veya sadrazamın çağrısına uyarak devlet güçlerine katılmış askerlerdi. Bunları Avrupa’da Habsburglar ile yapılan savaşlarda oldukça deneyimli olan Maryol Hüseyin Paşa’nın emrine verdi. Bu kuvvetleri destekleme görevini de eski bir Celali olan Maraş Beylerbeyi Zülfikar Paşa’ya ve Urmiye Gölü savaşında yararlılığı görülen Karakaş Ahmet Paşa’ya bıraktı (Girswold, 2002: 107).

Sadrazamın birliklerindeki bu sorunların yanısıra onun bir de ikmal sorunu vardı; bunun için memurları aracılığıyla aylardır sefer yolu üzerindeki kadı, sancak beyi ve beylerbeylerine gizlice emirler göndererek asker ve mühimmat sağlamalarını, yolların onarılmasını, köprülerin hazır tutulmasını istemişti. Kuyucu Murad Paşa, Canbuladoğlu Ali Paşa’yı hutbe okutup sikke bastırmasından dolayı devlet açısından en tehlikeli eşkıya reisi olarak görmüş; bu nedenle Anadolu’daki diğer tüm celalilerden önce, bağımsızlığını ilan etmiş olan Canbuladoğlu Ali Paşa üzerine yürümeye karar vermiştir (Uzunçarşılı, 1995: 105; Naima, 1968: 560; Çakar, 2006: 43-45).

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa güçleri 10 Temmuz 1607’de Üsküdar üzerinden Maltepe, Gebze ve oradan Konya’ya doğru harekete geçti. Yolda bazı Celali reislerini affederek pişman olanların bağışlanacağı haberlerini yaydı. Aslında bu haber Celalileri affetmekten ziyade Canbuladoğlu Ali Paşa meselesini çözene kadar arkasını güven altına almakla ilgiliydi. Kendisi Canbuladoğlu Ali Paşa ile savaşırken Canbuladoğlu’na destek vermesi muhtemel olan bu gibi destekçileri bazen vaat, bazende şiddet ve korkutma ile yanına çekme, asileri birbirine düşürme ve nihayet doğrudan savaş ile yok etme siyaseti izlemesi bizce bu temelde değerlendirilmelidir.

Kuyucu Murad Paşa, yolu üzerindeki küçük çaplı eşkıyaları yukarıda belirttiğimiz yöntemler çerçevesinde sindirmiş, mevki vaadiyle yanına çekmiş veya ortadan kaldırmıştır. Böylece hedeflediği gibi Canbuladoğlu Ali Paşa ile karşılaşmadan önce arkasındaki eşkıya gruplarını sorun olmaktan çıkarmıştır. Bu bağlamda faaliyetine Konya’ya varmadan önce, Sultanönü beyi Parmaksız’ın isyanına son vererek başlamıştır (Çelik, 2006: 16). Ardından Çay ve Bolvadin, Konya, Akşehir’de eşkıya çetelerini ortadan kaldırarak Canbuladoğlu Ali Paşa üzerine ilerleyen Kuyucu Murad Paşa, Konya’ya ulaştığında Mevlâna Celâleddin-i Rumî’nin türbesini ziyaret etmiştir. Ardından bölgede ün salmış olan Sıraçoğlu, Mankaracıoğlu, Deli Hüsrev, Atçekenağası, Gögerçinli, Ekleki

Arslan, Kara Abdi, Kunduralı Ahmet ve Hekimoğlu adlı eşkıyaları ortadan kaldırmıştır. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, Canbuladoğlu Ali Paşa dışındaki diğer tehlikeli asi gruplarının liderleri olan Cemşid, Muslu Çavuş, Kalenderoğlu Mehmed ve Kara Said'e karşı nasıl bir strateji takip edileceğini tespit etmek için bir divan toplamıştır. Divanda yapılan müzakereler sonunda, önceliğin Halep'te Canbuladoğlu Ali Paşa ile birleşmek suretiyle bu tehdidi daha da büyütebilecek olan Cemşid ve Muslu Bey isyanlarına verilmesi kararına varılmıştır. Kuyucu Murad Paşa, divanda alınan bu karar doğrultusunda Anadolu'dan Canbuladoğlu Ali Paşa'ya gelebilecek yardımı engelleyerek arkasını sağlama almak amacıyla Kalenderoğlu Mehmed'e Ankara sancak beyliğini vererek Orta Anadolu'da sükûneti sağlamıştır. Kuyucu Murad Paşa, Canbuladoğlu Ali Paşa'ya Anadolu'dan gelebilecek yardımı engelledikten sonra Suriye'nin denetlenmesinde hayati derecede önemli bir engel olan Toroslar ve Kilikya boğazlarında güvenliği sağlamak için bu bölgede ayaklanan Cemşid üzerine yürüme ardından Halep'e yönelmeyi tasarlamıştır (Çelik, 2006: 17).

Kuyucu Murad Paşa sadece Celalileri değil yakınlarını, onlara yataklık edenleri hatta çocukları bile ilerde Celalilere katılabileceği ihtimaline karşı öldürtmüştür. Ona göre "*yılanın başı küçükken ezilmeliydi*" zira kendisine göre bu çocuklar büyüdüklerinde babaları gibi Celali olacaktır. Bu yaklaşım sertlik yanlısı devlet adamlarının isyanlar karşısında uyguladığı şiddet politikasının nereye kadar ulaşabileceğini gösterir. Ayrıca eyaletlere emirler göndererek mahkemelerde haklarında takip kararı alınan suçluların yakalanarak, eşkıya teftişiyle görevlendirilen Mehmed Paşa'ya teslimini istemiştir (Uzunçarşılı, 1995: 112). Bazı Celaliler affedilmiş olsa da tehlikeli Celaliler yakalanıp öldürüldüler. Bütün bu gelişmelere rağmen yine de ordunun sefere çıkışının gerçek sebebini bilen yoktu (Akdağ, 1966: 210-211). Ordu sefere çağrılırken amacın İran'a bırakılan toprakları geri almak olduğu açıklanmıştı; ordu Konya'ya ulaştığında gerçek amacının Canbuladoğlu Ali Paşa'nın kökünü kazımak olduğu ortaya çıkmıştır (Acun, 1999: 704).

Devlet açısından bakıldığında seferin hayati önem taşıdığı söylenebilir. Seferin önemi sadrazamın tavizsiz mizacıyla ilişkilendirildiğinde devletin bu tutumunu anlamak daha kolay olacaktır. Sadrazamın sertliği kendisinden önce gideceği yere ulaşıyordu. Sadrazam sefer yolu üzerinde olan asi Kalenderoğlu Mehmed ile anlaşmaya çalışıyordu.

Kalenderoğlu Mehmed, devlet güçlerine katılmayı önerdiyse de bu isteği kabul edilmedi. Yukarıda dediğimiz gibi sadrazam kendisine Ankara sancak beyliğini vererek bağlılığını sağlamaya çalışmış faaliyetlerini takip etmek için de bir alay görevlendirerek ihtiyatı elden bırakmamıştır (Naima, 1968: 540; Çelik, 2006: 16-20).

Bu mücadele kapsamında İçel’de bulunan Muslu Çavuş’un üzerine de asker sevk edilmiş ancak Muslu Çavuş tebdil-i kıyafetle kaçmayı başarmış, geride kalan askerleri ise öldürülmüştür. Yine aynı mücadele kapsamında Sepetli Boğazi’nda Tavail adlı eşkiya yok edilmiştir. Ardı ardına yaşanan bu olumlu gelişmelerden sonra Suriye’ye doğru hareket eden Kuyucu Murad Paşa, Tekirbeli denilen yere ulaşmıştır. Burada iken ordunun harekâtı açasından oldukça zor bir geçit olan Bakras yakınlarında Taşköprü denilen yerde Cemşid’in metrisler kazarak mevzilenmiş olduğu ve geçidi kapatarak ordunun yolunu kestiği haberi gelmiştir (Çelik, 2006: 17).

Naima, Kuyucu Murad Paşa’nın, Cemşid’e de haber göndererek kendisine katılmasını teklif ettiğini kaydetmektedir. Sadrazamın bu teklifi asilerle uzlaşma siyasetine uygun görünmektedir (Naima, 1968: 439). Sadrazam böylece Kuzey Suriye’ye geçişte koruyucu engel teşkil eden Kilikya’yı denetim altına alarak Canbuladoğlu Ali Paşa’ya buradan baskın yapmayı planlamış olabilir. Cemşid’in bu çağrıya uymayıp isyana devam etmesi üzerine Sadrazam güçleri Tekirbeli yakınlarında iki-üç bin kişilik sekban ordusuyla mevzilenen Cemşid’e saldırdı. Cemşid’in askerleri Osmanlı ordusuna direnememiş kolayca yok edilmiştir. Kuyucu Murad Paşa Adana’ya varmadan Cemşid sadrazamın eşkiya başı olarak tanımladığı Canbuladoğlu Ali Paşa tarafına kaçarak onunla birleşmiştir. Kuyucu Murad Paşa, Cemşid’in ordusunu yok ettikten sonra Canbuladoğlu Ali Paşa açasından koruyucu bir tampon olan Kilikya’ya hâkim olmuş buradan Canbuladoğlu Ali Paşa’ya gelecek bir yardım kalmamıştır. Cemşid’in kaçtığı gece Canbuladoğlu Ali Paşa, sadrazamın üzerine gelmesini engellemek için kendisine hediyeler göndererek bağlılığını bildirmiştir (Safi, 2003: 64; Naima, 1968: 547)

1607’de Çağalazade Sinan Paşazade Mahmut’un (Canbuladoğlu Ali Paşa’nın amcasının katilinin oğlu) şam Beylerbeyliği’ne getirilmesi Canbuladoğlu Ali Paşa’yı iyice zayıflatmıştı. Bu sırada Toskana Büyükelçisi Leoncini, Livorna’ya dönüş yolundaydı ve geri gelişi ancak ertesi yıl baharda olabilirdi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi döndüğünde ise sadece 1000 tüfek ve 5 sahra topu getirecekti. Canbuladoğlu Ali Paşa, Os-

manlı orduları Payas Boğazı'ndan geçerken Kalenderoğlu Mehmed'in onlara arkadan saldırmasını umuyordu; öyle anlaşılıyor ki Canbuladoğlu Ali Paşa, Kalenderoğlu Mehmed'in Ankara sancak beyliğine getirildiğinden haberi yoktu. Aslında sadrazam bu atamayla Canbuladoğlu Ali Paşa'nın en önemli destekçisini devlete bağlamış oldu. Kuyucu Murad Paşa'nın Payas Boğazı'ndan geçeceğini düşünen Canbuladoğlu Ali Paşa adamlarından burada güçlü bir savunma hazırlamalarını istedi. Kuyucu Murad Paşa ise Adana'dan ayrılarak Halep'e Bakras boğazından geçecekmiş gibi yapıp yönünü değiştirmiş 1016'da Cemaziyülahir'in birinde Arslanbeli'ne doğru yönelmişti Topçular Kâtibi Abdülkadir'e göre ise Murad Paşa, Arslanbeli'nden geçerek Halep'e yönelmiştir (Konyalı, 1968: 317; Topçular Kâtibi, 2003: 496).

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, Maraş Beylerbeyi Zülfikar Paşa'yı Arslanbeli'nin doğu kanadının güvenliğini sağlamak ve Canbuladoğlu Ali Paşa ordusunun durumu hakkında bilgi almakla görevlendirip Diyarbakır'dan bin adamıyla birlikte gelmekte olan Topal Yusuf'a da Zülfikar Paşa ile birleşme emrini verdi. Tavi Ahmedoğulları'nın gücünü dengeleyen Nasuh Paşa, Bağdat'ta olduğu için Kuyucu Murad Paşa'nın doğu cephesinden endişesi yoktu (Topçular Kâtibi, 2003: 497). Nitekim Nisan 1607'de Tavi Ahmedoğlu Mehmed'in öldürülmesiyle artık Canbuladoğlu Ali Paşa'ya doğudan gelecek bir yardım kalmamıştır. Kuyucu Murad Paşa kuzeyden gelen devriye birliklerinin düşmanla rasgele temasa geçmesini istedi. Sadrazam Dereme denen yerde (Hupnik Çayı veya Afrin Irmağı yakılarında) ordusuna üç gün dinlenme emri verdi. Yorgun Osmanlı ordusunun ana bölümü dinlenirken Zülfikar Paşa'nın devriyeleri 2 Recep 1016 (23 Ekim 1607)'da, Safi'ye göre bu tarih 21 Aralık 1607'dir (Safi, 2003: 64), düşmanla zorlu bir savaşa tutuştu. Savaşta Osmanlıların Köstendil ve Selanik sancak beyleri yaralandı. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın yardımcılarında Cin Ali Bölükbaşı öldürüldü. Yakalanan esirlerden Canbuladoğlu Ali Paşa'nın bağımsız bir devlet kurmak istediği anlaşılmış; hatta Grisworld, Vasiti'den yaptığı alıntıda Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Mısır'ı almak istediğini belirtmektedir. Bu sırada Kuyucu Murad Paşa, keşif kolaları çıkararak asilerin gücü hakkında bilgi almış ve Canbuladoğlu Ali Paşa güçlerinin Osmanlı ordusunun yarısı kadar olduğu anlaşılmıştır. Bu sırada Kuyucu Murad Paşa'nın ise emrinde 75 bin askeri vardı (Grisworld, 2002: 112-113-115). Bu yaklaşıma göre Canbuladoğlu Ali Paşa güçlerinin otuz – otuzbeşbin civarında olması gerekir.

Kuyucu Murad Paşa, Canbuladoğlu Ali Paşa ile savaşmadan Belen üzerinden, İlgürel ise Arslanbeli üzerinden inildiğini kabul eder (İlgürel, 1993b: 144-145), Oruç Ovası'na inerek Maraş Beylerbeyi ile birleşti. Konyalı'ya göre Canbuladoğlu Ali Paşa, ordusunun Osmanlı ordusuna göre daha zayıf olduğunu bildiği ve sonucu tahmin ettiği için savaş başlamadan sadrazama mektuplar göndererek ona bağlılığını göstermeye çalışmış İran üzerine üzerine çıkılacak sefere birlikleriyle katılmak istediğini bildirmiştir. Konyalı'dan aldığımız mektubu ve cevabını aynen aşağıya alıyoruz:

“Eğer istediğiniz benim vicudumun yok edilmesiye güvenilir bir adamınızı gönderiniz, kellemi kessin ve şerefli huzurunuzla getirsin. Eğer maksat eşkıyayı yok etmek ise bendeniz de Halep'i bırakın Kızılbaş (İran) üstüne gidelim, öcünüzü ben alayım. Onları yok edelim.”

Kuyucu Murad Paşa ise, “*Düşman kılıcından özge aralar gördün mü hiç?*” diyerek “*Celali bayrağı altına gireni padişah bayrağı altına sokmama*” siyasetini sürdürmekte kararlı olduğunu ifade etmiştir (Konyalı, 1968: 316-317-547). Bu mektubun gönderildiğini kabul edersek, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın niyetleri anlaşıldığına göre, savaş artık kaçınılmaz gözüküyordu. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın veya daha önceki isyan örneklerinde isyancıların başladıkları işi yarım bırakmadıklarını sadrazam hesaplamış görünüyordu. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın hazırlıkları düşünüldüğünde amacına ulaşana dek eylemlerini sürdüreceği izlenimini vermektedir.

Kuyucu Murad Paşa Rumeli askerlerinin komutanı Tiryaki Hasan Paşa'nın önerdiği plana göre, savaş sırasında Osmanlı ordusu sahte bir geri çekilme yapıp düşmanın peşlerine düşmesi sağlanacak; düşman gizlenmiş topların meziline girdiği anda yok edilecektir. Tiryaki Hasan Paşa'nın bu planı kusursuz işledi. Gün ortasına değin süren savaş sonunda Osmanlılar yenilmiş gibi yaparak düşmanı tuzak içine çektiler. Ardından topçu birlikler, Rumeli askeri ile birlikte karşı saldırıya geçerek düşman hatlarını yarıdılar (Naima, 1968: 547; Konyalı, 1968: 439-440). De Le Martine Osmanlı ordularının Canbuladoğlu Ali Paşa ordusuna göre silah ve sayıca üstün olduklarını ve “*Çöl Çekirgeleri*” diye nitelendirdikleri Celaliler üzerine nefretle saldırdıklarını anlatır (De Le Martine, 1992: 580). Sonuçta Kuyucu Murad Paşa, Oruç Ovası'nda yapılan savaşta (23-24 Ekim 1607) Canbuladoğlu Ali Paşa'yı yenmiş yenilgiden sonra; Lübnan'ın Emiri Maanoğlu Fahreddin ile diğer kabileler kaçmışlardır. Osmanlı birlikleri kaçanların ardına düşerek birçok tutsak ele geçirdi. Ordu defterdarı Baki Paşa bu zaferi “*Bin on altıda kırıldı sek-*

ban'' diyerek tarih düşmüştür (İlgürel, 1993b: 145).

Yaklaşık otuz-otuzbeşbin kişilik bir ordu, Safi'ye göre ise 20.000 tüfenkli piyade ile 20.000 süvariden oluşan 40.000 kişilik bir ordu toplamasına rağmen Canbuladoğlu Ali Paşa'nın başarısız olma nedeni araç gereç yetersizliği değil, askerinin disiplinli ve eğitilmiş olmayışı ve bunların ortak bir amaç altında birleşmemesinden kaynaklanmıştır (Safi, 2003: 64-70). Celali çetelerinin mensuplarına bakılırsa bunların bir araya gelişlerinin bir tek nedeni olabilirdi: Maaş almak. Nitekim düzenli maaş almalarına rağmen sekbanlarının kendisine ve kurmak istediği devlete geleneksel bir bağlılıkları yoktu. Askerlerinin bağlılığının zayıf olması sadece kendisine has değildi tabii. Aynı durum diğer Celali çetelerinde de vardı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Celalilerin bir araya gelmelerinin en mühim sebebinin ekonomi olduğu dikkate alınırsa askerlerinin liderlerine bağlı olmamaları normal karşılanmalıdır. Canbuladoğlu Ali Paşa devletini kurmayı tasarladığı Halep halkının çoğunun ona ve ordusuna güvenmemesi onun davasının diğer açmazlarından biridir. Halep halkının bu durumunu belki de devletin Halep'te öteden beri uyguladığı yönetim biçiminde aramak gerekir. Nitekim bölge her an değişen dengelerle yönetilmeye alıştı. Halkın bağlılığının zayıf olmasını sürdürüle gelen bu dengelere de bağlamak mümkündür.

Savaşın sonra Kuyucu Murad Paşa çadırının yanında gece geç vakte kadar süren toplu idamlar başladı. Naima, Kuyucu Murad Paşa'nın yaklaşık 26.000 kelleden oluşan bir zafer piramidi yapılmasını emrettiğini belirtiyor. Naima, canı bağışlanan az kişi arasında Yeniçeri Ağası'nın gözüne giren Abaza Mehmed Paşa'dan söz ediyor ki, Abaza Mehmed Paşa ilerde II. Osman'ın öcünü almak bahanesiyle isyan edecek olan kişiydi. Bu durum Abaza Mehmed Paşa'nın isyan sanatını Canbuladoğlu Ali Paşa'nın yanında bulunduğu sırada öğrendiğini akla getirmektedir (Naima, 1968: 548).

Zaferden sonra Osmanlı Devleti ordusu Anadolu'da Celali teftişine çıkarak, Celalilere karışmış ya da karışma ihtimali olan, Celalilerin tabanı kastediliyor, binlerce kişiyi öldürmüştür. Öyle görünüyor ki devlet artık Celali reislerine çeşitli rütbeler vererek kendisine bağlama siyasetini terk etmiş, Celali isyanlarını şiddet yöntemiyle çözme yoluna geri döneceğini göstermiştir. Kuyucu Murad Paşa Anadolu seferine çıkarken bazı asi liderlere (Kalenderoğlu Mehmed gibi) çeşitli görevler vererek onları geçici bir süreliğine bertaraf etme planını uyguladığı hatırlanırsa zaferden sonra artık sıranın bunlara

geleceği kolayca tahmin edilebilir.

Kuyucu Murad Paşa'nın eşkiyayı tenkil hareketi sonuca ulaşmaktan ziyade şimdilik yok etme siyasetidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi binlerce gencin kanı akıtılmasına rağmen isyanların insan kaynağı yok edilememiştir. Bu tenkil hareketinden sonra artık Anadolu'da isyana cesaret edebilecek ne bir lider ne de etrafında toplanacak çift-bozan kalmıştı. Sultan İbrahim dönemi sukunetin kısmen hâkim olduğu bir dönem olmasına rağmen, kıpırdanmalar yeniden başladı. Bu dönemin belli başlı asileri Karesi, İzmir, Aydın ve Saruhan'da Cennetoğlu, Sivas valisi Vardar Ali Paşa idi. Ancak bunlar insan ve silahlı güç bakımından pek bir varlık göstermediler (İlgürel, 1979: 311).

Öyle görülüyor ki Canbuladoğlu Ali Paşa ile yapılan savaş Osmanlı İmparatorluğu'nda bir devri kapattı. Kuyucu Murad Paşa'nın şiddeti devletin asileri bastırmaya gücünün yettiğini gösterdi. Böylece devlet yetersiz kaldığı durumlarda Celali reislerine görev verme veya onların güçlerinden faydalanma uygulamasını terk etmiştir. Yeterli askeri gücü bulduğunda ise otoritesini devam ettirmek için şiddetle isyanları sona erdirmeye yoluna başvurarak asi liderlerin kökünü kazıma ve iktidarını pekiştirmeye yönelmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi biz bunu devletin merkezileşme çabasının bir uzantısı olarak görmekteyiz (Acun, 1999: 704; Barkey, 2007: 225).

Canbuladoğlu Ali Paşa isyanının başarısız olması destekçilerinin farklı tabakalardan gelmesi ve bunların bir araya getiren yegâne sebebin ekonomik nedenlere dayalı olduğunu yukarıda söylemiştik. Nitekim isyanın bir yıl gibi kısa bir sürede bastırılması, isyana katılanların hemen dağılmaları; kiminin devletle uzlaşması, kiminin yurtlarına dönerek ortadan kaybolması bu kanaatimizi doğrulamaktadır. Kuşkusuz devletin bu sırada batıda Avusturya doğuda İran ile savaşlarını sona erdirmiş olması da isyanın kısa zamanda bastırılmasında etkili olduğu söylenebilir. Yine aynı dönemde görülen Karayazıcı Abdülhalim isyanı, her ne kadar Canbuladoğlu Ali Paşa isyanından daha uzun sürdüyse de, yine devletin doğu ve batıda yaptığı savaşları sona erdirmiş olması ve isyancıların birbirleriyle geleneksel olarak bir bağlarının olmaması bastırılmasında etkili olmuştur (Tverinitova, 2006: 113).

2.6. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın İstanbul'a Gelmesi Ve Bağışlanması

Canbuladoğlu Ali Paşa, Kuyucu Murad Paşa ile olan mücadelesinde yenileceğini

anlayınca İnan Şahı'na, katılmak istediğini bildiren mektuplar göndermiştir. Şah'ın kendisine ve askerlerine gereksinim duymadığını öğrenince de önce Kilis'e giderek ailesini topladı. Ardından Halep'e geçti; Cuma ve Hırtavi adlı iki bölükbaşıyla birlikte ailesini iki yıl yetecek erzakla Halep'in iç kalesine yerleştirdi; kendisi ise Halep'te tutunamayacağından yüz kırk adamıyla birlikte Bankos'a doğru harekete geçti. Bankos'a giderken damlarda toplanan kadın ve çocuklar onların üstüne pis sular döküp onları tahkir ettiler. Canbuladoğlu Ali Paşa Bakos'tan ayrıldıktan sonra Mardin ve Diyarbakır üzerinden Malatya'ya oradan da Eskişehir'e geçti. Durumunun kötülüğünü kavramış olmalı ki önden amcası Haydar Bey'i kendisi adına af dilemek üzere İstanbul'a gönderdi (Konyalı, 1968: 318; Hammer, 2010: 1209; İlgürel, 1993b: 145). Canbuladoğlu Ali Paşa'nın kendisinden önce amcasını İstanbul'a göndermesi sultanın nabzını ölçmek için bir göstergesi sayılmalıdır. Kuşkusuz af edilmeyeceği sinyalini alsaydı İstanbul'a gitmeyerek başka bir yol tutacaktı. Akla ilk gelen kendisine katılmayı öneren Kalenderoğlu Mehmed ile birleşme veya İnan'a kaçma ihtimalidir. Amcasının arkasından kendisi de sultan ile görüşmek için İstanbul'a doğru yola koyuldu. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın bu davranışı kendisinden sonra isyan edip yenilen ve hazinedarı olan Abaza Mehmed Paşa'ya örnek olmuştur. Nitekim Abaza Mehmed Paşa'da Sultan IV. Murad ile görüşerek onu etkilemeyi ve affedilmeyi ummuş, İstanbul'a gitmiştir.

Zaferden sonra Kuyucu Murad Paşa ise, Halep'e yönelerek, yolda Kilis ve Reisül Osman kalesine sığınmış olan Celalileri yok ettikten sonra; Canbuladoğlu Ali Paşa'nın bütün mallarını müsadere etti. Ardından da 17 Recep 1016 (5, 8 Kasım 1607)'de Konyalı ve Naima'ya göre fazla bir direnişle karşılaşmadan Halep'e girmiştir (Konyalı, 1968: 318; Naima, 1968: 549).

Ancak Grıswold'e göre sadrazam, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın üç binden fazla adamının bulunduğu Halep'i, geceli gündüzlü dört gün boyunca kuşatmış ve burada şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır (Grıswold, 2002: 117-121). Beşinci gün kaledeki asilerin talebi üzerine onlara aman verilmişse de teslim olduktan sonra katledilmişlerdir. Böylece 5- 8 Kasım 1607'de Halep Kalesi asilerden geri alınmıştır. Ancak iç kale birkaç kez kuşatıldıysa da alınamadı. Sadrazam bu defa iç kaleye haber göndererek kaledekilerin ve Canbuladoğlu Ali Paşa'nın eşlerinin bağışlanacağını bildirmiş; kaledekiler de bu öneriyi kabul etmiştir. Ancak Kuyucu Murad Paşa'nın sözünde durmayarak teslim olanları idam

ettirmesi isyancıların akrabalarını dahi amansız bir şekilde cezalandıracağını bir defa daha ortaya koymuştur. Sükûnet ortamı sağlandıktan sonra, Halep eyaleti Dişlenk Hüseyin Paşa'ya (Konyalı, 1968: 319), kadılık görevi de Çeşmî Efendi'ye verilmiştir. Sadrazam bu atamaların ardından geri dönmek niyetinde iken, uzun süren sefer sonunda ordunun yorgun olması, kış mevsiminin gelmesi, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın tekrar dönme ihtimali ve elde edilen zaferin sürdürülememesi gibi gerekçeler yüzünden kışın bölgede geçirilmesine karar vermiştir. Bu kararın ardından Kuyucu Murad Paşa 14 Şaban (4 Aralık 1607)'da Halep'te ordunun kışlaması için hazırlık yaptırdı. Bu doğrultuda sipahileri Şam'a, silahları Trablusşam'a, ulufecileri de Maraş ve Antep'e kışlamak üzere göndererek, tüm bölgeyi kontrol altına aldı. Kendisi ise kışı geçirmek üzere Halep'te kalmıştır. Kuyucu Murad Paşa burada haftada dört gün divan toplantısı yaparak, eyalette bozulan düzeni yeniden tesis etmek için bir taraftan yerel görevlileri değiştirirken, diğer taraftan Canbuladoğlu Ali Paşa'nın geri dönme ihtimali ve diğer Celalilerle yapılacak savaşlar için asker toplamaya çalışmıştır (Griswold, 2002: 119).

Sadrazam 1016 kışı boyunca (1607-1608) baharda İran'a yapılacak sefere hazırlık olmak üzere askere toplanma emri verirken öte yandan bölgedeki Celalilere karşı amansız bir takip başlatmış ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi Canbuladoğlu Ali Paşa'nın atadığı görevlileri değiştirerek yeni atamalar yaparak Suriye'de devletin gücünü yeniden kurmuştur. Sadrazamın bu buyruğuna uyan Suriyeliler arasında Maanoğlu Fahreddin ile Seyfoğlu Yusuf'ta vardı. Kuyucu Murad Paşa bu asileri paylarına düşen asker ve parayı getirmeleri koşuluyla affetmiş; böylece Suriye'de eski düzen yeniden sağlanmıştır (Topçular Katibi, 2003: 504-510; Griswold, 2002: 119).

Sultan I. Ahmed'in isteği sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın Suriye'de kalıp düzeni yeniden sağlaması ve Safevilerin yakın zamanda ele geçirdiği toprakları geri almak için baharda İran seferine çıkmasıdır. Bu doğrultuda kendisine gönderilen emre karşı İstanbul'a gönderdiği cevapta:

“Bizi kendi halimize bırakınız, iş sahibi işini bilir, herkesin sözüne kapılmayınız; evvela kendi memleketimizdeki düşmanı bertaraf edelim, sonra İran seferine çıkalım.” diyerek Celali kalıntılarını temizleme niyetinde olduğunu göstermiştir. Nihayet Ramazan 1017 (18 Aralık 1608)'de İstanbul'a yanında Celalilere ait dört yüz bayrakla geldi ki bu bayraklar eşkıyaların gücünü temsil etmektedir (Uzunçarşılı, 1995: 119).

Canbuladoğlu Ali Paşa, Malatya üzerinden İstanbul'a giderken Eskişehir'e geldiği sırada, Kalenderoğlu kendisine haber göndererek: *"Benim dahi istediğim istiğfardır, gelsin konuşalım. Bundan sonra bizden ayrılma ki, intikamını alayım"* diyerek birleşme çağrısı yaptıysa da Canbuladoğlu Ali Paşa bunu kabul etmedi (Naima, 1968: 551; Topçular Kâtibi, 2003: 516). Canbuladoğlu Ali Paşa 9 Ramazan 1016 (28 Aralık 1607)'da Celali önderleriyle bir dizi görüşme yaparak, Tavail Ahmet'e birlikte hareket etmeyi önerdiyse de önerisi kabul edilmedi. Kalenderoğlu ve Karasaid ile görüşmesinde de onların sadrazamla anlaşma yapmak için görüşme yaptıklarını öğrenince kendilerine katılmayı kabul etmeyerek beş gündür adeta tutuklu gibi bulunduğu odanın duvarını yıkarak İznik'e geldi. Burada af dilemek üzere gönderdiği amcası ve kethüdasıyla karşılaştı. Olayların gelişimi bize tarafların burada buluşma kararı aldıkları izlenimini vermektedir. Canbuladoğlu Ali Paşa padişahın af talebini kabul ettiğini öğrenince İstanbul'a doğru yola koyuldu (Safi, 2003: 71; Hammer, 2010: 1210).

Canbuladoğlu Ali Paşa'nın İstanbul'a gelişi yeni bir sorun başlatmıştır. O da şudur: Canbuladoğlu Ali Paşa krallığını ilan eden bir asi olarak mı kabul edilecek? Yoksa af edilecek miydi? Sözüünü ettiğimiz sorunun aydınlatılması konumuzun anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir. Eşkíya ve asilerin yaptığı fiiller İslam ceza hukukuna göre büyük günah, hukuken de büyük bir suç olarak kabul edilmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi "Eşkíya", terimi İslam hukukunda, silahlı veya başka bir şekilde, baskın yapan, yol kesen, mala ve cana tecavüz eden, kamu düzenini ve asayíři ihlal eden kimseleri ifade eder. Diğer suçlara göre daha ağır cezalar verilmesi ise, eşkıyalığın toplumun huzuruna kastetmesindedir. Hukuki açıdan ise eşkıyalık şöyle tarif edilmektedir: Malı gasp etmek, suikastta bulunmak, öç almak, ülkenin iç huzurunu bozmak için; halkın yaşadığı yerleri yakıp-yıkarak, insanları öldürerek, yollarda ve geçitlerde soygun yapıp, adam kaçırmak, emniyet ve asayíři tehdit ve ihlal etmektir (İlgürel, 1995: 466-469; Bardakoğlu, 1995: 463-466). Aslında eşkıyaların işledikleri suçlar, kamunun düzenine karşı işlenmiş sayılarak İslam hukukuna göre had cezası verilir ve suçlu affedilmezdi. Osmanlı Devleti'de Celali isyanlarıyla baş edebilmek ve otoritenin temini amacıyla bu yoruma dayanarak eşkıyalardan bir kısmına karşı "ta'zir" (siyaseten katl) cezası uygulanmıştır (Uzun, 2008: 4). Diğer bazı eşkıyalar da, devletin otoritesini koruma siyaseti ge-

reğince, affedilmiş ve devletin sadık birer görevlisi haline getirilmiştir. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın af edilmesi de bu yoruma göre yapılmış olmalıdır.

Asi-Bağy kelimesi ise sözlüklerde; baş kaldıran, isyan eden, hayırsız, emirlere itaat etmeyen, dikbaşı, meşru yönetimi tanımayıp baş kaldıran anlamında kullanılmaktadır. İsyân ise asinin yaptığı iş olup; herhangi bir amaçla, kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, başkaldırma, ayaklanma diye tarif edilmektedir. İsyân; devlete, hükümdara veya meşru idareye karşı gelme içeriği taşıdığı için yapılan iş eşkıyalıktan farklı bir anlam taşımaktadır. Asinin hükümdarı değiştirmek veya hükümdarın herhangi bir konudaki emrini uygulamamak için geçerli mazeretleri bulunmalıdır (Uzun, 2008: 2-3). Nitekim Canbuladoğlu Ali Paşa isyan gerekçesini amcasının haksız bir şekilde öldürülmesi ve onun öcünü almaya dayandırmış ki bu yoruma göre onun öne sürdüğü bu gerekçe geçerli kabul edilebilir.

Asi kelimesi Fıkıhta meşru devlet başkanına silâhla karşı koyma, isyan etme anlamında kullanılan bir terimdir. Asi kelimesi sözlüklerde ise "haktan ayrılmak, zulmetmek, haddi aşmak" anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak ifade ettiği siyasî anlamın yanı sıra "Allah'a karşı gelme, dinin çizdiği sınırları aşma" anlamında dinî-ahlâkî bir terim olarak da kullanılmaktadır. Dinî ve hukukî anlamlarda isyan eden kimseye bagy veya asi denir. Ayrıca devlete isyan edenlerin işgal ve hâkimiyeti altındaki bölgeye dârülbağy, isyancılara ehl-i bağy denilmektedir (Şafak, 1991: 451-452).

Devlete karşı silâhlı ayaklanmanın asi suçu oluşturması için gerekli şartlar konusunda mezhepler farklı görüşler ileri sürmüştür. Genellikle kabul edildiğine göre asi suçunun birinci unsuru, isyanın meşru bir devlet başkanına veya devlet düzenine karşı yapılmış olmasıdır. Hukukçuların çoğunluğuna göre adalet vasfına sahip olmayan devlet başkanının değiştirilmesi gereklidir. Böyle bir devlet başkanına silâhla karşı çıkmamanın asi suçu oluşturmayacağı hususu hukukçular tarafından kabul edilmektedir. Yine bu sebeple bir kısım hukukçular asiye meşru devlet başkanına karşı gayri meşru ayaklanma şeklinde tarif etmekte, böylece zalim devlet başkanına karşı çıkmayı bu tarifin dışında tutmaktadırlar (Şafak, 1991: 451-452).

Şafak'a göre asiliğin ikinci unsuru isyanda kuvvet kullanılmasıdır; kuvvet kullanmadan devlet başkanına muhalefet etmek isyan sayılmaz (Şafak, 1991: 451-452). Nitekim Canbuladoğlu Ali Paşa otuz-otuzbeşbin kişilik silahlı bir ordu kurarak baş kaldır-

ması kendisini asi tanımının bu niteliğine sahip olduğunu göstermektedir.

Asiliğin üçüncü unsuru devlet başkanının değiştirilmesi veya emirlerine uyulmaması kasdının bulunması; yanısıra isyancıların eylemlerini haklı bir nedene dayandırmalarıdır. Devlet başkanının meşru olmayan yollarla bu makama geçtiğini veya görevlerini yerine getirmediğini iddia etmek haklı sebepler arasında sayılabilir. Bu şartın önemi, böyle bir sebebe dayanmadan isyan edenlerin asi değil, eşkıya sayılmaları ve ona göre cezalandırılmalarıdır (Şafak, 1991: 451-452). Bu yoruma göre Canbuladoğlu Ali Paşa haksız yere öldürülen amcasının intikamını almak için ayaklandığını söylemesi isyanına geçerli bir neden sağlamaktadır. Aynı zamanda isyanını sultanın akıl hocalarına karşı yaptığını söyleyerek sultanın görevlerini yerine getiremediğini idda etmesi bu görüşle bağlantılı olmalıdır.

İsyancılarla savaşmak ve onları öldürmek dinen helâl kabul edilmiş ancak ele geçirilen yaralılar öldürülmez, malları ganimet olarak dağıtılmaz ve telef edilmez, aile fertleri esir alınmaz. Bazı İslam hukukçularına göre kaçan asiler takip edilmemeli ancak bu kaçış diğer isyancılarla birleşerek yeni bir isyana yol açacaksa bunların takip edilip yakalanması, değilse takip edilmemesi görüşünü benimsemiştir (Şafak, 1991: 451-452). İsyanın bastırılmasından sonra Kuyucu Murad Paşa'nın isyancıların izini sürmesi bu görüşle kolayca bağdaştırılabilir.

Hukukçuların bir kısmı isyan başlamadan asilerle savaşılmayacağı kanaatinde. Çoğunluğu teşkil eden hukukçulara göre ise asilerin isyan edeceklerine muhakkak gözüyle bakılıyorsa savaşa başlamak için fiilen isyan etmeleri beklenmemelidir. Çünkü bu durum isyanın büyümesine sebep olur. İsyân ve isyanın bastırılması İslâm hukukunda bir iç sorun olarak kabul edilerek yabancı bir devletin asilere yardım etmesi düşmanca bir davranış olarak algılanmıştır (Şafak, 1991: 451-452). Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Toskanalılarla işbirliği yaptığı dikkate alınır bu Toskanalılarının bu davranışının devlete karşı düşmanca kabul edilmesi ve bu yönde tepki verilmesi beklenir. Ancak incelediğimiz kaynaklarda bu konuyla ilgili herhangi bir bilgiye raslayamadık.

Bütün bu değerlendirmelerin ışığında Osmanlı Devleti idarecilerinin Canbuladoğlu Ali Paşa isyanına ilişkin yaklaşımını değerlendirmek sonuca ulaşmamızı kolaylaştıracaktır. Canbuladoğlu Ali Paşa, padişahın huzuruna çıkarak "*Kusurumuzu bilip tövbeye geldik; ferman sizindir*" diyerek af dileğinde bulundu (Naima, 1968: 553).

Hükümet, Sultan I. Ahmed de dâhil, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın İstanbul dışında kalıp kışkırtıcılığa devam etmesindense İstanbul'a gelmesini ve bu sayede Celali önderlerinin aklını çelerek onları merkezle bütünleştirmek için Canbuladoğlu Ali Paşa'dan yararlanmak istiyordu. Nitekim bu siyaset doğrultusunda Canbuladoğlu Ali Paşa bağışlanmıştır. Ardından adamlarını İstanbul'a taşımak için gemi gönderilmiştir. Nihayet asiler 27 Ramazan 1016 (16 Ocak 1608)'da İstanbul'a ulaştı. Sultan, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın durumunu bir divan toplayarak müzakere etti. Sultan I. Ahmed toplantı bittikten sonra niyetini belli etmeden divandan ayrıldı. Ardından Canbuladoğlu Ali Paşa'yı bir hafta boyunca sorguladı. Divandaki sertlik yanlıları muhtemelen asilerle ilgili hukukunun uygulamasını yani Canbuladoğlu Ali Paşa'nın idam edilmesini beklemiş ancak beklenilen aksine sultan Canbuladoğlu Ali Paşa'ya çok iyi davranarak kendi sarayının karşısındaki eski Sadrazam Derviş Paşa'nın sarayına bir süreliğine yerleştirdi (Konyalı, 1968: 320-321; Grıswold, 2002: 121-122).

Padişah, Canbuladoğlu Ali Paşa'ya isyan gerekçesini sorduğunda, Andreasyan'a göre, Canbuladoğlu Ali Paşa, Nasuh Paşa ve diğer devlet adamlarının kendisini Celali olmaya sevk ettiklerini söyledi. Onların askerleriyle memleketine saldırdıklarını kendisinin yurdunu korumaya çalıştığını, fakat askerlerinin Celali olduklarını ve onları vazgeçiremediğini söylemiştir (Andreasyan 1964: 40-41). Andreasyan'ın Canbuladoğlu Ali Paşa'nın istemediği halde bu duruma düştüğünü kabul etmesi tarihi realiteye uymamaktadır. Gerçekte bu af bu ve benzeri isyanlarda olduğu gibi devletin bu asinin gücünden yararlanmak için yapıldığı söylenebilir.

Padişah, imparatorluğu uzun süre uğraştırmasına rağmen Canbuladoğlu Ali Paşa'yı af ederek onu Temeşvar'a Sancakbey'i olarak atamıştır. (Muharrem 1017/ Nisan 1608). Canbuladoğlu Ali Paşa'nın bu görevde ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Devlet kurmak için Toskanalılar'la görüşen biri için zayıf bir savunma yapmasına rağmen affedilmesi ve Temeşvar'a sancak beyi olarak atanması Canbuladoğlu Ali Paşa'nın sultan üzerinde bıraktığı etkiyle açıklanabileceği gibi; devletin bölgesel güçlerle ittifaka girerek onlardan yararlanma siyasetine de bağlanabilir. Daha sonra görülecek Abaza Mehmed Paşa İsyanı'nda da benzer bir savunma yapıldığı ve onun da af edildiği görülecektir. Canbuladoğlu Ali Paşa İstanbul'a kardeşi Hüseyin Paşa'nın oğlu Mustafa ile birlikte gelmiştir. Mustafa saray hizmetine alındıktan sonra IV. Murad'ın yakın adamlarından

biri olacak ve vezir rütbesine kadar yükselerek Rumeli Beylerbeyliğine getirilecektir. 1636'da Musa Çelebi adında birini öldürmekle itham edilerek idam edilmiştir (İlgürel, 1993b: 145; Konyalı, 1968: 440).

I. Ahmed'in Canbuladoğlu Ali Paşa'yı af etme siyasetini benimsemeyen bazı devlet adamları Canbuladoğlu Ali Paşa'nın idamını talep etmelerine rağmen istekleri kabul edilmeyen bu devlet adamları Kuyucu Murad Paşa İstanbul'a gelene kadar bu karara uymuş görünmektedirler. Devlet Canbuladoğlu Ali Paşa'nın affedilerek diğer Celali liderlerini benzer biçimde hizaya getirmeyi düşünmüş olmalıdır; ancak sözü edilen bu yöntemin asi liderler üzerinde etkili olmadığı önceki olaylardan bilinmektedir. Hükümetin asileri etkinlik alanlarından uzak bölgelerde görevlendirme siyaseti ilk kez Karayazıcı Abdülhalim isyanında uygulanmış Canbuladoğlu Ali Paşa'dan sonra ayaklanan hazinedarı Abaza Mehmed Paşa vakasında da benzer bir uygulama yapılmıştır. Canbuladoğlu Ali Paşa, Temeşvar'da bir yıl Jorga'ya göre ise iki yıl beylerbeylik yaptıktan sonra öldürülme tehlikesi içinde olduğunu düşünerek Nisan 1609'da Belgrad'a kaçmıştır (Jorga, 2005: 359; Hammer, 2010: 1210). Konyalı ise Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Temeşvar'da iki yıl görev yaptığını ve burada iyi bir idare kurduğunu halkın kendisinden memnun olduğunu kabul etmektedir (Konyalı, 1968: 320).

Sultan I. Ahmed, İstanbul'daki iktidar kavgalarının bir uzantısı olsa gerek Kuyucu Murad Paşa'nın Halep'te kalarak güçlerini toplayıp baharda İran'a karşı sefere çıkmasını istemiştir (Jorga, 2005: 360; Acun, 1999: 704). Ancak Kuyucu Murad Paşa İstanbul'a geri dönmüş ve Canbuladoğlu Ali Paşa'nın sağ olduğunu öğrenince de damadı Budin beylerbeyi Ali Paşa'ya haber göndererek Canbuladoğlu Ali Paşa'yı yakalatmış ve Belgrad'ta birkaç ay tutuklattıktan sonra 1 Mart 1610'da idam ettirmiştir. Kesik başı da adet olduğu üzere İstanbul'da meydanlarda sergilenmiştir (Topçular Kâtibi, 2003: 458).

Canbuladoğlu Ali Paşa'nın girişimi çok büyümeden bastırıldı. Fakat isyan siyasal değişim sürecinde yetkileri arttırılan eyalet paşalarının merkezi yönetime kafa tutması, 17. yüzyıl siyasal yaşamının temel özelliklerinden biri haline geldiğinin göstergesi olmuştur (Yücel ve Sevim, 1997: 22). Osmanlı Devleti'nin hem doğu hem de batıda tehlikelerle karşı karşıya kaldığı sırada Celali isyanlarını bastırması iç sorunlarını çözümlenebilecek yeterli gücünün bulunduğunu gösterdi (Shaw, 2004: 235).

Kuyucu Murad Paşa'nın üç sene süren temizlik faaliyeti sonucunda Can-

buladoğlu Ali Paşa, Kalenderoğlu Mehmed, Tavid Ahmet ile kardeşi Meymun ve daha kukk nüfuslu kırk sekiz çete dâhil olmak üzere altmış beş bin kişiye öldürdüğü kaydedilmiştir (Akdağ, 1966: 211; Uzunçarşılı, 1995: 113). Kuyucu Murad Paşa Celaliliğin son bulmasının sekbanların yok edilmesine bağlı olduğuna inanıyordu. Hâlbuki köy sosyal bünyesi o kadar çok sekban (iftbozan) ıkardıyordu ki onları tktmek neredeyse imkânsızdı (Akdağ, 1966: 211). Bu yönüyle bakıldığında Kuyucu Murad Paşa'nın Anadolu seferi sonucu, Celali kalıntıları Abaza Mehmed Paşa isyanında yeniden bir araya gelene kadar, geçici bir sukunet sağlamıştır. Celaliliğin yeniden türemesi onların yok edilmesi için köklü ekonomik ve sosyal reformlar yapmak gerektiğini açıkça ortaya ıkarımış; ancak o zamanın şartlarında bunu gerçekleştirmek mümkün olmamıştır.

Kuyucu Murad Paşa, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın giriştiği türden isyanların bir kere daha tekrar etmemesi için Halepli sekbanların ve Canbuladoğlu Ali Paşa'nın önemli yandaşlarının öldürülmesi, bütün mallarına el konulması, topraklarının merkezi hazineye aktarılmasını emretti. Bu doğrultuda Halep veziri Ahmed Paşa'ya ve Halep kadısına gönderilen hükümde Canbuladoğlu Ali Paşa'nın adamlarından olan Turan isimli bir şahsın mallarına el konulması ve şer'an hakkından gelinmesi emredilmiştir. Yine Antep kadısına gönderilen bir hükümde Canbuladoğlu Ali Paşa sekbanlarından olan ağırhanoğlu Recep adında bir şahsın Adana ve Payas yakınlarında halkın malına el koyduğu belirtilerek derhal yakalanması istenmektedir.⁸ Kuyucu Murad Paşa ile birlikte Celali dehşetinde belli bir aşama kaydedildiyse de, Celaliliğin kaynaklarını ve potansiyel Celalileri yok etmek fiilen imknsız olduğu için yerel düzeyde yağma devam etti. Sekbanların ortaya çıkmasını ve ordulara katılmasını sağlayan süreç sisteme insan gücü sağlamaya devam etti. Esasen İmparatorluk tamamen yeniden örgütlenmediği takdirde Celalilerin, büyük ölçekli bir hareket olmasalar da, yerel düzeyde önemlerini korumaları kaçınılmazdı (Barkey, 2007: 227).

Oruç Ovası zaferinden sonra Halep'in güneyi eskiden olduğu gibi bl ynet yöntemiyle idare edilecek; Seyfoğlu Yusuf ve Maanoğlu Fahreddin gibi yerel emirler vergilerini verip barışı bozmadıkça hükümette onları bir başlarına bırakacaktır. Böylece dışardan karışan olmaksızın yerel emirler halkına istediğini yaptırabilecek Canbuladoğlu Ali Paşa isyanından ncek gibi sistem işlemeye devam edecektir (Griswold, 2002: 124).

⁸ Bu türden iki belgeye BOA 80 numaralı Mhime Defterinde 971 ve 973 numarada rastladık.

Maanoğlu Fahreddin affedilmesinin ertesi günü Toskanalılar'la görüşmeye başladı. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın kurmak istediği devlet şimdi onun kafasında geliyordu. Büyük Düka, Lübnan'da Maanoğlu Fahreddin'i desteklerken Doğu Akdeniz'de etkinlik kurmak istiyordu. Maanoğlu Fahreddin Osmanlı güçlerinin baskısıyla bir Fransız gemisiyle önce Malta'ya sonra Napoli'ye ardından da Livorno'ya gelmiş ve nihayet oradan Floransa'ya geçmiştir. Burada üç yıl kaldıktan sonra da geri dönmüştür. Fahreddin'in İtalya'da kaldığı bu süre içinde Papa V. Pol ile görüştüğünü ve papanın da bir Haçlı Seferi için umutlandığını aktarması bizce mantıklı olabilir. Çünkü Papalığın her fırsatta Osmanlılara karşı Haçlı birliği düzenlemek istediği bilinmektedir. Maanoğlu Fahreddin Floransa Büyük Dükası ile bir anlaşma yaparak, Andreasyan anlaşmanın içeriğinden söz etmemiş, mühendis, mimar ve çeşitli sanatkârlarla beraber memleketine geri döndü. Bir süre sonra Maanoğlu Fahreddin, Kaptan-ı Derya Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasıyla giriştiği savaşta yenilerek dağlara çekilmiştir. Diğer birçok isyancıda olduğu gibi Maanoğlu Fahreddin de, Canbuladoğlu Ali Paşa gibi, bir yolunu bularak İstanbul'a gelip sultandan af dilemiş ancak idam edilmekten kurtulamamıştır (1633) (Andreasyan, 1964: 182-185).

Canbuladoğlu Ali Paşa'nın İstanbul'a gitmesinden sonra adamları etrafa dağılmış mühim bir kısmı Antep'e geçmiştir. Nitekim Cuma Çam'ın Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığı 11 numaralı 1608, 1609 yıllarına ait Antep şeriye sicillerinin incelenmesi sırasında Canbuladoğlu Ali Paşa isyanının bastırılmasından sonra Antep'e gelen ve eşkıyalığa devam eden adamlarıyla ilgili 20 davaya rastladık. Bu davalar daha çok geçmişte bu kişilerin Canbuladoğlu Ali Paşa'nın adamları olduğuna atıfta bulunarak başlamakta ve dava bu şekilde görülmektedir. Biz bu adamların isyan etmese bile eski alışkanlıkları olan otorite tanımazlığına bağlamaktayız. Şimdi bu davalardan seçtiğimiz bir kaçını aşağıya olduğu gibi aktarıyoruz. (Ek-1). Dava no:116 Canbuladoğlu Ali Paşa adamlarının Antep'e geldiklerinde bazı şahısların mallarına el koydukları ve bu malların sahiplerine geri verilmesi gerektiği ile ilgilidir. Bu dava aşağıya aynen alınmıştır:

“Oldur ki Daşlık Mahallesinde Durmuş Bin Mehmed mahzar-ı kazada Allahverdi Bin Ali muvacehesinde takrir-i kelâm edub mezkur Allahverdi seğban bölükbaşı olan kapaklı bölükbaşı demekle ma'rif şakilik Çavuş nâmında olub Canpolatoğlu Antep üzerine müstevli olundukta mezbur Allahverdi evime konub beş yüz aded üzüm evlek ve yirmi

kile buğdayı ve yirmi kile arpayı ve evimde bulunan asbabımı zabt ve kabz eyleyub bana zorla zulüm ve taaddi eylemiş idi ahali rast geldi şer'le sual olunub mucibinde icra olunmasını talep ederim deyce bil-muvacehe 58 meşfur Allahverdi sual olundukta mezbur Durmuş'un evine kondum ve lakin bir nesini almadım haberim yokdur deyu inkar eyledikte mezbur Durmuş'tan beyyine talep olundukta u'duldan Hamis Bin Mustafa ve Hacı Mehmed İbn-i Hacı Yusuf Hazıran olub edâ-yı şehadet-i şer'iyeye kılub merkum Allahverdi merkum Kapaklı bölükbaşından Çavuş olub Canpolatoğlu Antep üzerine musevli olundukta mezbur Allahverdi mezbur Durmuş'un evine konub beş yüz üzüm evlek ve yirmi kile arpa ve yirmi kile buğday ve evinde bulunan asbabını zabt ve kabz eyledi. Biz gördük hasbeten lil-lâh şahidlerin şehadet dahi ederiz dediklerinde şehadetlerini hayz-i kabulde vaki olub ma-vaka'a kayd-ı ketb olundu.” (Çam, 2008: 59)

Bir diğer davada ise Canbuladoğlu Ali Paşa'nın kardeşi olduğunu tahmin ettiğimiz Abdülaziz'in yetim olan yeğenlerine nafaka verilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik mahkemede alınan bir karardır. Bu bilgiyi aşağıya aynen alıyoruz:

“Oldur ki Mahalle-i İlhan'dan fevt olan Canpolat'ın küçük oğlu Hamza ve Zeynel nam yetimlerin emmisi Abdülaziz bin durak mahzar-ı kazada takrir-i kelim edüb yetiman-ı mezburan nafaka ve kisveye muhtaçlardır. Müslümanlardan olan şahs olunub nafaka ve kisve tenbih olunması talep ederim dedikte u,duldan Mehmed bin Veli ve İsmail bin Hacı Hasan hazıran olub mezbur Abdülaziz'in karındaşı müteveffi Canpolat'ın küçük oğulları nafaka ve kisveye muhtaçlar deyu ihbar etmeğin yetiman mezburan mrzburan kibel-i şer'den yevmi bir iki şahi nafaka ve kisve ve sa'ir lazıması için tayin olunub kayd ayni olunub istidaneye izin verildi.” (Çam, 2008: 74).

11 Numaralı Antep Şeriye Sicilleri'nde Canbuladoğlu Ali Paşa isyanına karışmış şahısların davaları eşkiya teftişi çerçevesinde incelenebileceği gibi adi suçların işlenmesi sırasında yakalanan şahısların Canbuladoğlu Ali Paşa isyanına katılmış olmalarına istinaden ceza verilmiş olması da mümkündür. Nitekim belirtilen bu davaların hepsi davalıının Canbuladoğlu Ali Paşa isyanında yer aldığını belirtmekle başlayıp daha sonra işlediği suçlar belirtilerek hakkında bir karar verilmiştir. İncelediğimiz belgelerde bunun dışında duruma açıklık getiren herhangi bir bilgiye raslamadık.

Oruç Ovası Savaşı'nı izleyen yıllarda Suriye'de zaman zaman ayaklanmalar oldu. 1613 yıllarına gelindiğinde Canbuladoğulları'nın Kilis'te hala etkin olmalarına rağmen

men İmparatorluk için tehlikeli olmadıkları rahatça söylenebilir (Eldem, Goffman, Masters, 2003: 35). Ali Paşa'nın oğlu olduğu tahmin edilen Canbulad bin Said (öl.1640) ile oğlu Ribah bir müddet Kilis ve Halep'te ikamet ettiler. Canbuladoğulları'nın bir kısmı Kilis'ten ayrılarak, 1630'dan sonra Emir Fahreddin'in daveti üzerine Lübnan'a giderek Şuf'ta yerleşmiş ve 17. yüzyılda Sünniliği bırakıp Dürzîliğe geçmişlerdir. Konyalı da, Canbuladların Dürzî olmadıklarını sadece Dürzî Maanoğlu Fahreddin ile işbirliğinden dolayı böyle anıldıklarını kabul eder. Canbuladoğlu ailesinin Kilis'te kalan kısmı bugünkü Türkiye ve Suriye sınırındaki Cebel-i Kürt'te bulunmaktadır. 18. yüzyıl boyunca da Kilis'in siyasetinde etkinliklerini sürdürmüşlerdir (Eldem ve Diğerleri, 2003: 35; İlgü-rel,1993b: 145; Konyalı, 1968: 441).

Canbulad bin Said'in ölümünden sonra ailenin başına önce Ribah, ardından da oğlu Ali geçti. Ali, Lübnanlı Tanuh ailesinden Kadı Şeyh Kaplan'ın kızıyla evlenerek bu nüfuzlu aileye katıldı. Kayınpederi Şeyh Kaplan'ın erkek çocuk bırakmadan ölmesi üzerine "Şeyhülmeşayih" oldu ve ölümüne kadar (1778) bu unvanını taşıdı. 18. yüzyılın ilk yarısında aile Ali tarafından Canbuladi ve Yezbeki adlı iki kola ayrıldı. Canbuladi koluna mensup Kasım, Şihaboğulları ile anlaşmazlığa düştü. Kasım'dan sonra ailenin başına geçen Beşir, Cebelidürz emiri oldu. Bu aileden olan Said Bey 1860'ta Lübnan'da Vak'asf denilen karışıklıklarda önderlik etti ve 1861'de öldü. Bu ailenin kolları devam etmedi; ancak bunların bıraktıkları miras ve mücadele ortamı bugünkü modern Lübnan'ın karışık siyasi hayatında hala etkili olmaktadır (Eldem ve Diğerleri, 2003: 35; İlgürel, 1993b: 145; Konyalı, 1968: 441).

Günümüzde Canbulad'lar hala Lübnan'ın önderleri arasında yer almaktadırlar. Bunların en ünlüsü Cemal Canbulad'tır. Şair, araştırmacı ve mutasavvıftır. 1946'dan beri İlerici Sosyalist Parti'nin temsilcisi olarak parlamentoda bulunmaktadır. 16 Mart 1977'de öldürüldükten sonra yerine oğlu Velid geçmiştir. Canbuladlar'ın Türkiye'deki akrabaları arasında TBMM'de bir dönem milletvekili olan Dr. Muzaffer Canbulad vardır (Griswold, 2002: 125). Kilis doğumlu olan ve Canbuladların Kilis'te kalan akrabalarından biri olan Hacı Ahmed Canbulad bir dönem Kilis Belediye başkanlığı, Abdullah Canbulad adlı bir şahısta 1917-1920 tarihleri arasında Kilis kaymakamlığı yapmıştır (Konyalı, 1968: 272).

SONUÇ

16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başları Osmanlı Devleti'nde yapısal değişim ve dönüşüm yaşandığı dönemdir. Devletin merkezileşmeye çalışmasının bir sonucu olarak düşünebileceğimiz iç isyanlar yaşanmıştır. Bu değişim ve dönüşümler sosyal bünyede Celali isyanları olarak ortaya çıkmış, isyanlar devletin merkezileşmesi çabasında dönüm noktası olmuştur.

17. yüzyıl, yakın tarihe kadar gerileme veya bozulmanın başlangıcı olarak kabul edilirken, günümüz kaynaklarında artık dönüşüm ve değişim dönemi olarak adlandırılmaktadır. 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında Celali isyanlarının yoğunlaşmasının en önemli sebebi bu değişim ve dönüşümler olmuştur. İç ve dış faktörlerin tetiklediği bu dönüşümde her iki sebep de çok önemli rol oynamış; ancak isyanların çıkışında iç sebeplerin daha belirleyici olduğu açıkça görülmüştür. Devlet sefer zamanlarında Celalilere karşı etkin tedbirler alamayınca, bunu fırsat bilen Celaliler serpilip güçlenerek halka musallat olmuş ve neredeyse devlete düşman kadar zarar vermiştir. Eşkiyayı tenkil için orduların sevk edildiği, seferberlik dönemlerinde devletin başında olan padişah veya sadrazamın güçlü bir kimliğe sahip olması isyanların bastırılmasında etkin rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıla gelene kadar yönetime karşı birçok isyan görülmesine rağmen; bu isyanlar kısa sürede bastırılırken Celali isyanları daha uzun sürmüştür. Devlet, önceleri isyanlara karşı şiddet politikası uygulamış nevar ki bu politika başarısız olunca Celali liderlerine çeşitli mevkiler vererek kendisine bağlamaya çalışmıştır. Devletin bu politikası isyanlara karşı etkin tedbir alma öncesinde bir oyalama taktiği idi. Nitekim devlet kendisini güçlü hissettiğinde isyancıları yok ederek oteritesini yeniden tesis etmiştir.

16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarında kendini hissettiren taşra ile merkez arasındaki uyumun bozulması var olan buhranı daha da derinleştirmiştir. Bu süreçte maiyetlerinde silahlı asker besleme imkânı verilen taşra idarecilerinin bazen daha iyi bir makama gelmek, bazende azledildikleri makama geri dönmek için ayaklanma çıkardıkları sıkça görülmüştür. Doğuda Safeviler batıda Habsburglar ile yürütülen savaşlarda ateşli silah kullanmayı bilen askere daha çok ihtiyaç duyulduğu sırada devlet bu isyancı liderlere karşı güç kullanmaktan ziyade onlarla anlaşım makamlar vererek ateşli silah

kullanmayı iyi bilen sekbanlarından yararlanmaya çalışmıştır. Ancak Celali liderleri getirildikleri makamlarda eski alışkanlıklarını sürdürmüşlerdir.

Celali isyanları Anadolu'da güvenliğin bozulması, şehirlerde nüfusun artması, ziraat gelirlerinin düşmesi gibi çeşitli sorunlara yol açmıştır. Görülüyor ki 17. yüzyılın başında yoğunluk kazanan Celali isyanları devletin tüm kurumlarını, toplumu kırdan kente hemen her cephesinden etkilemiştir.

Celali çeteleri imparatorluğu savaşa girdiğinde değil savaş olmadığında daha çok uğraştırmıştır; çünkü savaş sürecinde işsiz güçsüz nüfus orduda istihdam edilebiliyordu. Ancak savaştan sonra işsiz kalan bu kitlelerin bir asi liderin birliğine girip isyancı olması daha kolay oluyordu. Sonunda devletin isyanları sona erdirme biçimi hep aynı olmuştur: idam. Devlet böyle yaparak kendisiyle bütünleşmeyen bir asinin sonunu potansiyel isyancılara da göstermiş oluyordu, öte yandan isyancılara karşı baskı ve şiddet uygulanması sorunu çözmediği gibi arttırıyordu. En sonunda devlet isyancılara karşı baskı uygulamak yerine, onlara yüksek kademelerde görev vererek, onları devletle bütünleştirmeye çalıştı; zaten isyancıların hedefi de devletten mansıp koparmaktı. Canbuladoğlu Ali Paşa isyanında da bu politika uygulanmış ancak istekleri kabul edilmesine rağmen Canbuladoğlu Ali Paşa isyanına devam etmiştir. Nihayet Kuyucu Murad Paşa gibi sertlik yanlısı devlet adamlarının iktidara gelmesiyle isyanlar sona erdirilemediyse de belli bir düzen sağlanmıştır.

Celali liderlerinin amacı hep daha iyi makam elde etmek olmuştur, Canbuladoğlu Ali Paşa örneği dışında kalan diğer Celali liderleri, devlet kurmaya çalışmamıştır. Aslında bir devlet kurma koşulları da Canbuladoğlu Ali Paşa dışında da yoktu. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın etkinlik alanı olan Suriye'nin karmaşık siyasi yapısı, batılı devletlerin bölge üzerindeki emelleri isyanın çıkışını ve gelişimini etkilemiştir.

Osmanlı Devleti, Canbuladoğlu Ali Paşa isyanını önceki isyanlardan daha tehlikeli görmesine rağmen bu sorunu çözmek için batıda Habsburglar ile savaşın bitmesini bekliyordu. Nitekim Zitvatoruk Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından savaşlara ara verildiği dönemde sadrazam Kuyucu Murad Paşa Anadolu seferine çıkmıştır. Sadrazam bu seferde batılı devletlerle ittifak kurarak bölgesel bir devlet kurmak isteyen Canbuladoğlu Ali Paşa'yı diğer Celali önderlerinden hatta İran Şah'ı ve Habs-

burglar'dan daha tehlikeli bir düşman kabul etmiştir. Sefer yolu üzerindeki Celali reislerinden kimisiyle anlaşmış, kimisini Canbuladoğlu Ali Paşa isyanı bastırılana kadar görmezden gelmiştir. Sadrazamın izlediği siyasetin amacı asıl düşman olarak gördüğü Canbuladoğlu Ali Paşa isyanını bastırdıktan sonra daha az tehlikeli gördüğü Celalilerin etkisizleştirilmesidir. Sadrazam, Canbuladoğlu Ali Paşa'yı Oruç Ovası Savaşı'nda yenmiş ancak kendisini yakalayamamıştır. Canbuladoğlu Ali Paşa yenilgiden sonra İstanbul'a gelerek af dilemiş ve isteği kabul edilmiştir. Sultan I. Ahmed'in bu affi devletle bütünleşen bu gibi asilerin gücünden yararlanmak istediğine bir işaret sayılabileceği gibi muhtemel asilere gözdağı verip ve kendi bünyesine çekmeyi amaçlamıştır.

Canbuladoğlu Ali Paşa isyanı bastırıldıktan sonra Canbulad ailesinin bir kısmı Kıbrıs'a sürülmüş, bir kısmı Kilis'te kalmış, önemli bir kısmı da Lübnan'a geçerek Dürzî olmuş ve devlet kademelerinde önemli yerler edinmişlerdir.

İncelememizde ele aldığımız isyan hareketinin bastırılması, 16. yüzyılın başından beri süregiden eşkıyalık hadiselerine son vermese de huzur ortamı belli bir süreliğine de olsa sağlanmıştır. Bundan sonra isyan hareketleri elbette sona ermemiş ancak eski yaygınlığı azalmış isyanlar mahiyet değiştirmiş devletin isyancılar karşısında aldığı tedbirler ise benzer şekilde devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Malzemeleri

BOA 80 nolu Mühimme Defterleri

BOA Ali Emiri Tasnifi

BOA Kamil Kepeci Tasnifi

Basılı Materyaller

ABOU-EL-HAJ, Rifa'at Ali (2000). *Modern Devletin Doğası, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: İmge Kitabevi.

ACUN, Fatma (1999). "Celali İsyancıları (1591-1611)", *Türkler Ansiklopedisi*, C. IX., (s. 695-708), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

AÇIKEL, Ali (2002) . "Tokat Örneğinde XVIII. yy'nın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhran", *Türkler Ansiklopedisi*, C. X, (s. 348-358), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

AFYONCU, Erhan (2002) . *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, C. I, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

AKDAĞ, Mustafa (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Ankara: Barış Matbaası.

_____, Mustafa (1966), *Genel Çizgileriyle 17. yy. Türkiye Tarihi*, (s. 200–247), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

AKTAN, Coşkun Can (2007) . "Celali İsyancılarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", C. XIV., (s. 2-21), Sayı 1, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.

ANDREASYAN, Hrant D (1963). "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyancıları", *Tarih Dergisi*, C. XIII, İstanbul: İ Ü E F T D.

_____, Hrant D (1964). *Polonyalı Siemon'un Seyahatnamesi (1608–1619)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

_____, Hrant D (1968). "Abaza Mehmet Paşa", *Tarih Dergisi*, C. XII., (s. 131-142), İ-

tanbul.

_____, Hrant D (1976). "Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi" (s. 45-53), *İ. H. Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara: TTK

BARDAKÇI, Cemal (1940). *Anadolu İsyamları*, İstanbul: Koşkun Yayınları.

BARDAKOĞLU, Ali (1995). "Eşkiya Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, (s. 463-466) İstanbul: Diyanet Vakfı Yayını

BARKAN, Ömer Lütfi (1970). "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV / 136, Ankara: TTK.

BARKEY, Karen (2007). *Eşkiyalar ve Devlet (Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi)*, (Çev.: Zeynep Altok), İstanbul: TVYY

BRAUDEL, Fernand (1990). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. I, II, (Çev.: M.Ali Kılıçbay), İstanbul: Eren Yayıncılık.

CEZAR, Mustafa (1965). *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul: Çelikcilt Matbaası.

ÇAKAR, Enver (2006). *Haleb Eyaleti Türkmenleri*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.

ÇAM, Cuma (2008). *11 Numaralı Anyntab Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, (H.1017/M.1608-1609), Kars: Kafkas Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÇELİK, Gökür (2006). *Vâsıtı'nın "Gazâvât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelenmesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÇELEBİ, Evliya (1986). *Tam Metin Seyahatname*, C. I., II., İstanbul: Üçdal Yayını.

_____, Evliya (1971). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler I*, (Hazırlayan Nihal Atsız), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.

DE LE MARTİNE, Alphonse (1992). *Osmanlı Tarihi*, (Çev: Serhat Bayram), İstanbul: Toker Yayınları.

ERDOĞAN, Emine (2006). "XVI. yy'da Osmanlı Devletinde İktidar İtaat İlişkinine Dair Bir araştırma: Amasya Örneği", C.XIV., (s. 217-226), No 1, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Kastamonu: Kastamonu Eğitim Derneği Yayınları.

- EREN, Aslan (1999). *Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler, Osmanlı Ansiklopedisi*, C. III., (s. 236-249), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ETHEM, Eldem, GOFFMAN, Daniel ve MASTERS Bruce (2003). *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, (Çev.: Sermet Yalçın, Step Ajans), İstanbul: TVYY
- EVİCE, Semavi (1993). “Canbulad Türbesi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, (s 252-257), Ankara: Diyanet Vakfı Yayını
- FARUKİ, Süreyya (1994). “16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Anlayışı ve Hac Olgusu” (s. 2008–2019), Ankara: TTK.
- _____, (1986). “16. Yüzyılda Osmanlı Müteşebbislerinin Sorunları,” (s. 207-216), İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- FİNKEL, Caroline (2007). *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü (1300–1923)*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- GÖKBUNUR, A. Rıza (2004). “Celali İsyânlarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, (s. 1-24), *Celal Bayar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler*, Manisa: www.scholar.com. 10 Ocak 2010.
- GÖRİCELİ, Koçi Bey (1994). *Koçi Bey Risalesi*, (Yay. Haz.: Yılmaz Kurt), Ankara: Ecdad Yayınları.
- _____, Koçi Bey (1985). *Koçi Bey Risalesi*, (Yay.Haz.: Zuhuri Danışman), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- GRİSWOLD, William J. (2002). *Anadolu'da Büyük İsyân (1591 – 1611)*, İstanbul: TVYY
- GÖNDÜRÜ, Abdurrahman (2005). *Abaza Mehmet Paşa*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- HAMMER, Prugstall (2010). *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. IV., İstanbul: Mümin Çevik.
- HAŞŞİ, Selim Hasan (1986). *Ali Paşa Canbulad*, Lübnan, Beyrut.
- HÜSAMEDDİN, Abdizade Hüseyin (2008). *Amasya Tarihi*, C. III., Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Yenigün Matbaacılık.

- İLGÜREL, Mücteba (2002). “Zirveden Düşüş: II. Selim’den III. Mehmed’e”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, C. VI., (s. 41-80), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- _____, Mücteba (1995). “Osmanlılarda Eşkıyalık Hareketleri”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, (s. 466-469), İstanbul: Diyanet Vakfı Yayını.
- _____, Mücteba (1993a). “Celali Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VII., (s. 252-257), Ankara: Diyanet Vakfı Yayını.
- _____, Mücteba (1993b). “Canbuladoğulları”, *İslam Ansiklopedisi*, C. II, (s. 144-146), Ankara: Diyanet Vakfı Yayını.
- _____, Mücteba (1979). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ateşli Silahların Yayılması”, *Tarih Dergisi*, Sayı XXXII, (s. 300-318), İstanbul: Edebiyet Fakültesi Basımevi
- İNALCIK, Halil, QUATAERT, Donald (2000). *Osmanlı Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. I., (Çev.: Halil Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İŞBİLİR, Mehmed (2002). “Kuyucu Murad Paşa Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI. , (s. 507-508), Ankara: Diyanet Vakfı Yayını.
- JORGA, Nicolae (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. IV., İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- KANTEMİR, Dimitri (1979). *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi II*, (Çev.: Özdemir Çobanoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Yenigün Matbaası.
- KODAMAN, Bayram (2007). “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16. Sayı, (s.1-24), Isparta: S.D.Ü. Yayınları
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1968). *Abideleri ve Kitabeleriyle Kilis Tarihi*, İstanbul: Fatih Matbaası.
- KUNT, Metin, FAROQHİ, Suraiya, ÖZTOPRAK ve ÖDEKAN, Ayla (1997). *Türkiye Tarihi*, . C. III, İstanbul: Cem Yayınevi.
- LEWIS, Bernard (1996). *Ortadoğu*, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul: Medya Ofset.

- MANTRAN, Robert (1995). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Osmanlı'nın Doğuşundan XVIII. yy'ın Sonuna*, C. I. II., (Çev.:Server Tanilli), İstanbul: Cem Yayınevi.
- NAİMA, Mustafa Efendi (1969). *Naima Tarihi*, C. II., (Çev.: Zuhuri Danışman), İstanbul: Kardeş Matbaası.
- _____, Mustafa Efendi (1968). *Naima Tarihi*, C. II., (Çev.: Zuhuri Danışman), *Bahar Matbaası*; İstanbul
- EREN, Gül; ÇİÇEK, Kemal; OĞUZ Cem (1999). *Osmanlı Ansiklopedisi* “ I. Ahmed Maddesi”, C. XII., (s. 137, 140), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ÖZ, Mehmet (1997). *Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Ankara: Dergâh Yayınları.
- _____, Mehmet (2002) “XVII. yy'a girerken Osmanlı Devleti Duraklama, Buhran, Çözülme veya Dönüşüm”, *Genel Türk Tarihi Ansilopedisi*, C. VI., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ÖZCAN, Ruhi (2010). “ Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (s. 237-266), www.scholar.com. 10 Ocak 2010.
- ÖZPAY, Ahmet; YAKAR, H. İbrahim (2010). *Halep'te Adım Adım Osmanlı'nın İzinde*, Ankara: Neyir Matbaacılık.
- PAMUK, Şevket (2005). *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi (1500–1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SAFİ, Mustafa. (2003). *Zübdetü't Tevarih*, II. C., Ankara: TTK
- SELANİKİ, Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selaniki*, (Derleyen: Mehmet İpşirli), C. II., Ankara: TTK.
- SHAW, Stranford, J. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. I., (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul: Özener Matbaası.
- SOLAK-ZADE, Mehmed Hemdemi Çelebi (1989). *Solak-zade Tarihi*, C. I., (Derleyen: Dr. Vahid Çubuk), Ankara: [Kültür Bakanlığı](http://www.kultur.gov.tr).
- ŞEREFHAN (2009). *Şerefname, Kürd Tarihi*, (Çev.: Emin Bozarıslan), İstanbul: Deng Yayınları.

- TOPÇULAR KÂTİBİ (2003). *Abdülkadri Efendi Tarihi*, (Haz.: Ziya Yılmaz), Ankara: TTK
- TURAN, Şerafettin (1997). *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1996), “ Sosyal Hareketler Olarak Celali Ayaklanmaları”, *Belleten* (s. 420-442), C. LX., Ankara: TTK
- TVERİNİTOVA Anna. S. (2006). *Türkiye’de Karayazıcı Deli Hasan İsyanı (1593–1603)*, (Çev.: Abdulkadir İnan), Ankara: Kurtiş Matbaacılık.
- ULUÇAY, M. Çağatay (1944). *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- UZUN, Efkan (2008). *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630–1655)*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1995). *Osmanlı Tarihi*, C. III., 1. Kısım, Ankara: TTK
- YÜCEL, Yaşar, SEVİM, Ali (1997). *Türkiye Tarihi III, Osmanlı Dönemi (1566–1730)*, Ankara: TTK.

EKLER

Ek-1

Cuma ÇAM'ın "11 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi, (H.1017/M.1608–1609)", adlı çalışmasından Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı'nda yer alan kişilerle ilgili davalara örnekler

Dava No: 33

Oldur ki Canpolatoğlu sekbanlarından ve sâ'ir eşkiyadan mahmiye-i Antep de olan segban eşkiyanın emlak ve arazilerini zabt ve kabz eylemek için divan-ı taleb tarafından tezkire-i şereflerine me'mur olan kudet'i melahin ve bend-i kirân dergâh-ı â'li çavuşlarından Mustafa Çavuş zuyyide kadrehu mahzar-ı kazada mehmi-ye-i mezbure mahallatından Şehre Küstü Mahallesi sakinlerinden erbab-ı ticaretten kudevât-i kiran Ali Çavuş zuyyide kadrehu mahzarında ikrar edüb mahalle-i mezbur ede vaki bir tarafı Hacı kathüda evi ve bir tarafı Mahmut evi ve bir tarafı muşâr-ı ileyh Ali Çavuş evi ve bir tarafı tarik-i â'mm ile mahdûd olan iki ev ve bir mutfak ve bir mahzan ve cephe ve havuş mustemel dâr segban Hacı Mehmet nâm kimesnein olub miri için kabz olunub bey-i men yezid için delala verulub regbet-i nâs munkatia olan on gün dalelda kabul on altı kuruşa mumâ ileyh Ali Çavuş üzerinde karar edüb ziyade ile talibi olur kimesne olmadığı ecelden on altı kuruşa musâr-ı ileyh Ali Çavuş bey-i bât kati ile bey edüb ve mebleğ-i mezkur mezbur Ali Çavuş yedinden bi't tamam miri için ahz ve kabz edüb ba'de'l yevm keyfema yesâ ve yehtar mutasarrıf olsun dedikde mukirri-i mezbur ikrar-ı meşruhunu mukiri'l- mezkur vecâhcu ve şefâhen tasdik edüb hüccet-i bey've şirâ hükm olundu.

Dava No: 59

Oldur ki Canpolatoğlu sekbanlarından ve sâ'ir eşkiyadan Mahmiye-i Antepte olan segban ve eşkiyanın emlak ve arazinin zabt etmek için ve yolun celb tarafından tezkere-i şerife ile memur olan kudve-i salahin ve bend-i kiran dergâh-ı â'li şavuşarından Mustafa Çavuş zuyide kadruhu mahzar-ı kazada mahmiye-i mezbure mahallatından Akyol Mahallesinden Fehmi Ağa İbn-i Abdullah mahzarında ikrar edüb karye-i Herk turabında vaki bir tarafı tari-i â'mm ile mahdûd olan bir kıta'a sekiz yüz mülkü bağ segbanlar bölükbaşlarından İbrahim nâm bölük segbanı olub miri için kabz olunub bey-i müzayede için dallala verulub regbât-ı nâs munkati-a olunca on gün dellalda durub on kuruşa muşâr-ı ileyh Fehmi Ağa üzerine karar edüb ziyade ile talibi olunub olunmadığı ecelden üç kuruş mezbur Fehmi Ağa ya 41 beye-i bât kati ile bey edüb ve mebleğ-i mezkuru müşteri mezbur Fehmi Ağa yedinden miri için bi't- tamam vel-kemal ahz ve kabz edüb ba'del – yevm keyfema yaşa ve yahtar mutasarrıf olsun dedikde mezbur dahi tadik edüb hiccet-i beyi ve şiraya hükm olundu.

Dava No: 90

Oldur ki Beg Mahallesinde El-Hac Mehmed Bin Mahmud mahzar-ı kazada Elif Bint-i Ahmed tarafından husus-u ati'z-zikr, için uduldan Ahmed İbn-i El-Hac Abdulgaffar ve Sıdkı Bin Ahmed

şehadetleri ile vekâlet-i sabite olan mezburenin validesi Enite İbnet-i Hüseyin mahzarında takrir-i kelâm kılan bundan akdem mezbure Elifde yirmi bir kuruş deyni olub mukabelesinde otuz iki yaprak nefte pamuk ve bir semur kürklü yeşil ve üç veber incülü arakçin ve bir gümüş halhal ve bir sim sahan rehne vaz' edüb ba'dehu yirmi kuruş verub bende bir kuruşu kalub ve bir kuruş mukabelesinde zikr olunan şeylerin birin olub ve garisın bana verub İ'nad edüb vermedi hala taleb eylediğimde eşya aldı deyu tea'lil idi rehn-i mezbureden taleb edüb vermemekle tea'ddi etmiş olur dedikte bi'l-muvacehe mezbure Eniseden su'al olundukda mezbure Elifin merkum El-Hac Mehmed'te yirmi beş kuruş var idi zikr olunan eşyaları yirmi beş kuruş mukabelesinde rehne vaz' edüb mebleğ-i mezkûru vermeyub Canpolatoğlu Antep üzerine mustefi oldukta zikr olunan şeyleri segban yağma talan eyledi deyu cevap verub yirmi kuruşa mezbure Elif mezbur El-Hac Mehmed verub teslim eylediğinde beyine taleb olundukta uduldan El-Hac Hasan Bin Abdulaziz ve Hacı Ömer Bin El-Hac Mehmet hazıran olub edâ-yı şehâdet edüb mezbur El-Hac Mehmed bizim huzurumuzda merkum Elif'e yirmi beş kuruş deyni var idi yirmisini verdi beş kuruşu kaldı deyub mezbur Elif dahi yirmi kuruş aldığını, hakkı olub baki kalan beş kuruşu götürdüm rehne teslim ettim dedi dediklerinde şehâdetleri hayz-ı kabulda vaki' olub bu takdirde zikr olunan rehinde baki kalan beş kuruş rehin olub vaki-hal kayd olundu.

Dava No: 172

Oldur ki---- Mahallesinden bundan akdem fevt olan Canpolat'ın Zeynel vehamza nam sağır oğlanlarına vasi olan muteveffa-yı mezburun karındaşı Abdulaziz bin Hamza mahzar-ı kazada fahrul makdirat hadice hatun bint-i Abdulfettah Efendi tarafından tasdik ati'z -zikr için vekil olan muâ-vin İbrahim bin Sefer mahzarında asalet ve vusayet ikrar edüb - yukarıdan ayn'leben pınarı kurbunda vaki bir tarafı mezbure Hacide Hatunun validesi Fatma Hatun mülkü ve bir tarafı nehir ve bir tarafı tarik-ı âmm ve bir tarafı cami-i şerif ile mahdud olan bir kıta'a hızrevat zirâat olunur seksen beş arşın bostanın nüsfü benim ve nüsfü muteveffayı mezbur Canpolat'ın mülkü olub yetiman-ı mezburan nafaka kisveye muhtacları olub muteveffı Canpolat'ın menkulat kısmetinden bey olunub infak edecek nesinesi olmayub hala zikr olunan seksenbeş mişan bostan içinde olan iki dib zerdali ağacı ile asaletine ve vasayetine mezbur Hadice Hatuna seksen beş kuruşa zaruraten nefsi için bey'-i bad-ı kati ile bey edüb ve mebleğ-i meskuru yedinden bit-tamam alub kabz eyledim dedikte u'dul-u Müsliminden mahalle-i meskulede Hamza ağa bin Hüseyin ve İsmail ibn-i El-Hac Ahmed ve Hacı Mehmed bin Seyidi Ali ve İbrahim hazıran olub yetiman-ı mezburân nafaka vekisveye muhtaclardır muteveffa-ı meskurun zikr olunan bostan nüsfundan ğayri bey olunan infak edecek bir nesinesi yokdur deyucek haber verdiklerinde meskur İbrahim tasdik edub sıhat-ı bey ve şirâya hükm olundu.

Dava No: 223

Oldur ki Canpolatoğlu sekbanlarından ve sa'yir eşkiyadan mahmiye-i Antep'den olan sekban ve eşkiyanın emlak ve avazilerini zabt ve kabz eylemek için Divan-ı Halep tarafından tezkire-i şerife ile me'mur olan kudvetu'l-emacid ve'l-akran dergah-ı âli çavuşlarından Mustafa Çavuş zeyyde kadrehu mahzar-ı kazada nân şerif kullarından Tokatlı Ali Paşa tarafından Ahmed Çelebi ibn-i Hacı Abdulgaffar mah-

zarında ikrar edüb karge-i Bayınlı turabında vaki bir tarafı Hüseyin bostanı ve bir tarafı Hacı Mehmed bostanı ve bir tarafı tarik ve bir tarafı şaçar ile mahdud oln iki kıta eşcar musmire-i muhtelifeyi mustemal bahçe Sekban Süleyman'ın olub miriye için sual olundukta bey men yezid için dellala verülüb üç gün dellalda gezüb reğbeti nas munkatia olunca otuz iki kuruşa mezbur Tokatlı Ali Paşa üzerinde karar 91 edüb ziyade eden kimesne olmadığı ecelden otuz iki kuruşa zikr olunan bostan Ali Paşa'ya bey-i bat kati ile bey edüb ve mebleğ-i mezkuru müşteri mezbur Ali Paşa tarafından olan Ahmed Çelebi tasdik edüb sıhhat-ı bey ve şiraya hükm olundu.

Dava No: 341

Oldur ki Abdulaziz Bin Şah Veli Efendi meclis-i şer'a gelub derğah-ı ali kullarından Mahmud Beğ İbn-i Ahmed mahzarında ikrar edüb Canpolatoğlu Antep'de üzerine-----üzümüzden akdem markum Mahmud beğ yanında bir boz yünet kısrağ ahziznin ve kabul etmiş idim deyu şer'le taleb ederum deyucek bi'l-muvacehe mezbur Mahmud begden sual olundukda fi'l-vaki zikr olunan kısrağ benim yanımda emanet koymuşlar idi. Canpolatoğlu Antep'de üzerlerine vardıklarında yağma olan askerlerinden on bir res at ile zikr olunan kısrağımı dahi nehb ettiler dedikde mezbur Abdulaziz Çelebi inkar edüb a'dem i'limle cevab vermiş mezbur Mahmud Begden beyine taleb olundukda u'duldan Hamis İbn-i El-Hac Ali ve Ali ve Hacı Veled Bin Himmet hazurun olub zikr olunan kısrağı on bir res at ile mezbur Mahmud beğ'in evinden Canpolatoğlu eşkiyası Antep üzerine mustevli oldukda nehb eylediler husus-u mezburda şahidleriz ve şahadet dahi ederiz dediklerinde şahadetleri hayz-ı kabulda vaki oldukdan sonra zikr olunan kısrağı bir ayrı mülkünden ihraç eylemeyub Canpolatoğlu eşkiyası olduğuna yemine verilub vaki'ul-hal ketb olundu.

Dava No: 377

Oldur ki Zele Bint-i Pekiş mahzar-ı kazada Yahudi tâ'ifesinden mimar veled-i Seman mahzarında takrir-i kelim edüb bundan akdem üç senedir ki mezkur Müslüman yanında dokuz yastık ve beş bohca ve bir gümüş..... ve iki çuval emanet vaz eyledim hala taleb ederim dedikde bi'l-muvacaha mezbur Muammer'den suâl olundukda fi'l-vaki mezbure zele zikr olunan asbabların benim yanımda emânet vaz eyledi ve lâkin Canpolatoğlu Antep üzerine müstevli oldukları cümlesini yağma eylediler dedikde mezbure zile yağmadan sonra mezbur Muammer'den taleb eyledik de sen vermeli mukir ve muterif olmuş idi dedikde mezbur Muammer inkar edub mezburdan beyine taleb olundukda hala şahidlerim yokdur yemin eylesun dediğine mezbur Muammer yağmadan sonra zikr olunan asbabı vermeğe mukir olmağına yemin edub vakiul-hal ketb olundu. Yevmil-Cuma el-mubarek fi 23 şehr-i şevvalil-mukarrem li-sene-i seba' a'şar ve elf.

Dava No: 548

Oldur ki karye-i Atabey'den Hüseyin Bin Yakub meclis-i şer'de zimmi Hüdaverdi velet-i Tomas ile bir res siyah kancık merkeb ihzar edüb mahzarında takrir-i kelâm kılıb zikr olunan merkeb benim mülkümdür olub bundan akdem Canpolatoğlu Antep üzerine mustemli oldukta sekban almış idi hala mezburun yedinde buldum taleb ederim deyu mezbur Hüdaverdi'den suâl olundukta bundan akdem altı

ay vardırki daha Hacı nâm kimesneden beş kuruş ile bir merkeb verub almış idim mezbur Hüseyin olduğunu bilmezim dedikde mezbur Hüseyin'den tenbih 187 taleb olundukta u'duldan Süleyman Bin Ahmed ve Ahmed Bin Mehmed hazıran olub zıkr olunan merkeb-i mezbur Hüseyin'in mülkü merkebi sıpasıdır, bundan akdem Canpolatoğlu Antep üzerine mustevli oldukta sekban almış idi şahidleriz şehadet dahi ederiz dediklerinde şehadetleri hayz-i kabulda vaki olduktan sonra mezbur Hüseyin zıkr olunan merkebi bey eylemediğine ve birvecihle ihrac eylemediğine yemine verilub mâ-vaka kayd olundu.

Dava No: 569

Oldur ki bi'l-fi'l beğler beğisi emiru'l-umera e'l-kiram kebiru'l-kubera e'l-fiham Mehmed Paşa dame ikbalehu hazretlerinin canib-i a'lâlarından kudvetu'l-emasil ve'l-akran Mehmed ağa zeyyede kadrehu meclis-i şer'a karye-i çartlıdan Kalender Bin Ali nâm kimesne ihzar edüb mezbur Canpolatoğlu sekbanların bölük başlarından Ali Bölükbaşı nâm aşkıyanın (eşkîya) çavuşu olub nice Müslümanların evlerin yağma talan eylemiş şer'le su'âl olunub olan emr-i şerif mucibince hakkından gelinmesini talep ederim deyucek mezbur Kalender'den suâl olunub fi'l-vaki Canpolatoğlu bölük başlarından Ali Bölükbaşının Sekbanı benim deyu ikrar edüb muma ileyh Mehmed Ağa talebiyle kayd olundu.

تاریخ امین ۷۱۶

جان بولاد اوغلی علی پاشا قوللرینک قضا یا دقاریج

بوقدر اوردور
 نوغور بی اولم ۹۲۶

ملک بکلر کیلی بوقوللرینک اوزدن اینا و مقرز بویورلورسه اول بمارده فرمان ا
 ش بیک نفر آدم ایله توجه و عزت ائمله نهند ایوم دیو عرض ایور شولکه ایالت نوبده قرارش
 المقات پادشاه منا سوردیلورسه اون بیک عسکر ایله سفر کیدیم دیو بجا ایور

بعض توابعی اولوب
 عنایت اولورسه کا
 زمان اولورسه

پایایی وده بی اولدوغی اوزره ترکان حلب
 نظارنی فرمان اولورسه آیکوز قطار دو
 دیویم دیو نهند ایور

بشوز آدم ایله سفر کتک اوزره ابوزید
 بکه حماسی سنجایی

مله سفر کتک اوزره حسین
 علی بکه عزیر سنجایی

بیک آدمله سفر کتک اوزره زعادن قاسم
 فارص سنجایی

بشوز آدمله سفر کتک اوزره بیره جکدن
 معزول علی بکه مهاد سنجایی

بیک آدمله سفر کتک اوزره الوند اوغلی
 ارسلان بکه طروس سنجایی

بیک آدمله سفر کتک اوزره قوی بکه سنجایی

بوز کیمی قطار دو ودر عهد اولان مای
 ادا الیک اوزره متفرق درویشده ترکا جلب
 و بوده لقی

سفرها یزده کیدوب هر خدمت
 اکی بیک آدم ایله سفر کتک اوزره سابقا
 حیدر بکه معش بکلر کیلی

بشوز آدم ایله سفر کتک اوزره عم زاده بی محمد بکه
 مقاطعانی ایله معز سنجایی

بیک
 بکی ار
 ای سفر کتک اوزره سابقا
 بی بکه ملاطیه سنجایی

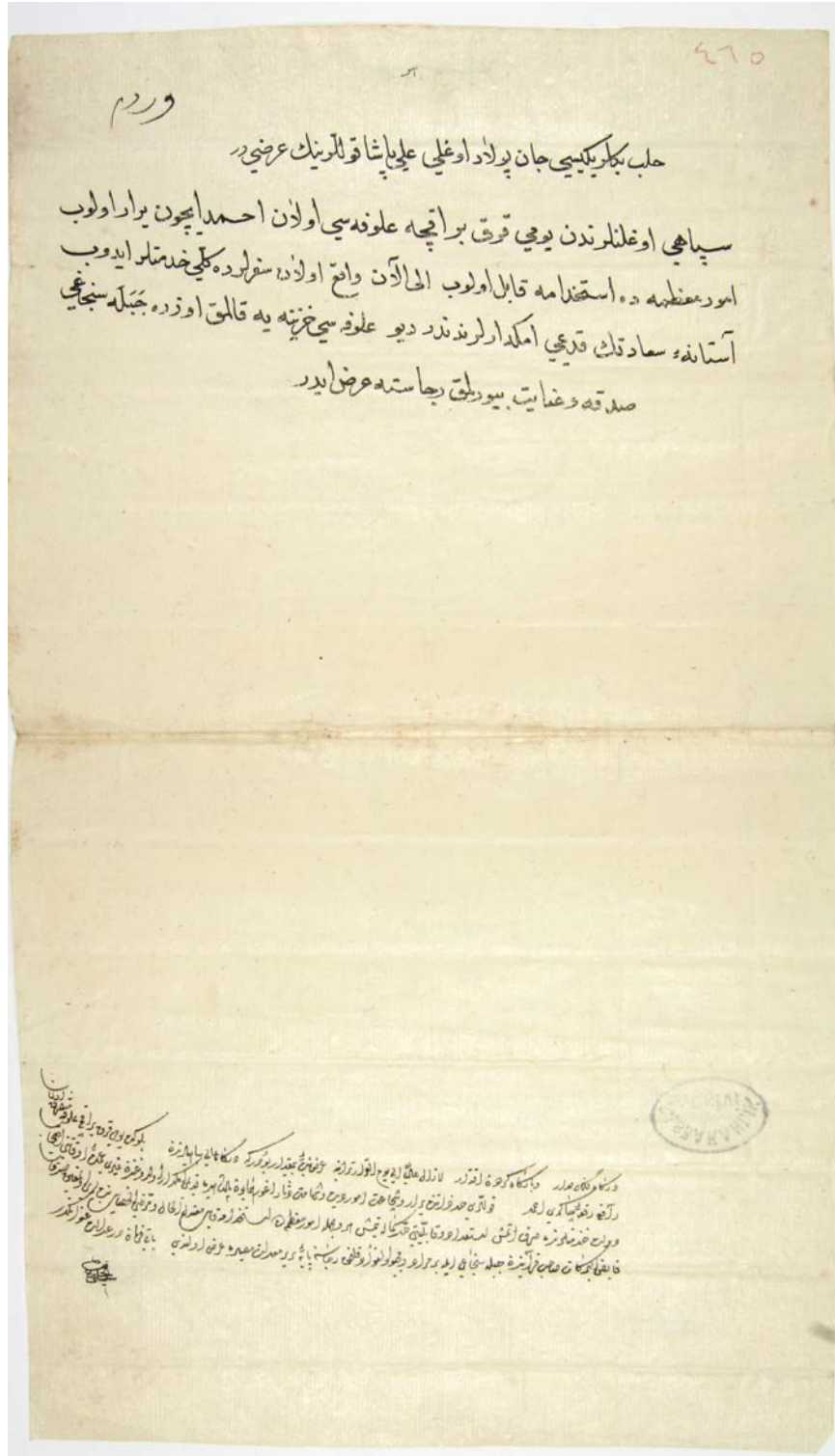
تدمر سنجاغدن معزول جمه بکه سوزوز آدمله سفر کتک
 اوزره بیره جک سنجایی فریور ترغیا رقه و فارص
 بکلر کیلی کلر ندن بری ویریلورسه زهی زیاده آدمله
 سفر کیدر دیو بلدر

بیک بشوز آدمله سفر کتک اوزره بیره جکدن معزول
 شیخی بکه بوز اوق سنجایی

بشوز آدمله سفر کتک اوزره زعادن عیسی چکنرک
 سنجایی

زعادن آلتیقره متفرق اولن اونی درت نوق چاوشلو
 ویشوز نوق ابتدای بلوک رجا ایور

Ek-2 : BOA, AET 616 Nolu Belge

Ek-2 : BOA, AET 465 Nolu Belge

هو
 خدمت ادا ایتکند نکره
 سابقا استانبول محسبی اولان سباهی احمد کقا قیوچی باشلق
 قوللرینک عرض حاجی در
 مقدمه ما وزیر اعظم درویش باشا بوندک لرتن جانولاد اوغلی
 علی باشا قوللرینه کوندروب حلب ایالتی حسین باشایه تسلیم
 ایدوب کندودخی عصیان اینیوب قزلباش سفینه حاضر اوسون
 بوندک لرتنه قیوچی باشلق غنایت اولغی شرط اینیادی بو قوللری
 واروب جان وباشله اداء خدمت ایلوب حاله خزینه دخی
 کوزمکل قیوچی باشلق صده موریه سن رجا ایدر

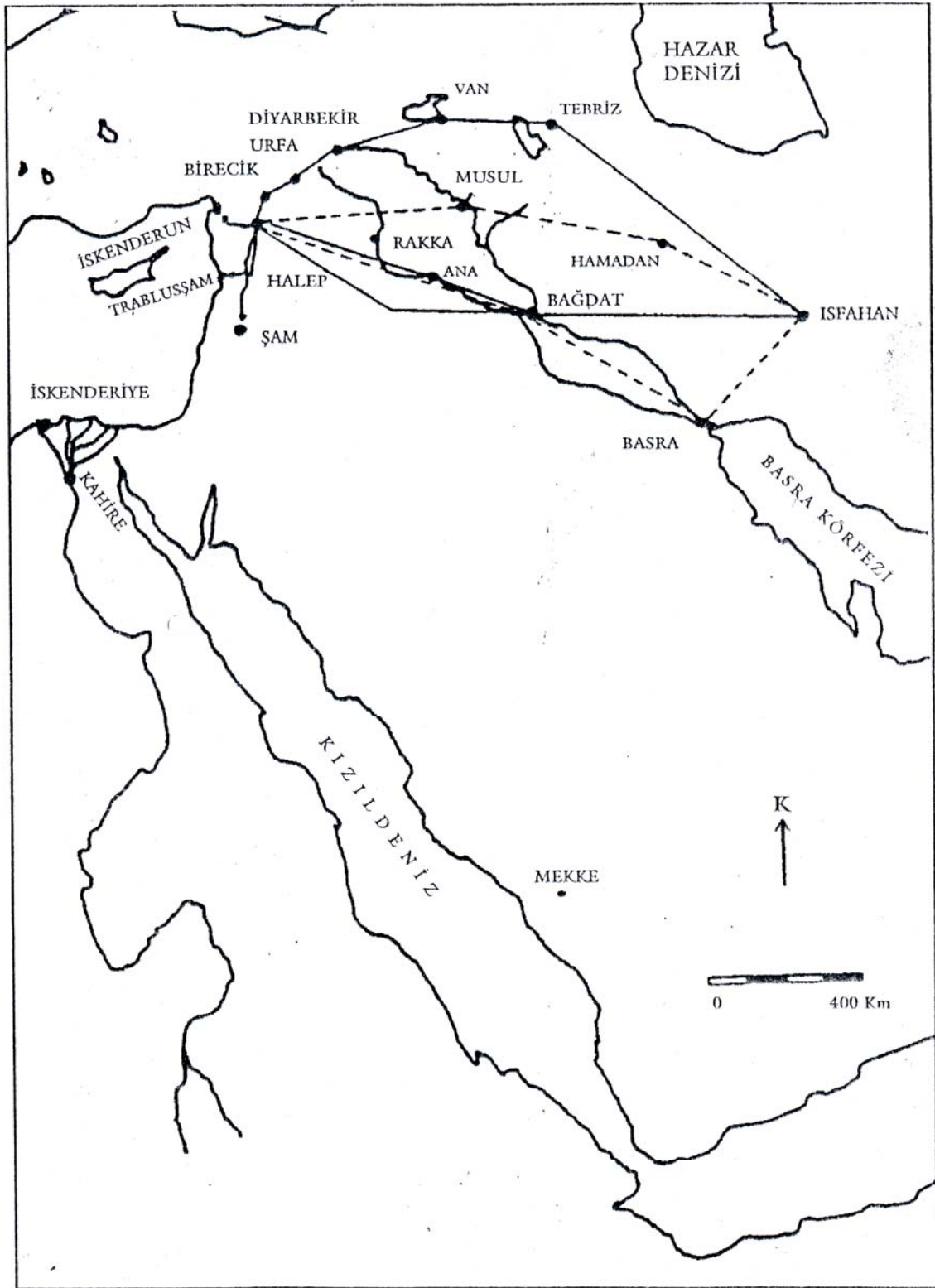
بادشاه
 عزتلو وسعادتلو
 ظل الله حضرتلرینک حکمای کیمیا لرتنه خزینه
 بیقلا روذن حاکماری بودر که سابقا وزیر دروش باشا قوللری بوندک لرتن
 جان بولاد اوغلی علی باشا اوله حلب ایالتی حسین باشا حومه تسلیم ایدوب
 گتدودخی عصیان ایتوب سعادتلو بادشاه عالمینیا حضرتلرینک عرض لرتنه
 اطاعت وانقیاد اوزن اولوب اغورهایون پادشاهییک واقع اولان قزلباش لرتنه
 حاضر اولوب باشلق خدمت ایلد بفرمندیورلوق شرط ایلد ارسال باشلق
 برتوجب امر علی واروب داخی خدمت ایدوب مالولدن زیاده خزینه دخی حاصل
 ایدوب کوزروب پادشاهک خزینه سینه داخل اولمشدر حال دولت علینه
 شهنشاهیدن رجا ایدر مکی قیوچی باشلق خدمت ایلد بفرمادیورروب
 انشاء الله ذکر اولندوخی اوزن واروب جان بولاد اوغلی صفرهایونه حاضر لرتنک
 و شوق حابنه توجه اندوریلوب کل خدمت خبر بونکله باقی جهان سعادتولوب ایتکند

کچک
 (5)

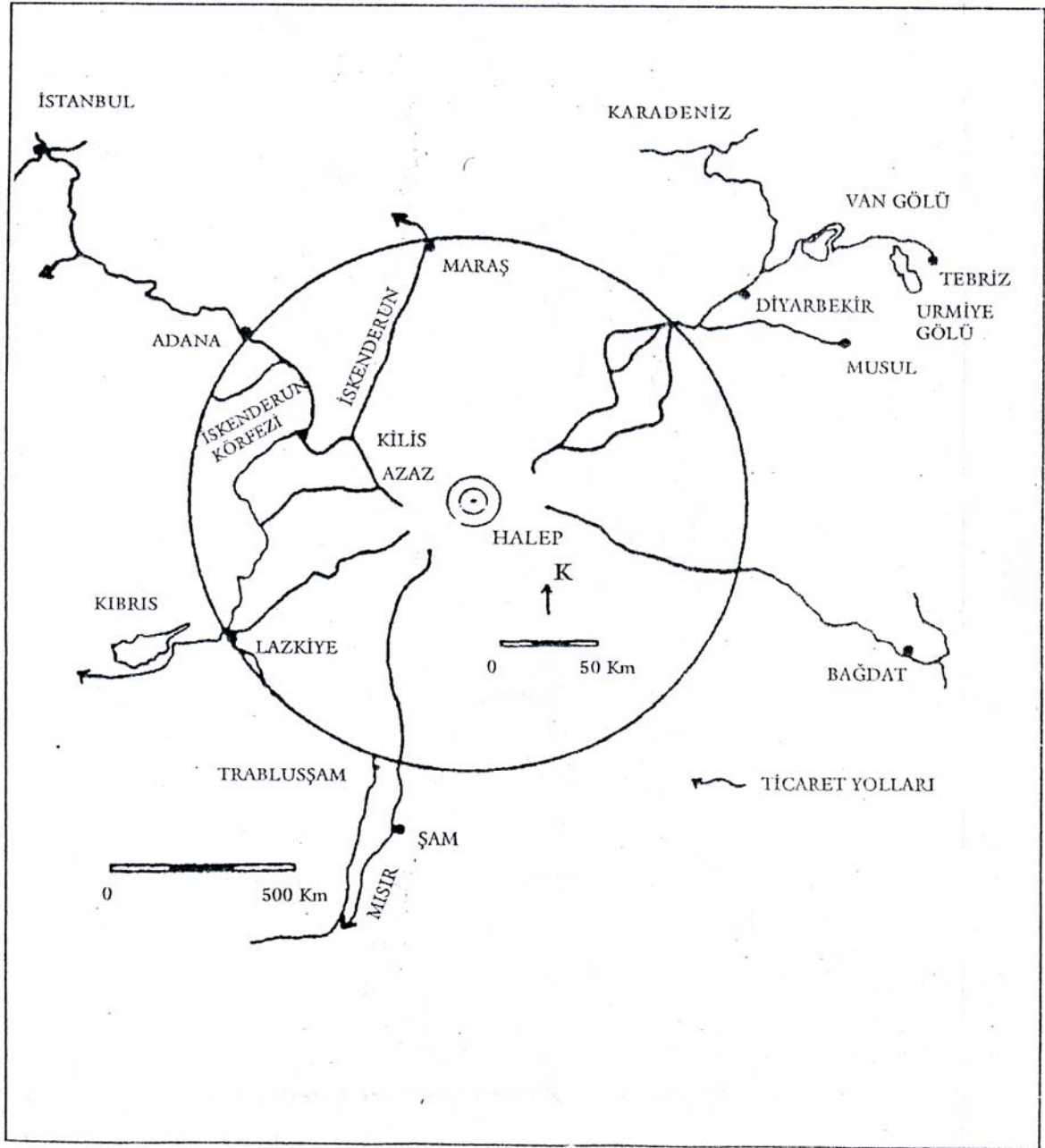
OSMANLI ARŞIVI	
HAT	
1223	21

Ek-2 : BOA, AET 1015 Nolu Hat

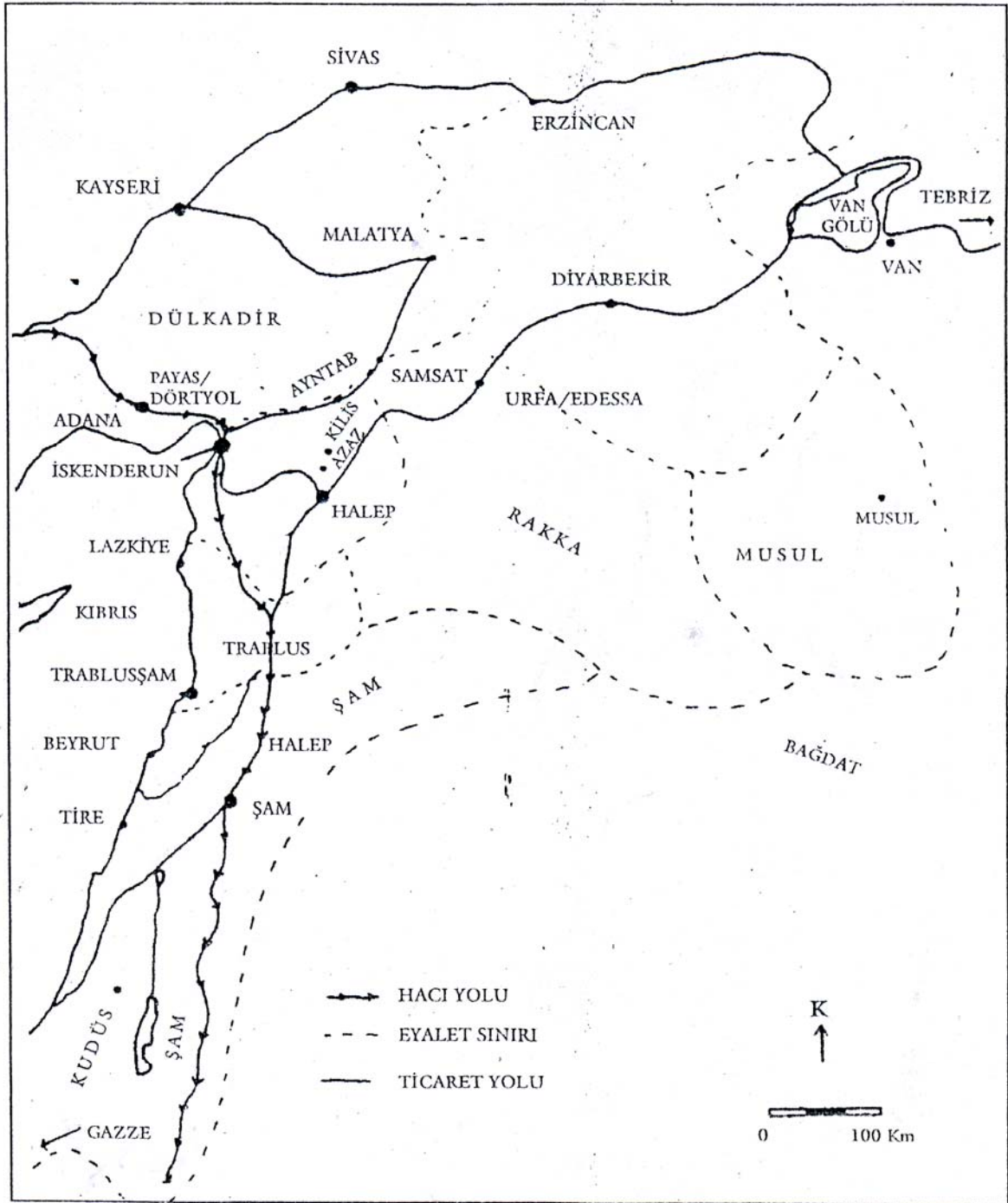

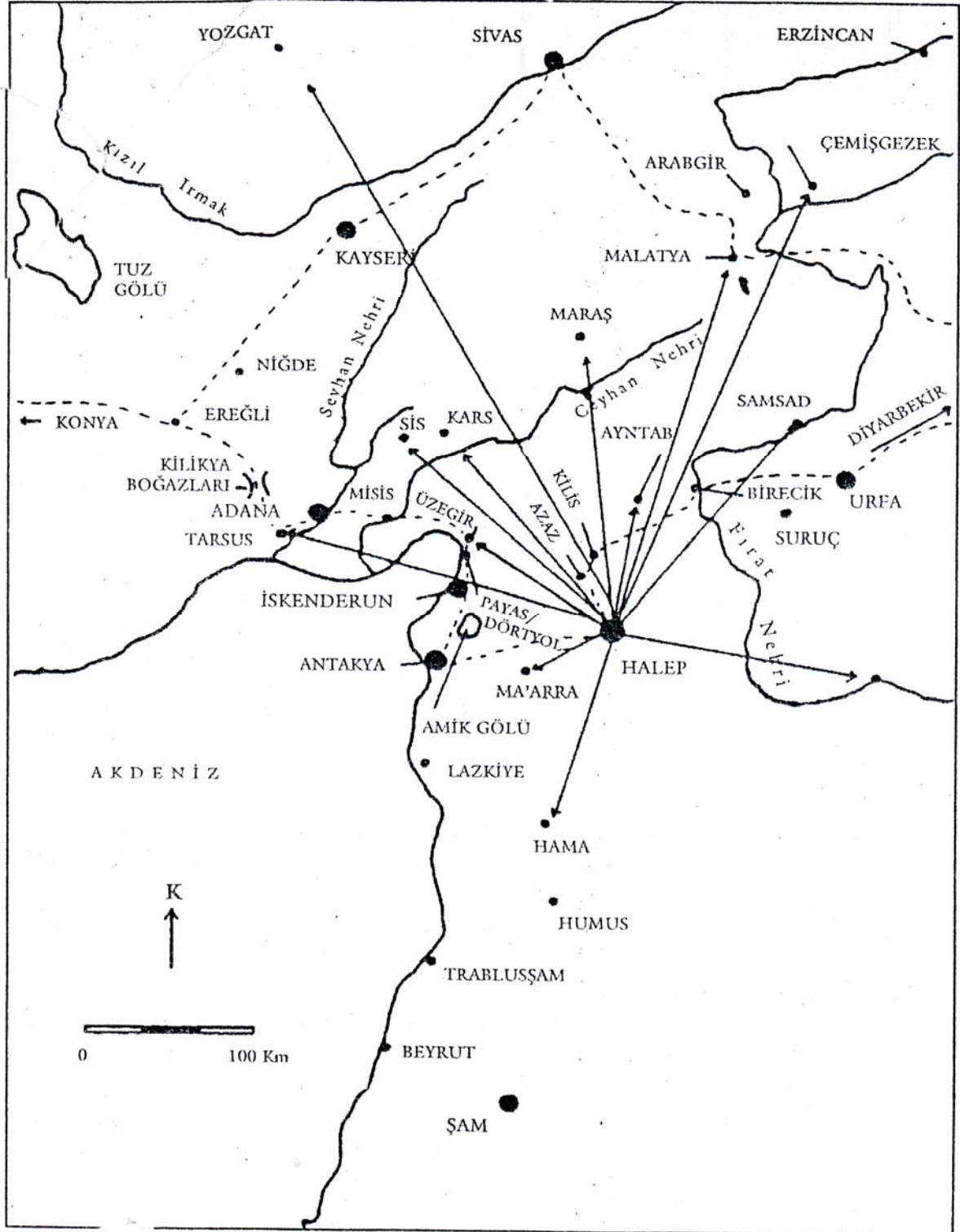
Ek-5 : Halep'ten İsfahan'a Beş Anayol (Griswold, 2002:52)

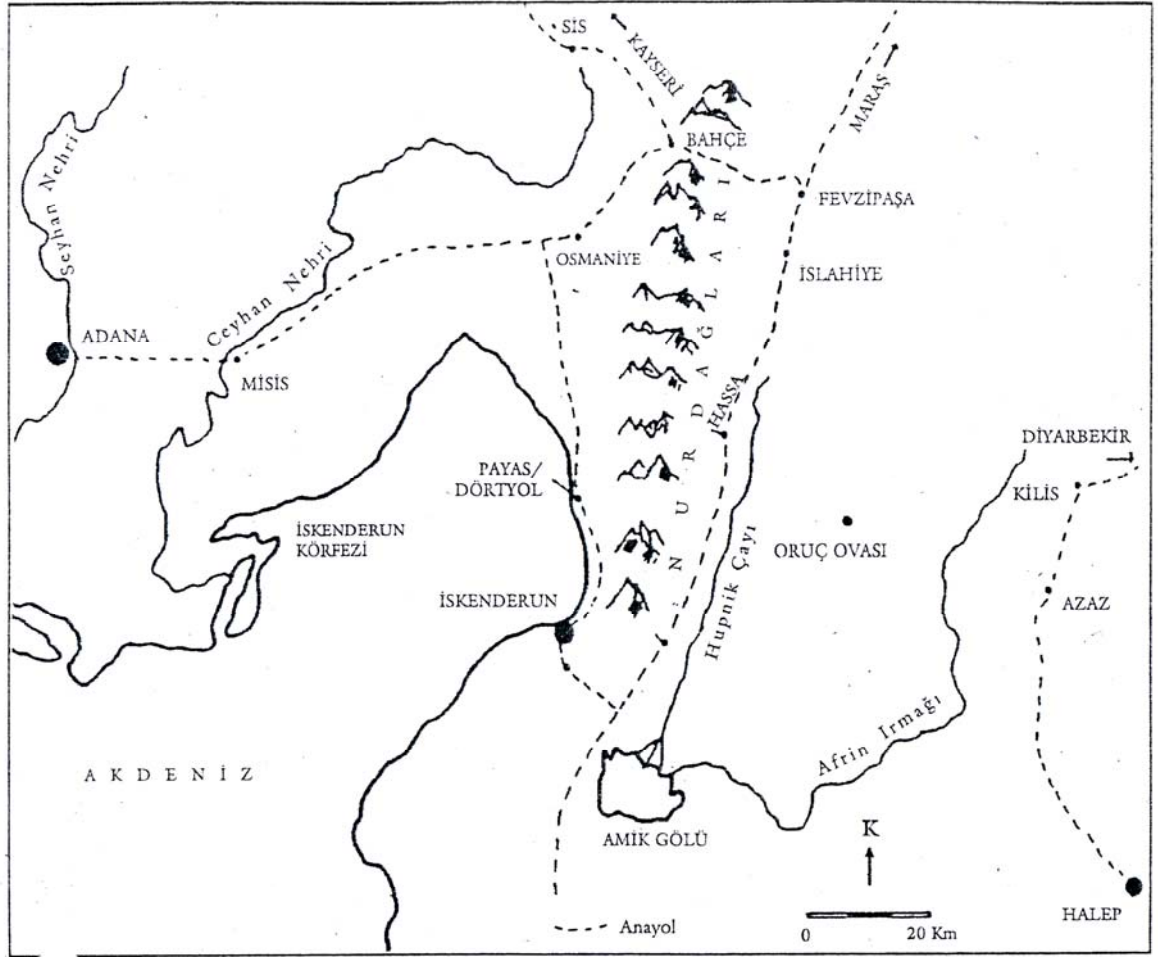
Ek-6 : Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Ticari Merkezi (Griswold, 2002: 58)

EK- 7: 17. Yüzyıl Başlarında Halep ve Çevresi (Griswold, 2002: 67)

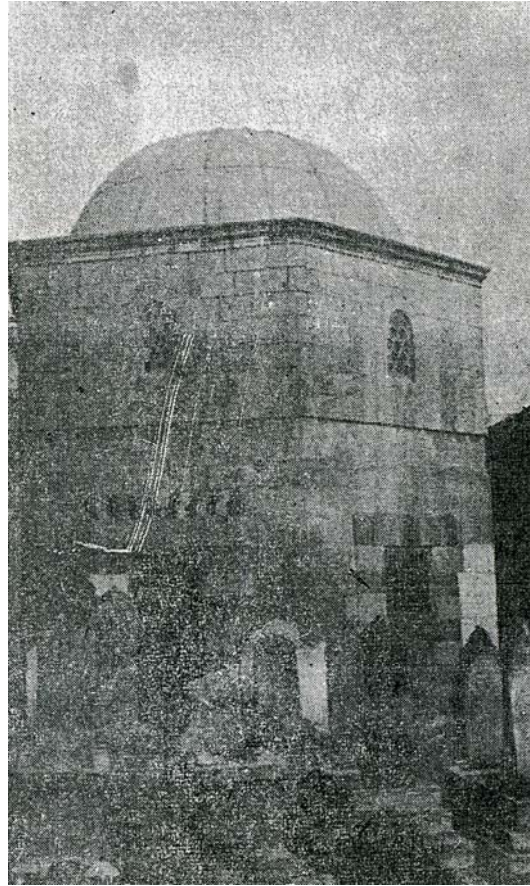

EK – 8 : Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Korunma Bölgesi (Griswold, 2002: 95)

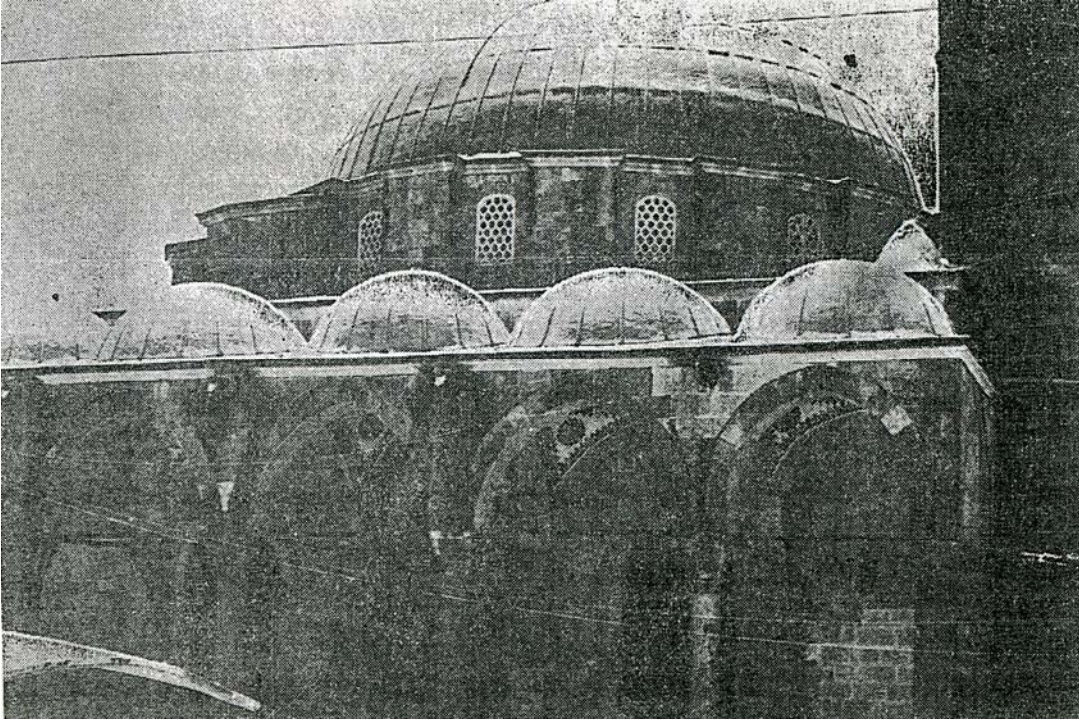
EK – 9 : 1607 Osmanlı Seferi (Griswold, 2002: 114).

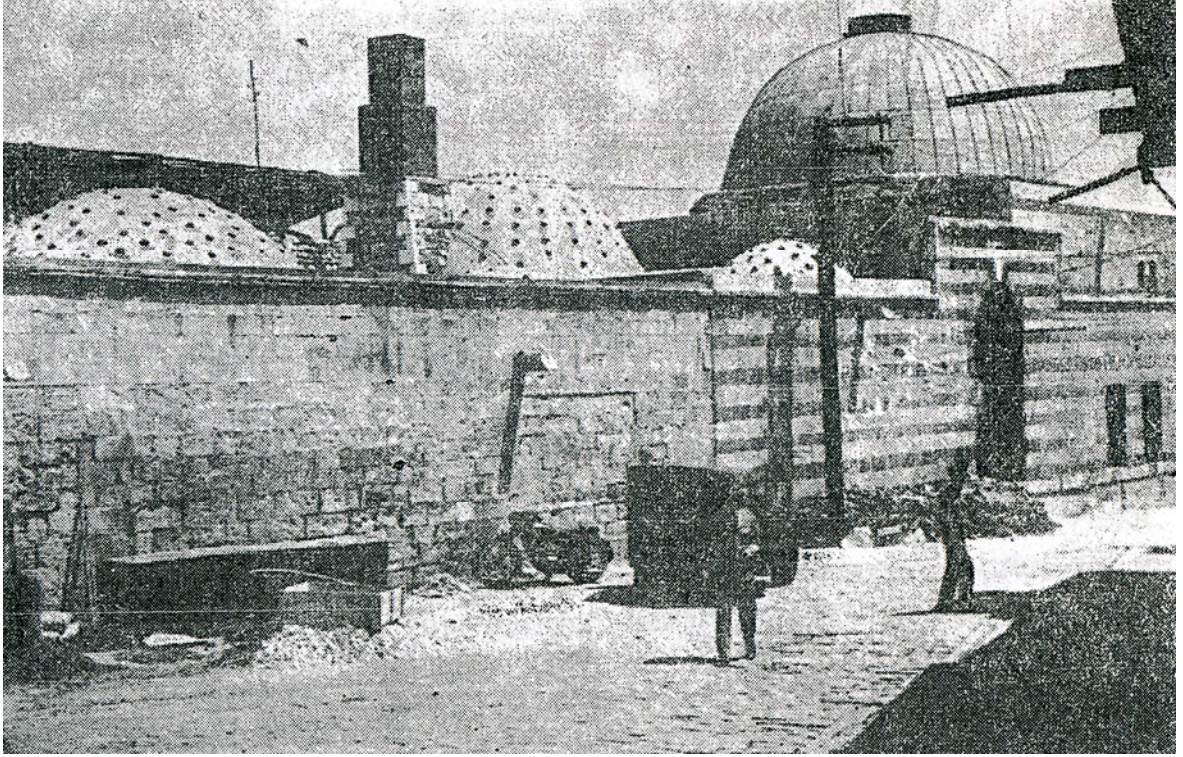
EK – 10: Canbulad Bey Türbesi (Konyalı, 1968: 477-478)

EK – 11: Kilis'te Canbulad Camii (Konyalı, 1968: 406-407)

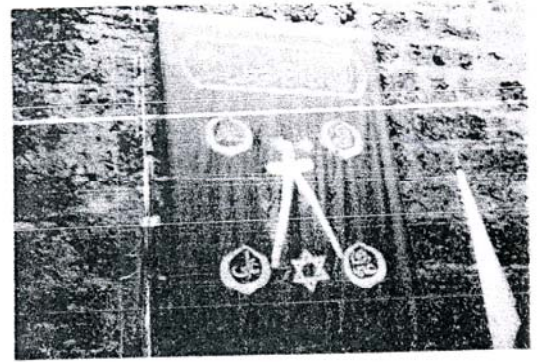
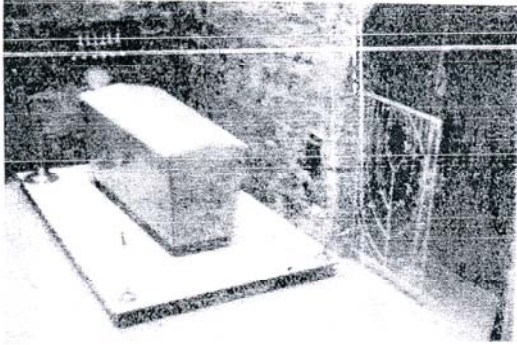
EK – 12: Kilis'te Paşa Hamamı (Konyalı, 1968: 455)

EK – 13: Kilis'te Canbulad Ailesine Ait Mezar Taşları (Konyalı, 1968: 479)

EK – 14: Larnaka'da Canbulad Mozolesi (Haşşı, 1986: 39-42)